

Tóth Réka
A SZÖVEGGENETIKA
ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

CSOKONAI KÖNYVTÁR
(Bibliotheca Studiorum Litterarium)

52.

SZERKESZTI

Debreczeni Attila
Dobos István
Imre Mihály
S. Varga Pál

Tóth Réka

A SZÖVEGGENETIKA
ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

A kötet az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai
Kutatócsoport programja és az OTKA PUB-K 102813 pályázat
támogatásával jelent meg.

Lektorálta
DEBRECZENI ATTILA

© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 1217-0380
ISBN 978 963 318 282 6

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Műszaki szerkesztő: Juhászné Marosi Edit

Terjedelem: 13,50 A/5 ív

A nyomdai műveletek

a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében készültek, 2012-ben

www.dupress.hu

TARTALOM

Bevezetés.....	9
„Az irodalom az áthúzással kezdődik.”.....	9
Terminológiai javaslatok.....	12
I. RÉSZ	
A szöveggenetika elmélete.....	17
A manuscriptológiától a szöveggenetikáig.....	19
A munkakézirat mint alapvető feltétel.....	19
Az új médium: a papír.....	19
A modern szöveg és a modern kézirat megszületése....	23
A szerző és kézirata.....	28
A modern kézirat mint a kulturális-irodalmi örökség része.....	43
A szöveggenetikai fordulat.....	57
Perspektívaváltás.....	57
Szöveggenetika–manuscriptológia.....	60
A filológiai hagyományhoz való viszony: a szöveggenetika és a szövegkritika.....	66
A szöveggenetika és a szövegkritika célja.....	67
A szöveggenetika és a szövegkritika kutatási tárgya.....	68
A szöveggenetika és a szövegkritika kutatási módszere.....	72
A szöveggenetika és a szövegkritika kiadási gyakorlata: genetikus és kritikai kiadások.....	80
Hasonmás kéziratkiadások és genetikus kiadások.....	80
Kézirathű és linearizált átírás.....	83

A genetikus szöveg	86
Együttélés – inspiráció és komplementaritás	88
Inspiráció	88
Szöveggenetika és genetikus textológia	92
A német laboratórium: genetikus fordulat a szövegkritikában	93
Komplementaritás	95
A strukturalizmus hozadéka	98
A szöveggenetika mint strukturalista/strukturáló aktivitás	100
Előszöveg-előképek	101
A strukturalizmus szövegmodellje	102
Metszéspontok	105
Szöveggenetika és pszichoanalitikus kritika	105
Szöveggenetika és nyelvtudomány: a genetikus nyelvészet	107
Szöveggenetika és strukturalista poétika: a genetikus poétika	110
A szöveggenetikai fordulat: az irodalomtudomány kumulatív változása	114
Az intézményesülés lépései	116
A szöveggenetika elméleti következményei és következtetései	120
Az írás és a szöveg genetikus megközelítésben	120
A személyesidő-dimenzió	120
A szöveggenetika: a szöveggént felfogott írás tudománya	121
A szöveg fogalmának kitágítása	123
Folyamatszerűség – lehetőség – szükség- szerűség	124
Szöveg és írás a történeti időben	128
Írás és olvasás	131
A szöveggenetika ma	133
Definíció – öndefiníció	133
A kezdetektől máig: a szöveggenetika négy szakasza	135

A szöveggenetika mint irodalomtudományi diszciplína.....	141
Zárszó avagy miért a szöveggenetika?.....	144

II. RÉSZ

A szöveggenetika gyakorlata.....	145
A genetikus szövegvizsgálat	147
Esettanulmány Pilinszky János: <i>Kérdés</i> (I.).....	164
A genetikus kritika: a szöveggenetikai elemzés	179
Esettanulmány Pilinszky János: <i>Kérdés</i> (II.)	182
 Szöveggenetikai bibliográfia	 195
Névmutató	208

BEVEZETÉS

„Az irodalom az áthúzással kezdődik.”¹

Az irodalom az áthúzással kezdődik, írja a pszichoanalitikus képzettségű irodalmár, a magát szöveganalitikusnak nevező Jean Bellemín-Noël a hetvenes évek elején, a szöveggenetika szárnypróbálgatásai idején. Érdeemes ennél a felütésnél elidőznünk, legyen ez ennek a könyvnek is a felütése.

Frappáns és szerteágazó: ott él benne a franciáknál oly erős aforizma-műfaj hagyománya, rejlik benne egy szójáték (az irodalom szó franciául magában foglalja az áthúzást is, noha etimológiailag a kettőnek nincs egymáshoz köze: *littérature* – *rature*), amely egy másik hagyományt idéz, provokatívabbat, a szürrealisták *Littérature* című folyóiratát, amelynek címe az egyes számok címlapján hol visszafelé olvasva jelenik meg (azaz szó szerint, a valóságban is az áthúzással kezdődik: erutarettl), hol értelmes, bár a teljes szótól független alkotóelemeire bontva (lit + *rature*, Illyés Gyula fordításában: ágy + vakarék). Ami persze magának a szónak és az általa kifejeződőnek vélt tartalomnak az áthúzása, a felülírási-átírási szándék, a lázadás, az újat kezdés-keresés kifejezése.

Ezt jelenti az áthúzás az irodalom mindennapi gyakorlásában, a személyes tapasztalatban is. Egy stilsztika is kezdődhetne ezzel a mondattal, egy stilsztikai tankönyv biztosan. Az áthúzás mint a javítás, csiszolás, átdolgozás alapesete. A pontos, minél pontosabb, legalább megközelítően pontos szó keresése. És tárgyi bizonyíték is, az ideg- és agymunka bizonyítéka, az írás – vagy egy személy – jelentőségének, olykor létezésének, sőt, létezése lehetőségének bizonyítéka. Igazolás? Önigazolás?

---

¹ Jean BELLEMIN-NOËL, *Le texte et l'avant-texte*, Paris, Larousse, 1972, 5.

Pszichoanalitikus olvasatban, mert már ezekre a vizekre tévedtünk, és mert nyilván az sem véletlen, hogy kiben fogalmazódik meg így ez a mondat, az áthúzás lehet az elfojtás, de az elfojtott tartalmak felszínre hozásáért folytatott küzdelem leképeződése is. Lezárás, elhatárolódás vagy mélyfúrás: mindenképpen erőteljes befelé fordulás. Vagy éppen az ellenkezője, a nyitás, egy külső nézőpont, a másik, az olvasó megjelenésének jele. Hogy aki ír, számol azzal, hogy kinek ír, vagy azzal, hogy szólni akar valaki(k)hez. Az áthúzás ebben az értelemben fordulópontot jelenthet: a személyes dokumentum elindul a nyilvánossá válás felé.

Idézhetnék és példákat hozhatnék, de ez csak egy felütés – a könyv fel van már ütve, és ilyenekkel lesz teli. Itt csak villanjon fel, hogy milyen sokféle vezethet el, milyen sok területtel érintkezik az a francia kritikai irányzat, a szöveggenetika, amely bizonyosan nem létezik áthúzás nélkül, hiszen a szövegek keletkezését vizsgálja, és ezt csak akkor teheti meg, ha rendelkezésére állnak az írás folyamatát tükröző, tehát átdolgozott-áthúzott-átírt dokumentumok. (Azt a kérdést, hogy milyen irodalomfogalom teszi érvényessé az idézetet, amelyből kiindultunk, most félretenném. Persze ha az áthúzást tágabban értelmezzük, és nem ragaszkodunk feltétlenül ahhoz, hogy írott formában megjelenjen, az idézet akár még az orális irodalom esetében is helytállóan bizonyulhat. A palimpszesztusok tekinthetők radikális áthúzásnak. A középkori másolók is áthúznak, mert olykor átírnak, válogatnak, kihagynak, csak ennek sokkal kevesebb és nehezebben felderíthető a nyoma. Irodalomfogalmainkat – látni fogjuk – a maga módján egyébként a szöveggenetika is tágítgatja.)

Nyom, jel, bizonyíték, leképeződés: az áthúzás rámutat valamire, ami csak általa ragadható meg, az írás folyamatára. A szöveggenetika ezt a folyamatot rekonstruálja és elemzi a maga sajátos eszközeivel. A kéziratokban mozgásban lévő szöveg mintájára a szöveggenetikát mozgásban lévő elméletnek és szövegmegközelítési módnak nevezhetnénk, amely ugyanakkor saját szövegvizsgálati módszerrel és kiadási gyakorlattal rendelkezik.

Ez a könyv tehát e több tudományággal és az irodalomtudományon belül is számos területtel szoros kapcsolatban álló irányzat kritikai bemutatására vállalkozik, azt remélve, hogy eredményei

és kérdésfeltevésai számot tarthatnak a honi tudományosság, sőt az elméleti kérdések és az irodalomtudományi névumok iránt fogékony egyetemi hallgatók és tanárok, netán néhány kalandvágó olvasó figyelmére is. A monográfia két részre tagolódik: első, elméleti részében megkíséreltem felrajzolni azoknak a változásoknak a sorozatát, amelyek közrejátszottak létrejöttében, valamint azokat a tényezőket, amelyek hozzájárultak elméletének és gyakorlatának alakulásához, és talán meghatározhatják jövőjét is. A szövegről alkotott hipotézisei már ma is ösztönzően hathatnak az irodalomelmélet alakulására, szövegkiadási gyakorlata pedig megváltoztathatja kiadási és így olvasási szokásainkat is. A könyv második, gyakorlati felében részletesen bemutatom a szöveggenetikus munkájának lépéseit: miként halad előre a kéziratok dzsungelében, milyen eljárásokat alkalmaz, és mit hoz létre.

Elmélet és gyakorlat szétválasztása itt a műfajból adódó kényszerűség. A szövegekkel való mindennapos foglalatatoskodás ugyanis ennek éppen az ellenkezőjére tanít: egyrészt kiindulópontul szolgál, mert újabb és újabb elméleti problémákat vet fel, másrészt viszonyítási pontként, ahol a pusztán elméleti konstrukciók vagy a genetikus szövegvizsgálat eredményeire alapozott elméletek igazolódhatnak. Ez a gyakorlat és elmélet közötti szüntelen párbeszéd a szöveggenetikai kutatások egyik legfőbb jellemzője és érdeme.

Sokaknak tartozom köszönettel: intézményeknek, amelyek ösztöndíjjal támogatták munkámat, a francia kormánynak, az MTA Tudományos Minősítő Bizottságának, az OTKA-nak; egyetemi oktatóimnak, Kovács Ilonának és Korompay H. Jánosnak, akik elsőként hívták fel figyelmemet a szöveggenetikai kutatásokra; témavezetőimnek, Bárdos Lászlónak, Rónay Lászlónak és Jacques Neefs-nek, akik bíztak bennem és biztattak; a C.N.R.S. kutatóinak, elsősorban Anne Herschberg-Pierrot-nak és Pierre-Marc de Biasinak, akiknek a tanácsaira mindvégig számíthattam; Odile de Guidis-nek, az I.T.E.M. ma már nyugdíjba vonult könyvtárosának; Kovács Péternek, Jelenits Istvánnak és Hafner Zoltánnak, akik révén betekinthessem a Pilinszky-kéziratokba; Bíró Ferencnek, Debreczeni Attilának, Kelevéz Ágnesnek, Kulcsár Péternek, Dávidházi Péternek, Kerényi Ferencnek, Tverdota Györgynek, Mo-

nostory Klárának, akik figyelemmel kísérték munkámat, észrevételeikkel továbbblendítettek, és mindig pontosságra, világosságra ösztönöztek. Köszönet illeti családomat, amely mellettem állt, időt teremtett munkámhoz, és volt türelme kivárni a befejezését.

Terminológiai javaslatok

A terminológiai választások mindig állásfoglalások is, ezért az érdemi tárgyalás megkezdése előtt indokolnom kell szóhasználatomat, és ki kell térnem néhány alapvető terminológiai kérdésre, amely gyakran észrevétlen marad, holott lényeges elméleti és módszertani különbségeket rejt. A francia terminológia sem egyértelmű: már a kritikai irányzat megnevezése is problematikus. A szöveggenetika színrelépésének tekinthető első közös tanulmánykötet² megjelenése óta legelterjedtebb a *critique génétique* ('genetikus kritika') használata, de léteznek más javaslatok is: *génétique des textes*,³ *génétique textuelle*⁴ (tulajdonképpen mindkettő szöveggenetikának fordítható).

Amennyiben elfogadjuk Pierre-Marc de Biasi különbségtételét a szöveggenetika szó szoros értelmében vett genetikus és kritikai dimenziója között⁵, miszerint az előbbi a kéziratok anyagi vizsgálatát és átírását, az utóbbi pedig e kettő eredményeinek értelme-

---

² *Essais de critique génétique*, éd. Louis HAY, Paris, Flammarion, 1979.

³ Eric MARTY, *La génétique des textes. Une nouvelle rupture dans l'interprétation des textes littéraires* = *Actuel* 1991. *Dictionnaire encyclopédique Quillet*, Paris, Quillet, 138–143.

⁴ *Sur la génétique textuelle*, éds. Michael WETHERILL–David BEVAN, Amsterdam–Atlanta, Rodopi, 1990 és *Études françaises*, n° 28, 1, *Les leçons du manuscrit: questions de génétique textuelle*, 1992.

⁵ „Il est en effet essentiel de distinguer la dimension génétique et la dimension critique. Il s'agit dans les deux cas des démarches qui prétendent à une systémacité scientifique et qui, en tant que telles, ne peuvent entretenir que des rapports de complémentarité, en aucun cas des rapports de concurrence ou d'exclusion.” In: Pierre-Marc de BIASI, *Vers une science de la littérature. L'analyse des manuscrits et la genèse de l'œuvre* = *Encyclopaedia Universalis. Symposium*, 1988, 468.

zését jelenti⁶, a probléma tovább bonyolódik, hiszen immáron három terminus technicusra lenne szükségünk. Biasi javaslatai csak részben oldják meg a kérdést: szóhasználatában a *génétique textuelle* jelenti a kéziratos anyag feldolgozását, a *critique génétique* viszont egyszerre jelöli az erre támaszkodó interpretációs kísérletet és a mindkettőt magába foglaló irányzatot.

A megkülönböztetés ugyanakkor több szempontból célszerűnek tűnik, hiszen vannak, akik csak a genetikus dosszié vizsgálatára szorítkoznak, s olyan genetikus-kritikai kiadásokat, illetve előszövegeket hoznak létre, amelyek interpretációjára talán majd olyasvalaki vállalkozik, aki a kéziratokkal nem is foglalkozott. Azaz a genetikus interpretáció és a genetikus szövegvizsgálat bizonyos mértékig különválhat egymástól (eltekintve attól, hogy a kéziratok átírása és az előszöveg létrehozása mindig értelmezés is, de erre a továbbiakban még kitérünk).

A szöveggenetika öndefiníciója szempontjából még két vonatkozásban szükséges ez a szétválasztás. Egyrészt lehetővé teszi a szövegcritikától való elhatárolódást, hiszen hagyományos filológiai-textológiai módszereket csak a kéziratok tanulmányozása során alkalmaznak, s akkor is más célból; másrészt egyenrangúsítja a genetikus szövegvizsgálatot, amely – túllépve a textológia segédtudományjellegén – az előszöveg, egy ilyen módon soha sehol nem létezett konstrukció megteremtőjeként áll előttünk.

Mindenképpen fontosnak tűnik tehát e kettősség terminológiai megszüntetése, s egyúttal az új megközelítésmód egyértelmű megnevezése is. Ez utóbbira minden szempontból alkalmas lenne az Eric Marty által javasolt *génétique des textes* terminus. Biasi legutóbbi, egyetemi segédkönyvnek szánt összefoglalásában mintha ebbe az irányba mozdulna el: a *génétique des textes* a *critique génétique* szinonimájává válik, sőt a könyv címlapjára is ez kerül.⁷ A két másik terminus használata nem változik,⁸ de a *critique géné-*

---

⁶ Pierre-Marc de BIASI, *La critique génétique = Introduction aux Méthodes Critiques pour l'analyse littéraire*, éds. Daniel BERGEZ et al., Paris, Bordas, 1990, 6–7. (A továbbiakban: BIASI, 1990a.)

⁷ Pierre-Marc de BIASI, *La génétique des textes*, Paris, Nathan, 2000.

⁸ *Uo.*, 9: „...la *génétique textuelle* (qui analyse les manuscrits, les classe, les déchiffre et éventuellement en publie une édition) et la *critique génétique* (qui

tique két különböző használatának jelzésére megjelenik egy tipográfiai megoldás (a megközelítésmód egészének jelölésekor a terminus több ízben – de nem következetesen minden esetben – idézőjelek közé kerül).⁹ A terminológiai pontosságra és egyértelműsége láthatóan törekvő Biasin kívül a szöveggenetikusok többsége általában – engedve a szokás, az idő és a kényelem hatalmának – továbbra is a *critique génétique* kifejezést használja mind a szöveg-megközelítési mód egészének, mind szűkebb értelemben vett genetikus dimenziójának, és az ezen alapuló sajátos interpretációnak a megnevezésére is.¹⁰

A magyar terminológia egyelőre kialakulóban van. Az irányzat nevének több lehetséges jó fordítása közül (leggyakrabban itt is a genetikus kritika kifejezés szerepel)¹¹ választásom a szöveggenetikára esett. Ily módon ugyanis lehetővé válik az irányzat és az irányzat kritikai dimenziójának egyértelmű megnevezése. A *génétique textuelle – critique génétique* fordítására pedig a genetikus szövegvizsgálat – genetikus kritika terminuspár tűnik számomra a legmegfelelőbbnek, a továbbiakban így használom őket.

A genetikára, illetve a genezisre (kis és nagy gével egyaránt) utaló szótövet feltétlenül meg kell tartani, ezért kell elvetnünk az olyan, egyébként pontos fordításokat, mint „a szövegkeletkezés tudománya”, „keletkezésestan”, „a szövegek keletkezésének tudománya”.¹² A textológiára emlékeztető megnevezéseket (pl. keletkezéskritika) azért célszerű kerülnünk, mert a szöveggenetika e hagyományoktól éppen távolodni, magát elhatárolni igyekszik. (Kettőjük ambivalens viszonyát még vizsgálni fogjuk.)

---

interprète les résultats de cette analyse) cherchent à reconstituer la formation du „texte à l'état naissant” avec l'objectif d'élucider son processus de conception et de rédaction.”

⁹ L. *uo.*, pl. 6, 9.

¹⁰ L. pl. Almuth GRÉSILLON, *Éléments de critique génétique*, Paris, P.U.F., 1994; *Pourquoi la critique génétique? Méthodes, théories*, eds. Michel CONTAT–Daniel FERRER, Paris, C.N.R.S., 1998; Louis HAY, *La littérature des écrivains. Questions de critique génétique*, Paris, José Corti, 2002.

¹¹ L. pl. Helikon, 1989/3–4, 1998/4.

¹² Példáink a Helikon KOVÁCS Ilona szerkesztette tematikus számából valók: 1989/3–4.

Szememre vethetik, hogy a fenti javaslatok (szöveggenetika, genetikus szövegvizsgálat, genetikus kritika) nem tesznek teljesen eleget a pontosság alapkövetelményének, mert csupán az elnevezés alapján jelenthetnek bármilyen, nem irodalmi szöveg keletkezését vizsgáló tudományos megközelítést. Mivel az utóbbi években a művek keletkezésének folyamata iránti érdeklődés és az ilyen szempontú vizsgálódások valóban az irodalmi szövegek, sőt az irodalomtudomány határain messze túllépve, széles körben elterjedni látszanak, az észrevétel jogos. Nincs másképp francia megfelelőik esetében sem, némelyek nyilvánvalóan ezért beszélnek immáron „irodalmi (szöveg)genetikáról” (*génétique littéraire*).¹³ Ezekre az ígéretes kezdeményezésekre (pl. filmgenetika, képzőművészeti, építészeti genetika)¹⁴ a könyvben bővebben nem térek ki, a továbbiakban szöveggenetikán tehát mindig irodalmi szöveggenetikát értek.

---

¹³ L. pl. Michel CONTAT cikkét a *Pourquoi la critique génétique? Méthodes, théories* kötetben (Paris, C.N.R.S., 1998, 111–167).

¹⁴ Vö. Pierre-Marc de BIASI, *L'horizon génétique = Les Manuscrits des écrivains*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 238–259.

I. RÉSZ

A SZÖVEGGENETIKA ELMÉLETE

A MANUSCRIPTOLÓGIÁTÓL A SZÖVEGGENETIKÁIG

A munkakézirat mint alapvető feltétel

A szöveggenetikai megközelítés alapvető feltétele egy olyan autográf kéziratos korpusz megléte, amely lehetővé teszi, hogy a vázlatokon, piszkozatokon és tisztázatokon, azaz a munkakéziratokon¹⁵ keresztül nyomon követhessük a mű szövegének születését.¹⁶

A 18. század közepe előtti korokból – ritka kivételektől eltekintve (pl. Petrarca az olasz, Montaigne és Pascal a francia irodalomban) – nem maradtak ránk munkakéziratok.

E hiánynak számos történeti oka van. Mindenekelőtt a papír hiánya. Nem véletlen, hogy a szöveggenetika egyik teoretikusaként és Flaubert-szakértőként ismert Pierre-Marc de Biasi vállalkozott a Gallimard rangos tudományos ismeretterjesztő sorozatában a papír kalandos útjának felvázolására.¹⁷

AZ ÚJ MÉDIUM: A PAPÍR

A papír elérhető áruvá válása és elterjedése¹⁸ előtti kor Európában gyakorlatilag piszkozatok nélküli kor. A pergamen ritka és drága,

---

¹⁵ Munkakéziratnak nevez a szöveggenetika minden olyan kéziratot, amely az írás folyamatáról tanúskodik, az írói munka nyomait viseli (áthúzás, átírás, betoldás, áthelyezés, újraírás). A fogalomról l. GRÉSILLON, 1994, 244; BIASI, 2000, 10–11.

¹⁶ A szöveggenetikai megközelítés kitágításáról más diszciplínák irányába l. a *Met-széspontok* című fejezetet (105).

¹⁷ Pierre-Marc de BIASI, *Le Papier: Une aventure au quotidien*, Paris, Gallimard, 1999 (Coll. Découvertes Gallimard).

¹⁸ Biasi fentebb idézett könyve alapján (15–85) csak a papír Európába érkezésének legfőbb állomásait tekintem át: a papír több mint egy évezred alatt jut el Kínából Európába. A legfrissebb kutatások Kr. e. 2–3. századra teszik a papír feltalálását; Európa a 12. századtól vásárol nagyobb mennyiségben papírt a muzulmán világtól: a papírkereskedelem központjai eleinte Szicília és Konstanti-

előállítására időigényes és csak kézzel lehetséges, nem pazarolják, nem pazarolhatják ötletek, vázlatok lejegyzésére. Többször felhasználják, de csak végleges vagy annak szánt szövegek – a szövegkritika számára alapszövegek, a szöveggenetika számára végső szövegállapotok – rögzítésére. A palimpszesztus ezért válhatott Genette-nél – Baudelaire és Proust inspirációjára¹⁹ – minden írás, minden megismerés, intertextuális létezésünk metaforájává.

A papír megjelenése alapvetően megváltoztatja ember és írás viszonyát. Az írás – mint írásmű, az írásfolyamat eredménye – megbízhatóbbá válik, kevésbé hamisíthatóvá (legalábbis eleinte): Harun-al-Rasid kalifa (786–809) mindenesetre ezért rendeli el birodalma hivatalaiban – az első bagdadi papírmalom létrejötté (794–795)²⁰ után szinte azonnal –, hogy a hozzáértő írnokok által könnyen, nyom nélkül lekaparható pergamenek helyett papírt használjanak.²¹ Véltetően – a gazdasági megfontolások mellett – továbbra is közrejátszik ez a szemlélet a középkori keleti, majd európai uralkodóházak döntésében, amelyek fokozatosan vagy radikálisan mind bevezetik a papírt közigazgatásukba.

---

nápoly, később Velence és Genova is melléjük sorakozik; az európai papírgyártás kezdeteit is Szicíliában kell keresnünk a 12–13. század fordulóján, az araboktól veszik át a technikát; a szintén arab befolyás alatt álló Ibériai-félszigeten is működnek ebben az időben papírgyártó műhelyek; a 13. század második felében Észak-Olaszországban forradalmi újítást vezetnek be a papírgyártás technikájába: vizet használnak az azelőtt emberi vagy állati erővel működtetett papírmalmok meghajtására, az előállítás olcsóbbá, a hozam nagyobbá, a minőség egyenletesebbé, a papír megfizethetővé és hamarosan keresett cikké válik szerinte Európában; a papírgyártás még közel egy évszázadig az észak-olasz városok (Fabriano, Bologna, Genova, Pádova, Velence, Milánó) monopóliuma marad, az első német, francia papírmalmok csak a 14. század második felében jelennek meg (Troyes, Grenoble, Nürnberg); a papír iránti kereslet folyamatosan meghaladja a kínálatot; a 15. században Franciaország átveszi az európai papírgyártásban a vezető szerepet, és mindaddig meg is tartja, amíg XIV. Lajos protesztánsellenes politikájának következményeképpen a papírgyártó és nyomdász kézművesek jelentős része nem kénytelen emigrálni; tömegcikké a papír a 19. század második felében válik, néhány technikai újításnak és az új alapanyag, a fa olcsóságának köszönhetően.

¹⁹ L. Proust *palimpseste* = Gérard GENETTE, *Figures I*, Paris, Seuil, 1966 (Coll. Points), 39–67.

²⁰ BIASI, 1999, 34.

²¹ *Uo.*, 41–42.

Az írás, amely az európai ókorban és középkorban alapvetően hivatalos, nyilvános, közérdekű és szolgálai, másolói cselekvés – gondoljunk akár az írnokokra, a kancelláriai hivatalnokokra vagy a vásárokon pénzt keresni vágyó diákokra, akár a teológiai tekintélyeket, botanikai könyveket vagy más, az utókor számára megörökíteni szánt szövegeket másoló szerzetesekre, az alapvetően fejben dolgozó, műveiket viasztáblára diktáló, felolvastató, így javító-kijavíttató szerzőkre – olyan eszöközhöz jut a papír megjelenésével, amely egyre nagyobb mennyiségben, folyamatosan, kiszámíthatóan, egyre elérhetőbb áron áll rendelkezésre, ez lehetővé teszi a vele való szabadabb gazdálkodást, a próbálkozások, kísérletezések, az eddig fejben lejátszott és félbehagyott vagy végképp feladott gondolatmenetek papírra vetését. Az írás intimebbé, személyesebbé, és persze individuálisabbá válik. Pontosabban: az új eszköz segítségével nyilvánvalóbbá válik és megvalósulhat az írásnak ez a lehetősége is.

De még jó ideig nem valósul meg, nem teljeseedik ki, csupán megteremtődik a szerzői kéziratok, pizskozatok létrejöttének lehetősége: megjelenik a médiuma. A szöveggenetika Petrarca *Canzonieré*-jének pizskozatait (1351) tartja nyilván az eddig ismert első, már papírra írt munkakéziratokként.²² A könyvnyomtatás általános gyakorlattá válása, azaz a 18. század előtt azonban csak igen-igen szórányosan találunk hasonló kéziratokat.²³ Nem léteznek, mert e korok szöveghez, íráshoz, kultúrához való viszonya alapvetően más.

Ezek a kérdések, mindeneelőtt a szövegek időben változó létmódjának vizsgálata az 1980-as években kerültek a középkori irodalomra és nyelvre irányuló kutatások előterébe. Paul Zumthor nyomdokain haladva, aki a középkori szöveg lényegének a szóbeliséghez való szoros kötődést tekinti,²⁴ elkezdett körvonalazódni

---

²² BIASI, 2000, 15; Louis HAY, *L'écriture vive = Les manuscrits des écrivains*, éd. Uő, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 14, 16–17: a kéziratok fotómásolataival. Petrarca egyébként az első nagy (nem szerzői) kéziratgyűjtők egyike is. (GRÉSILLON, 1994, 80.)

²³ Vö. GRÉSILLON, 1994, 78–83; BIASI, 2000, 14–15; Bernhild BOIE, *L'écrivain et ses manuscrits = Les manuscrits des écrivains*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 35.

²⁴ Vö. SASHEGYI Gábor, *La „nouvelle philologie” et les études textuelles dans le domaine médiéval = Studia Romanica de Debrecen VI. La linguistique textuelle*

– egymástól függetlenül, két nyelvterületen, két országban, a nyelvtörténész Bernard Cerquiglini²⁵ és az akkoriban szövegnyelvészetel és diszkurzusanalízissel foglalkozó Suzanne Fleischman²⁶ munkáiban – egy olyan „új filológia”,²⁷ amely a középkori szövegek legfőbb jellemzőjét, sőt, teremtő erejét a szóbeliség és az írásbeliség közötti átmeneti állapotából eredő variálódásban (variance) látja. A középkori mű a folytonos mozgásban létezik, ezért szinte minden kézirat külön verziónak tekinthető.²⁸

Ebben a szüntelen hullámzó szövegvilágban nemcsak hogy nem létezik, nincs is értelme az autográf, a variáns, a piszkozat fogalmának, amelyek létrejötte – ahogy Cerquiglini szenvedélyes, provokatív, beszédes című (A variáns dicsérete) könyvében meggyőzően bizonyítja – a modernitás 18. századtól kezdődően kialakuló szövegfelfogásához köthető, ezért önfeladt, magabiztos használata a pre- és feltételezhetően a posztmodernitás szövegeinek megközelítésére indokolatlan és helytelen.²⁹ Valóban „kritikai filológiatörténetet” ír, miként könyve alcíme ígéri, új megközelítést sürget, olyat, amely nem bontja szét a középkor nem a szerzőtől eredeztetett autoritásfogalmának megfelelően mindig heterogén, folyton változó szöveget.³⁰

---

dans les études françaises (Actes du colloque LITEF, Debrecen, 1999), éd. István CSÚRY, Debrecen, Kossuth, 2001, 165–176.

²⁵ L. Bernard CERQUIGLINI, *Éloge de la variante*, Paris, Seuil, 1989.

²⁶ L. SASHEGYI Gábor idézett cikkét (169–171).

²⁷ *Uo.*

²⁸ CERQUIGLINI, *i. m.*, 62: „La variance de l’œuvre médiévale est son caractère premier, altérité concrète qui fonde cet objet, et que la publication devrait prioritairement donner à voir. Cette variance est si générale et constitutive que, confondant ce que la philologie distingue soigneusement, on pourrait dire que chaque manuscrit est un remaniement, une version.”

²⁹ *Uo.*, 43–44, 57–58.

³⁰ *Uo.*, 19.

A MODERN SZÖVEG ÉS A MODERN KÉZIRAT MEGSZÜLETÉSE

A könyvnyomtatás megjelenése (1450), pontosabban a szerző jóváhagyása és aláírása a korrektúrán jelenti a középkori szöveg halálát, amely vagy anonim, vagy ha nem is az, jóval nagyobb teret enged a variálódásnak. A középkortól még idegen ez a gesztus, amellyel a szerző magáénak, szellemi tulajdonának vallja, és egyúttal útjára bocsátja, művé avatja szövegét, s ugyanakkor meg is merevíti.³¹ Ez ugyanakkor a modern szöveg megszületésének pillanata, azé a szövegé, amely autoritását immáron egyértelműen a szerzőtől nyeri, és hitelességét, azaz változatlan formában való hagyományozódását az új technika biztosítja.

Ekkortól beszélhetünk modern kéziratokról, tömeges megjelenésükre, fennmaradásukra és megőrzésükre azonban még néhány évszázadot várni kell. Louis Hay abban látja a változás lényegét, hogy „a középkori *könyv* szerepe nem változik, csak előállításának technikája, a *kézirat* viszont technikáját őrzi meg, és a szerepe változik”: a könyv feladata továbbra is a szöveg megőrzése és terjesztése, a kézirat viszont az „írásaktus teljes (testi és egyéni) valóságának” dokumentumává és monumentumává válhat.³²

A modern kézirat összetett fogalom, a manuscriptológia szöveggenetikává alakulása során jött létre: az I.T.E.M. nevében már megjelenik (1982). A kéziratoknak azt a csoportját jelöli, amelyek az antik és a középkori kézirattal ellentétben már nem a szövegek fenntartása és továbbadása érdekében készültek, hanem a szöveg létrehozása során, ennek megfelelően magukon viselik az írás munkájának minden jellegzetességét (áthúzások, betoldások, ráírások,

---

³¹ *Uo.*, 11.

³² Louis HAY, *L'écriture vive = Les manuscrits des écrivains*, éd. Uő, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 14: „...on peut dire que le livre du Moyen Âge conserve sa fonction, mais change de technique, alors que le manuscrit conserve sa technique, mais change de fonction. Une ligne de démarcation apparaît entre deux versants de la communication écrite et deux classes d'objet. Le livre imprimé est le produit d'une fabrication mécanique qui multiplie un texte en vue de sa diffusion. C'est une entreprise collective qui évolue au rythme des transformations sociales: dans ses techniques..., dans ses objets... Le manuscrit littéraire, en revanche, perpétue un acte individuel et corporel d'écriture qui va désormais se spécialiser dans une activité productive en amont du texte publique.”

széljegyzetek, újrakezdések, átmásolások stb.).³³ Szerzői munkakéziratok tehát, szerepük és státuszuk más, mint a korábbi korok kézirataié.

A modern kézirat ugyanakkor történeti fogalom is: a modern szöveg létrejöttéhez köthető, amelynek jelentős állomásait, a papír mint médium, majd a könyvnyomtatás megjelenését fentebb tekintettük át. A bennük rejlő, általuk nyújtott lehetőségek azonban csak lassan bontakoznak ki: a 18. század előtt valójában nem beszélhetünk modern szövegről.³⁴

A könyvnyomtatás feltalálása a 15. században nem változtatja meg egy csapásra az addigi gyakorlatot: bár a papír a nyomtatott könyvek kizárólagos alapanyagává válik, a másolás és a nyomtatás, a manuális és a technikai rögzítés, a pergamen és a papír sokáig egymás mellett él.³⁵ Az inkunábulumok nagy része a kódexek betűit, iniciáléit imitálja, e ritka, nehezen elérhető ősnymtatványokról ugyanakkor kézzel írt másolatok készülnek.³⁶ Átmeneti kor ez, de egyértelmű, hogy merre tart: Európában 1450 és 1500 között több könyvet nyomtatnak, mint amennyit a tudós másolók egy évezred alatt készítettek.³⁷ De a papírmalmok még sokáig nem képesek megfelelő mennyiségű papírral ellátni a nyomdákat, a papír továbbra is drága marad, egészen a 19. század második feléig, amikor a gépek korszerűsítésének és az új alapanyagoknak, a fának köszönhetően a papír tömegcikké válik.³⁸

A modern kézirat megszületéséhez azonban meg kell születnie a szerzőnek is,³⁹ hiszen a munkakézirat „akkor válik szükségessé, amikor a szöveg megmerevedik és szerzője jogokat szerez”.⁴⁰ A szer-

---

³³ Vö. GRÉSILLON, 1994, 244; BIASI, 2000, 10.

³⁴ CERQUIGLINI, *i. m.*, 19.

³⁵ Franciaországban a királyi könyvtárban csak 1622-től választják szét a nyomtatott és a kézzel írt műveket. (GRÉSILLON, 1994, 80)

³⁶ Vö. BIASI, 1999, 60.

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Uo.*, 68–69. Diderot és D’Alembert *Enciklopédiája* árának még 67%-át teszi a papír ára. Az európai papírtermelés 1850 és 1860 között a duplájára (80), 1860 és 1900 között közel a hétszeresére nő (84). 1800-ban az USA 1000 tonna papírt termel, 1900-ban 2,8 millió tonnát, 1945-ben 16,7 millió tonnát.

³⁹ Az alábbiakban a külön idézett műveken kívül Alain VIALA könyvére támaszkodtam (*La naissance de l’écrivain*, Paris, Minuit, 1985).

⁴⁰ CERQUIGLINI, *i. m.*, 24.

ző megszületéséhez nem elég az új médium, az új technika megléte – bár kétségtelenül befolyásolják, talán katalizálják is a folyamatot –, az egyénnek kell autoritássá válnia. A változás valahol a reneszánsz mélyén érlelődik, feltehetően Olaszországban: ahogy már említettem, Petrarca az első ismert munkakézirat-birtokos és megőrző, Ariosto személyesen felügyeli az *Orlando furioso* három egymást követő kiadását (1516, 1521, 1532).⁴¹ 1568-ban Párizsban egy perben kimondatik, hogy a szerző ugyanúgy ura könyvének, mint Isten a teremtett világnak.⁴² Ura, birtokosa, mivel az ő teremtménye, nélküle soha nem jött volna létre ilyen formában, az ő egyéniségének nyomait viseli. A szerzői jogban máig ez a felfogás él tovább.⁴³ Az első francia szerzői jogi törvény (1793. július 21.) egyik előkészítője, Joseph Lakanal például így nyilatkozik törvényalkotói munkájukról: „Minden tulajdon közül kétségkívül a géniusz alkotásai a legkevésbé megkérdőjelezhetőek; valójában meglepő, hogy törvényben kellett elismerni, biztosítani e tulajdonjogot.”⁴⁴

A copyright intézményesíti a szerzőt, szentesíti a szöveg szerzőtől eredeztethető autoritását. A 18. század végére a szerző, ez a „modern szereplő, aki minden bizonnyal azzal párhuzamosan jött létre, hogy kilépvén a középkorból, a társadalom az angol empirizmussal, a francia racionalizmussal és a reformáció személyes hitével felfedezte az egyén presztízsét, vagy mint fennköltebben mondják, az emberi személyt”;⁴⁵ lassan elnyeri társadalmi rangját. (Talán Voltaire az első szerző, akinek még életében szobrot akarnak állítani...) Az írói mesterség azonban még nagyon sokáig valamiféleképpen kétes marad, s még Flaubert híresen aprólékos és időigé-

---

⁴¹ L. GRÉSILLON, 1994, 80.

⁴² Idézi Mark ROSE, *Authors and Owners: The Invention of Copyright*, Cambridge, Massachusetts and London, Harvard U.P., 1993, 20.

⁴³ Vö. GÁCS Anna, *A szerző halála* című tanulmányának vonatkozó részeivel. In: GÁCS Anna, *Miért nem elég nekünk a könyv? A szerző az értelmezésben, szerzőség-konceptiók a kortárs magyar irodalomban*, Bp., Kijarat, 2002, 25–64.

⁴⁴ Idézi GRÉSILLON, 1994, 82: „De toutes les propriétés, la moins susceptible de contestation, c’est sans contredit celle des productions du génie; et si quelque chose doit étonner, c’est qu’il ait fallu reconnaître cette propriété, assurer son exercice par une loi positive.”

⁴⁵ Roland BARTHES, *A szerző halála = A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, Bp., Osiris, 1996, 50.

nyes anyaggyűjtéseinek háttérében is felsejlik az a szándék, hogy az írói munka végre valami igazán komolyhoz, azaz a tudományos munkához mérődhessék.

Kétes, felesleges nagyon sokáig a kézirat is, nincs önálló státusza, önmagában való értéke, nem különül el a nyomtatott formában rögzített végső változattól. Eszköz, a szöveg tökéletesítésének eszköze, olyannyira az, hogy e tökéletlen, s ily módon érdektelen és értéktelen dokumentumokat a könyv elkészültekor a nyomdász vagy maga a szerző megsemmisíti, vagy egyszerűen megfélekedezik róluk, és így enyésznek el.⁴⁶

Alain Viala az „el nem különült kézirat korszakának” nevezi ezt az időszakot, a 15–17. századot.⁴⁷ Montaigne gyakorlata jellemző erre a korra: az *Esszék*nek egyetlen kézírata sem maradt ránk, noha szerzőjük haláláig dolgozott művén, de soha nem a kézíraton, hanem kiadástól kiadásig a már nyomtatott szövegen. Jegyzetekkel látta el, igen bőségesen, az életében megjelent utolsó (1588) kiadást például közel 3000 idézettel és megjegyzéssel egészítette ki.⁴⁸

Ebből az időszakból francia nyelvterületen csak olyan kéziratok maradnak fenn, amelyeken szerzőjük haláláig dolgozik (Pascal), vagy valamilyen – általában politikai – okból egyelőre publikálhatatlannak ítélt, és az utókorra hagy (szinte kivétel nélkül emlékiratok, a legismertebb Saint-Simoné), vagy olyanok, amelyeket a szerzőjük iránti szeretetből, tiszteletből valaki megőriz (elsősorban levelek, pl. Mme de Sévigné levelei). E kéziratok egy része valódi munkakézirat.⁴⁹

A 18. század gyakorlata változó: egyrészt tovább él a diktálás és másolás, másoltatás gyakorlata, tehát még mindig kevés az autográf kézirat. De egyre több az autográf javítás, a végső vagy ahhoz közeli változatokat a szerzők jelentős része megőrzi, igaz, nem következetesen. (Voltaire gondosan őrzi, gyarapítja könyvtárát, kéz-

---

⁴⁶ Alain VIALA, *L'auteur et son manuscrit dans l'histoire de la production littéraire = L'auteur et le manuscrit*, éd. Michel CONTAT, Paris, P.U.F., 1990, 95–118. Vö. még GRÉSILLON, 1994, 81–83; BIASI, 2000, 15.

⁴⁷ VIALA, *i. m.*, 103: „phase d'indistinction du manuscrit”

⁴⁸ Florence CALLU, *La transmission des manuscrits = Les manuscrits des écrivains*, Paris, C.N.R.S. – Hachette, 1993, 55.

⁴⁹ *Uo.*, 55–60.

iratait viszont szétszórja. Francia földön valószínűleg Diderot az első, aki már megjelent művei kéziratának eladásából – II. Katalin cárnő veszi meg – pénzhez jut.)⁵⁰

A könyvkiadó nyomdászok szabadsága meglehetősen nagy: a szerzők nem feltétlenül igénylik a korrektúrát, Prévost például a *Manon Lescaut* kivételével egyetlen művének korrektúráját sem javítja át, a későbbi kiadások alkalmával sem. Bevett szokás, hogy a központosítást (és nyilván a helyesírást is) a könyvet kiadó nyomdász egységesíti.⁵¹ Kevesen szállnak szembe ezzel a gyakorlattal: Rousseau az elsők egyike. Levelezéséből tudjuk, hogy nincs könnyű dolga, nem könnyű keresztülvinnie, hogy tiszteletben tartsák kéziratát, „a helyesírását, a központosítását, még a hibáit is”⁵² Méltatlannak találja, hogy iskolásgyerekek tekintik, és az *Új Héloïse* szövegébe belejavítanak.⁵³ Rousseau az első francia szerző, aki megköveteli, hogy kéziratán-szövegén egy tehatot se változtassanak az ő jóváhagyása nélkül.⁵⁴ Érdeemes hosszasabban idézni egy másik levelét, amelyből kiviláglik, milyen – a korban szokatlan, mai gyakorlatunkat idéző – aprólékos gondossággal ügyelt még egyéni központosása tiszteletben tartására is.

Kiadója, Marc-Michel Rey megküldi neki a *Lettre à d’Alembert* korrektúráját. Kísérőlevelének soraiból érezhető a szorongás, hogy Rousseau meg lesz-e elégedve. Ő így válaszol: „Nagyjából elégedett vagyok a korrektúrával. [...] A 27. és a 48. oldalon azonban néhány szó mögé pont került. Értem, miért, főleg az utóbbi oldalon levőket, de nem szeretem őket, és arra kérem, többé ne tegye ezt, csak abban az esetben, ha az általam küldött szövegben is pontokat talál; ezen kívül túl sok a vessző, nem kell ugyanabban a mondatban

---

⁵⁰ Vö. *uo.*, 60–62.

⁵¹ L. Jean SGARD, *La ponctuation épistolaire = Edition und Interpretation – Édition et Interprétation des Manuscrits Littéraires*, eds. Louis HAY–Winfried WOESLER, Bern, Peter Lang, 1981, 37.

⁵² „l’orthographe, la ponctuation, même les fautes” – Publikálatlan levél, kézirat-közlés, közli Jean SGARD *uo.*, 37.

⁵³ Idézi SGARD *uo.*: „un Écolier qu’on corrige”. 1758. július 20-i levél, n° 673.

⁵⁴ L. 1759. március 14-i levél, idézi SGARD *uo.*

ugyanazokkal a jelekkel jelezni a különböző egységeket; ez zavarja a megértést.”⁵⁵

Rousseau már valóban szerzőként lép föl, követeli meg a szerzői szövegnek kijáró autoritást. Ebből az autoritásból már visszavetül valami a kéziratra is: noha eszközjellege továbbra is megmarad, már nem felesleges, hanem a nyomtatott szöveg hitelességének bizonyítéka. (A szövegforrás későbbi fogalma – észrevétlenül – már itt elkezd formálódni.) Rousseau számára a kéziratok már minden bizonnyal sokat kutatót, megmutatni és megértetni vágyott énjének részei és teremtményei, életének-útkeresésének terei. Ily módon értékes ajándékok is – lassan nem csak érzelmi szempontból, ahogy Diderot példája bizonyítja –, Rousseau, aki amúgy is kedvelteli művei másolgatásában, szívesen ajándékoz kéziratokat a hozzá közel állóknak. (Az *Új Héloïse*-nek négy végleges kézírata maradt fenn, közülük hármat Rousseau elajándékozott.⁵⁶) Kézírataihoz való viszonya közelebb áll a 19. század szerzőihez, mint kortársaiéhoz: sokat megőriz belőlük, szinte minden jelentős művének ismerhetjük néhány kéziratát, bár érdekes módon elsősorban a korai változatokat és vázlatokat, valamint a végleges tisztázásokat.⁵⁷

A SZERZŐ ÉS KÉZIRATA

Az írás kezdete és a vége közötti igazi, kaotikus kéziratok még sokáig nem lesznek nyilvánosak, titkolni, szégyellni valók, mert a műhöz képest tökéletlennek vélik őket. A javítások, áthúzások még Baudelaire szerint is „megzavarják a gondolat tükrét”,⁵⁸ eb-

---

⁵⁵ Idézi SGARD *uo.*, 37: „Je suis assez content de la correction. [...] Il y a pourtant des petits points ajoutés après certains mots aux pages 27 et 48. Je vois bien pourquoi on les a mis, surtout ces derniers, mais je ne les aime pas, et je vous prie qu'on n'en mette plus, si ce n'est qu'on les trouve dans la copie; je trouve aussi les virgules trop multipliées, il ne faut pas dans la même phrase marquer des mêmes signes des divisions différentes; cela brouille tout à fait le sens.” 1758. július 20-i levél, n° 673.

⁵⁶ BOIE, *i. m.*, 42.

⁵⁷ Vö. CALLU, *i. m.*, 61.

⁵⁸ Idézi BOIE, *i. m.*, 42.

ből következően nyilván az olvasót, magát az olvasást is. Chateaubriand, aki több mint három évtizeden át írja *Emlékiratait*,⁵⁹ a szenvedély eltökéltségével igyekezve megteremteni a maga textuális valóságát, érthető módon ugyanezzel a szenvedéllyel lázad fel minden kísérlet ellen, amely megbontaná az általa elképzelt és vágyott képet a művéről és magáról. Szó szerint megtagadja a piszkozatokat, végrendeletében is megtiltja publikálásukat,⁶⁰ és már szinte beteges módon egy elmés módszert eszel ki arra, hogy tudta nélkül senki se juthasson hozzájuk: három ládában tartja a készülő mű kéziratait, három nem akármilyen ládában, ugyanis a ládák mindegyikének három zárja van, és ezek csak együtt nyithatóak; a kulcsok egyikét letétbe helyezi a jegyzőnél, egyet a kiadójára bíz, egyet pedig magánál tart, s valahányszor elkészül a „végleges változattal”, két másolatot készítet róla, a ládába zárja őket, a korábbi változatokat pedig elégeti. (Legelső fogalmazványa 103 lapját még ő is megőrzi...)⁶¹

A 18–19. század fordulóján, a német preromantikában kezd megfogalmazódní az a gondolat, hogy a művek (és nem csak a művek...) létrejöttük, történetük, azaz keletkezésük felől is megérthetőek és megközelíthetőek, nem csak leírásuk, elemzésük révén.⁶² Ez a történet azonban a kéziratokba van zárva és csak belőlük kibontható. Lassanként a munkakéziratok is rangot kapnak, emancipációjuktól azonban még messze járunk. Az írás mint munka is kezd érdekessé válni, az írók egy része már nem idegenkedik a műhelytitkok felfedésétől (a háttérben ott sejthető az írótság, az írói szerep legitimációjának erősítésére irányuló tudatos-tudattalan törekvés is): Balzac már egy mű teljes, három elegáns bőrkötésű kötetbe ren-

---

⁵⁹ L. MAÁR Judit–PALÁGYI Tivadar utószavát a *Síron túli emlékiratok* nemrég megjelent fordításához (Bp., Osiris, 1999, 302–304).

⁶⁰ „M'écouterait-on quand je dis que je renis les ébauches que l'on pourrait publier de moi, et que je n'adopte que mes tableaux entièrement finis?” Idézi GRÉSILLON, 1994, 88.

⁶¹ A *Síron túli emlékiratok* keletkezésének történetéről l. Jacques NEEFS, *De main vive. Trois versions de la transmission des textes*, Littérature, n° 64, 1986, 30–46.

⁶² Louis HAY Novalisig vezeti vissza ezt a gondolatot, és Schlegelt, Kleistet is számon tartja a nagy elődök között. Bővebben l. *Genèse de la génétique* című tanulmányában (HAY, 2002, 61–62).

dezett kéziratanyagával ajándékozta meg 1843-ban barátját, David d'Angers-t, mikor mellszobra elkészül, és azt írja ajánlásképpen: „Barátjának, David d'Angers-nak Balzactól. Nemcsak a szobrászok vannak könyéig az anyagban.”⁶³

A 19–20. századi szerzők – ma is ezt a kort éljük, az írók viszonya kézírataikhoz alapvetően nem változott – vagy Chateaubriand útját követik (pl. Heine, Mallarmé, Kafka), és megtiltják (gyakran végrendeletükben), megakadályozzák munkakézírataik közzétételét – olykor hiábavalóan –, sőt, akár meg is semmisítik őket, vagy a megőrzés valamilyen formája mellett döntenek. A megőrzés mellett döntők közé sorolnám a nemtörődömöket (vagy csak látszólag nemtörődömöket?) is, akik ide-oda hányják, ajándékozzák, elszórják kézírataikat, hiszen ők valójában – nem feltétlenül tudatosan – felfüggesztik a döntést, döntsön más helyettük (a véletlen, a sors, egy barát vagy egy családtag?), rájuk hagyják, mi marad utánuk.

Az archiválva megőrzők emblematikus figurája Goethe. Tőle származik a „költői és írói archívum” kifejezés,⁶⁴ és sokáig a gondolat kiötlőjének és első megvalósítójának is tartották. Azóta – Bernhard Boie-től – tudjuk, hogy Wilhelm Ludwig Gleim volt német földön az első, aki megalkotta és az utókorra hagyta a maga archívumát (1805), és példája vélhetően befolyással volt Goethe döntésére. Gleim bevallott célja pedagógiai: nem elsősorban önmagának, hanem önmagának mint irodalmárnak, azaz az irodalmár létnek, az irodalomban való létnek kíván emlékművet állítani, minden lehetséges dokumentumot összegyűjtve és rendszerezve az ifjak okulására.⁶⁵ Goethe már más szemmel néz a kéziratokra. 1803-ban írja egy levelében: „A természet és a művészet alkotásait legjobban nem befejezett formájukban lehet megismerni; születőfélben kell megragadnunk őket, hogy teljes egészükben megérthessük.”⁶⁶

⁶³ Idézi BOIE, *i. m.*, 43: „A son ami David d'Angers de Balzac. Il n'y a pas que les statuaires qui piochent.”

⁶⁴ *Uo.*, 46.

⁶⁵ *Uo.*

⁶⁶ „On ne peut embrasser les ouvrages de la nature et de l'art lorsqu'ils sont achevés; il faut les saisir au vol, à l'état naissant, si l'on veut parvenir à les comprendre.” Goethe levele Zelternek, 1803, aug. 4. Idézi Louis HAY *Genèse de la génétique* című tanulmányában (Uő, 2002, 62).

Korán kezdi el gyűjteni kéziratait, rendszerezett és teljes archívumot akar, még a kiadóktól is visszakér mindent.⁶⁷ 1829-re fejezi be, de halála után az örökösök több mint fél évszázadig senkit nem engednek a közelébe: a Goethe Archívum csak 1885-ben nyitja meg kapuit.

A francia irodalomban Victor Hugo – ebben a vonatkozásban hűtlenné válva a mesterének tekintett Chateaubriand-hoz –⁶⁸ követi Goethe gesztusát, mintegy fél évszázados késéssel. Leveleiben gyakran szóba kerül a „kéziratos láda”: útjaira, száműzetésére, mindenhová magával viszi, várja, ha nem vele érkezik, aggódik sértetlenségéért.⁶⁹ Elzárja kéziratait, hogy megvédje őket, és végül 1881. augusztus 31-én kelt végrendeletében a párizsi Nemzeti Könyvtárra hagyja, „amely egy nap az Európai Egyesült Államok könyvtára lesz.”⁷⁰ A hagyaték csak 1892-ben kerül végleg a könyvtárba.

Mi rejlik a kéziratok következetes megőrzése és továbbadása, az archívumalapítás gondolata és gyakorlata mögött? Mindenekelőtt a kézirat értékének tudatosodása. Ha visszatekintünk arra a folyamatra, amelyet fentebb kíséreltem meg felvázolni – kezdetének a 18. század második felét, a könyvnyomtatás általánossá válását, s ezzel együtt a modern szöveg és a modern szerző megszületését tekinthetjük, jellegzetes, a kor minden átmenetiségét tükröző alakjának Rousseau-t; s ha végpontnak nem is, de valamiféle fordulópontnak, tapintható határkőnek Goethe és Victor Hugo egymásra rímelő, jellegzetesen 19. századi törekvését –, azt látjuk, hogy legelőször a kézirat használati értéke válik nyilvánvalóvá. A nyomdász és a szerző számára is: a korrektúra a szöveg pontos, a szerző szándékának megfelelő közzétételét és hagyományozódását biztosítja. Ebből következően dokumentum értéke is van. Chateaubriand három ládája mindig erre emlékeztet...

---

⁶⁷ 1786. szeptember 2-án a Göschen kiadóval aláírt szerződésének utolsó paragrafusában kiköti, hogy a művek megjelenése után a kiadó visszaszolgáltatja neki a kéziratot. (Közli BOIE, *i. m.*, 46.)

⁶⁸ A szakirodalom gyakran idézi a fiatal Hugót: „Vagy Chateaubriand leszek, vagy senki...”

⁶⁹ L. CALLU, *i. m.*, 62–63.

⁷⁰ „Je lègue tous mes manuscrits, et tout ce qui sera trouvé écrit ou dessiné par moi à la Bibliothèque Nationale de Paris, qui sera un jour la Bibliothèque des États-Unis d'Europe.” Idézi GRÉSILLON, 1994, 85.

Szinte ezzel egyidejűleg történik a kézirat személyes értékének felismerése: Goethe ragaszkodása a korrektúrákhoz már ezt jelzi. A copyright megszületésével egyértelművé válnak a tulajdonviszonyok, a szerzőnek immáron joga van a kézirataihoz. Joga van akár eladni is őket, gondoljunk Diderot-ra, vagyis a modern kézirat szellemi értéke megszületése után szinte azonnal átváltható pénzre, azaz áruként kezd működni, anyagi értéke lesz.

A kézirat személyes értéke azonban természetesen mindenkinek mást jelent. Emléket, szinte fétist (Chateaubriand elpusztítani nem bírt 103 első fogalmazványlapja: innen indult); munkaeszközt, továbblépési lehetőséget, segítséget-émlékeztetőt (Goethe, Flaubert, Proust gyakorlata bizonyítja, és minden írással foglalkozó tapasztalata, hogy egy piszkozat mennyi szerteágazó utat jelölhet ki, mennyi továbbgondolásra, kidolgozásra érdemes gondolatot, ötletet rejthet); ebből következően a szöveg teljességét, minden állapotát: dokumentum itt is a kézirat, de már nem (csak) a hitelesség vagy az írói munka, hanem a születő mű írás közbeni, ellentmondásos, széthúzó teljességének, az írás szabadságának, a világ és az én lehetőségei birtokba vételének dokumentuma (Minden kéziratom én vagyok, bennük minden én (is) vagyok.); és természetesen a készülő írói-költői monumentumok része és kelléke: remek példa az image-ára, mint láttuk, gondosan ügyelő Chateaubriand, aki ravatala mellé, fehér ládácskában odateteti kéziratai egy részét is, és természetesen Victor Hugo és még inkább a nála sokkal szisztematikusabban és következetesen mindent megőrző, számbavevő, számon tartó Goethe, akik szinte kész monumentumot hagynak maguk után, sőt, végrendeletükben sok tekintetben igen hasonlóan igyekeznek irányt szabni a későbbi monumentum-építésnek.

Hugo 1875-ös irodalmi végrendeletében három részre osztja kéziratait (1. befejezett művek, 2. nem teljesen, majdnem befejezett művek, 3. vázlatok, töredékek, ötletek), és publikálásukat ebben a sorrendben tartja kívánatosnak.⁷¹ Kéziratai teljes körére kiter-

---

⁷¹ Idézi BOIE, *i. m.*, 46–47: „Premièrement, les œuvres tout à fait terminées. Deuxièmement les œuvres commencées, terminées en partie, mais non achevées. Troisièmement, les ébauches, fragments, idées éparses, vers ou prose, semés çà et là, soit dans mes carnets, soit sur des feuilles volantes.”

jed a figyelme – későbbi, 1881-es végrendeletében a rajzait is említi, és a hagyatékba nem tartozó, később felbukkanó kéziratairól is rendelkezik! –, de hierarchiát állít fel közöttük, legértékesebbnek (elsőként publikálandónak) a befejezett, véghez vitt műveket tekinti. Mellettük, mögöttük ott állnak a félbehagyott és befejezetlen művek, a feljegyzések és vázlatok: ahonnan indultak, ahonnan kikerkedtek. Az írói hagyaték, azaz munkásságnak, és így a készülő monumentumnak része minden: a töredék is, a zsákutca és a művek minden (szöveg)állapotukban. „Amit leírok, nem az enyém. Köztulajdon vagyok” – olvashatjuk Hugo feljegyzéseinek posztumusz kötetében.⁷²

A francia *chose publique*-et jobb híján fordítottam köztulajdonnak. Magyarul választanom kellett, mert a francia *publique* két, hol összefüggő, hol nem összefüggő, de mindenesetre egymáshoz kapcsolódó jelentése, a közös-közösségi és a nyilvános olvad össze benne, amellyel Hugo is eljátszik. Azért fontos ez nekünk, mert vélhetően ez a két gondolat – vagy ugyanannak a gondolatnak a két fele? – fonódik össze abban, amit ma kulturális örökségnek nevezünk, s amely már jelen van akkor is, amikor a szó még nem létezik.⁷³

Goethe és Hugo megőrző és archívumépítő gyakorlata a kéziratok irodalmi-kulturális értékének felismerését jelzi a közösség (nemzet, nyelv, emberiség) számára. Hugo talán még egy lépéssel tovább megy, vagy csak explicitebb: az, hogy kéziratot hagyatékát a Nemzeti Könyvtárra bízta (mégpedig arra, amely reményei sze-

---

⁷² *Choses vues* című kötetének megjegyzését („Ce que j'écris, n'est pas à moi. Je suis une chose publique.”) idézi BOIE *uo.*, 47.

⁷³ A kulturális örökség fogalma az 1970-es évektől terjed el látványos gyorsasággal angol és francia nyelvterületen; Magyarországon a nyolcvanas években bukkan fel először, a műemlékvédelem területén, a kilencvenes évektől pedig látványos karriert fut be, meghonosodik a politikai, majd lassacskán a tudományos diszkurzusokban, gyakorlatilag intézményesül (1998. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2001. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. Törvény). L. a fogalom tudományos igényű tisztázására, körüljárására vállalkozó első tanulmánykötetet (*A kulturális örökség*, szerk. ERDŐSI Péter–SONKOLY Gábor, Bp., L'Harmattan–Atelier, 2004 [Atelier füzetek, 7]), mindenekelőtt a két szerkesztő jegyezte bevezetőt (7–20), valamint FEKETE Ilona *Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények* című írását (371–390).

rint egyszer majd...) alapító gesztus, s valóban, példája nyomán hamar megindul az írói hagyatékok áramlása a francia közkönyvtárakba.⁷⁴ A kézirat (mindenekelőtt az írók után, „hagyományként” fennmaradó kéziratok) helye egyre inkább a kéziratár lesz.

Az örökösök nem egyszerűen leteszik a vállukról a kéziratok megőrzésének, megóvásának, számba vételének, feldolgozásának gondját, amikor átadják vagy eladják valamelyik könyvtárnak a hagyatékot. „Méltó helyére került” – nem üres fordulatok a fülünkbe visszacsengő szavak: a szellemi-kulturális-irodalmi érték hordozói átkerülnek a közösség tulajdonába. Átengedés és befogadás: a közösség azáltal, hogy elfogadja, átveszi a hagyatékot (és bennük a kéziratokat), szentesíti, megerősíti a fenti értékeket. Jelentős állomás ez az életmű és a szerző kanonizációs folyamatában is: Hugóhoz és Goethehez hasonlóan nem is bízta mindenki az örökösökre, előre rendelkeznek kéziratok sorsáról, s egyre gyakrabban már életükben átadják kézírataik egy részét valamelyik rangos, célnak megfelelő közintézménynek. Leggyakrabban hagyományosan valamelyik nagy hírű könyvtárnak: de Aragon és felesége, Elsa Triolet 1976-ban például a C.N.R.S.-re hagyja kézíratait, megerősítve ezzel a formálódó kéziratkutató központot. A könyvtár mint alapvetően megőrző intézmény helyett közvetlenül a tudományhoz fordulnak, azt remélve, hogy így nem csak a művek élnek tovább megjelenéskor rögzült formájukban, hanem az írás közben mozgásban levő szöveg is megelevenedhet, új(ra) életre kel.⁷⁵ Hamarosan létrejönnek olyan sajátos – könyvtár és tudományos kutatóintézet közötti átmeneti – intézmények, mint amilyen például az I.M.E.C. (Institut de la Mémoire de l'Édition Contemporaine), a kortárs könyvkiadás emlékezetét jelentő kiadói és írói archívumokat kezelő tudományos intézet, ahol a szerzők még életükben

---

⁷⁴ Renan, Lamartine, a Goncourt-fivérek, Zola, Flaubert hagyatéka még az I. világháború előtt a Nemzeti Könyvtár tulajdonába kerül. Németországban hasonló folyamatok figyelhetők meg: létrejön a Schiller Stiftung, majd hamarosan (Weimarban) egyesül a Goethe Archivummal. (Vö. Louis HAY, Bernhild BOIE, Florence CALLU fentebb idézett tanulmányainak vonatkozó részeit, valamint GRÉSILLON, 1994, 83–85.)

⁷⁵ Vö. Louis ARAGON, *D'un grand art nouveau: la recherche = Essais de la critique génétique*. Paris, Flammarion, 1979, 5–19. Magyarul: Helikon, 1983/3–4, 293–298 (Barta Péter fordítása).

letétbe helyezhetik kézírataikat.⁷⁶ A szerzők – és a kutatók és olvasók – viszonya a kéziratokhoz (és itt már elsősorban a munkakéziratokról van szó!) ismét változik, fentebbi gondolatmenetemet folytatva azt kell mondanom, hogy ismét egy új érték jelenik meg: a munkakézirat irodalmi értéke mellett feldereng episztemológiai-hermeneutikai értéke. Inkább öntudatlanul, mint tudatosan, inkább kimondatlanul, mint kimondva. Nagy szavak ezek, a szakirodalom is óvatos, ha fel is bukkan ez a gondolat, általában csak utalásként, pedig valójában erről van szó, s talán éppen ez magyarázza a „genetikus iskola”, a „genetikus paradigma” sikerét, azt, hogy annyi különféle tudomány vagy tudományág, annyi különféle érdeklődés képes meríteni belőle. S feltehetően ez akadályoz meg a szerzők közül sokakat – mintha mind többeket⁷⁷ abban, hogy nyugodt lélekkel elpusztítsák kézírataikat. Hajlanak a megőrzésre, de ez már nem Goethe vagy Hugo öntudatos archívum- és önépítése, nem Flaubert vagy Zola tisztelete a munka, az irodalom, az én lehetőségeinek dokumentuma iránt. Azt hiszem, az író és pszichoanalitikus Hélène Cixous szavai jellemzik legjobban a mai helyzetet: „Miért nem dobtam el soha »a tárgyi bizonyítékokat«? Soha be se teszem a lábamat se a pincébe, se a padlásra, nem szeretem a ládákat, dobozokat, borítékokat, [...] az öreg bőröndbombákat, amelyek hordozható koporsókra emlékeztetnek...

Miért nem dobtam el soha »a tárgyi bizonyítékokat«, merült föl bennem a kérdés, és leírtam úgy, ahogy felmerült, »a tárgyi bizonyíték« kifejezés is maradt, úgy hagytam. Egy kérdés, egy tény.

Vagy azon kellett volna tűnődnöm, miért *őriztem* vagy *őrzöm* meg »a bizonyítékokat«? Alaposan utána kellene gondolni, elemezni kellene, és ezt nem most, majd máskor fogom megtenni.

Túlzás lenne, ha azt mondanám, hogy *megőriztem* őket: nem óvtam, nem védtem őket, nem is gondoltam rájuk.

Ugyanakkor soha nem jutott eszembe eldobni őket. Igen, az alagútszerű kis helyiségben, amelyet hol pincének, hol padlásnak, hol archívumnak hívunk, van néhány kartondoboz, amelyben ere-

---

⁷⁶ L. www.imec-archives.com

⁷⁷ L. pl. a *szöveggenetika* 1992 óta rendszeresen megjelenő folyóiratában, a *Genesis*-ben publikált íróinterjúkat.

detileg borosüvegek voltak, most pedig rettenetes titkok: romok, bizonyíték-darabok, mindenféle maradék. [...] Levelek, rajzok...

Az, hogy a dosszié lapjai megmaradtak, önmagában figyelemre méltó dolog.”⁷⁸

Fikcióról van szó, de Cixous esetében, akinél önéletrajz és ön-analízis átsző mindent, esszét, tanulmányt, regényt és színdarabot, indokoltnak érzem ezt a kivágást. S még inkább indokoltnak a továbbiak ismeretében: Cixous valóban tovább gondolja, hogyan is áll a „tárgyi bizonyítékokkal”, köztük a kéziratokkal, és 2003-ban a Francia Nemzeti Könyvtárnak adományozza kéziratai java részét.⁷⁹ Elérkeztünk a jelenbe, és mintha valami megint változna.

A Cixous-fond más, mint a többi. A híradásokból úgy tűnik,⁸⁰ Cixous valóban kiürítette minden kartondobozát, és már nem csak a végleges kéziratokat és a munkakéziratokat tartotta megmaradásra és továbbadásra érdemesnek, hanem – fent idézett könyve címéből kölcsönözve a kifejezést – a prehistorikus, azaz az egyes szövegek keletkezése előtti, egyetlen meghatározott szöveghez sem köthető kéziratot feljegyzéseket, többek között – pszichoanalitikus érdeklődésének megfelelően, és minden bizonnyal a jövő pszichoanalitikusaira is gondolva – több ezer füzetet, amely álmait tartalmazza. Álomnaplók: Cixous ugyanis nagyon régóta, minden reggel, rögtön felébredés után, szinte még az ágyban, feljegyzi az álmait. Álommotívumok mindig is jelen voltak az irodalomban, álomfeljegyzéseket régóta ismerünk, a szürrealisták és Freud óta az álmokkal való egyre tudatosabb gazdálkodást, szembenézést is; álomnaplók is léteztek-léteznek nyilván, elsősorban saját és terápiás használatra, és egyes időszakokban. Ilyen hatalmas és ilyen nagy időt felölelő álomnaplóról, és az álom – Derrida által remekül

---

⁷⁸ Hélène CIXOUS, *Manhattan. Lettres de la préhistoire*, Paris, Galilée, 2002, 74–75.

⁷⁹ Ez alkalomból a Francia Nemzeti Könyvtár tudományos ülészakot szentel Cixous életművének (2003. május 22–24. *Hélène Cixous: Genèses Généalogies Genres*).

⁸⁰ L. Jacques DERRIDA, *Genèse, généalogies, genres et le génie. Les secrets de l'archive*, Paris, Galilée, 2003.

elemzett – energiájának-tudásának az életbe és az irodalomba való hasonló vegyítési kísérletéről nem tudok.⁸¹

A prehistorikus – magyarul talán megelőző kéziratnak nevezhető – álomnaplók megjelenésével a könyvtárosoknak, kézirat-tárosoknak, a szöveggenetikuskoknak és valójában minden irodalommal foglalkozónak új kérdésekkel kell szembenéznie, amelyek mindegyike tulajdonképpen abból az alapvető kérdésből sarjad, hogy mik is ezek a zavaró dokumentumok, és mit lehet, kell vagy tudunk kezdeni velük. Nem piszkozatok, nem vázlatok, nem írás-programok, talán a jegyzetfüzetekhez állnak legközelebb.

Hol az írás határa? Cixous terminológiájával: mi a mű előtti és a művön kívüli?⁸² A szöveggenetika terminológiájával: hol az előszöveg határa? Van-e előszöveg kívüli? Elképzelhető-e vala-

---

⁸¹ *Uo.*, 50–53: „Donc depuis toujours, elle écrit au réveil, à la main, sur le bord du lit, sur une des mille ou dix mille cahiers dont héritera la BNF Elle écrit au réveil pour noter ses rêves. Mais c’est souvent, [...] le rêve lui-même qui interrompt le sommeil. Le rêve réveille. Le rêve veille et il veille à adresser des injonctions inflexibles à la veille, à la conscience vigilante encore en mémoire du rêve – une mémoire inouïe, dont je ne connais pas d’autre exemple. Le rêve assigne alors l’ordre d’écrire, de noter, voire de commencer à l’analyser, lui, le rêve. [...] Elle écrit au réveil, cela ne doit donc pas s’entendre seulement comme »elle écrit au moment du réveil«, mais aussi comme »elle écrit au crayon, elle écrit à l’encre, elle écrit à la main«, elle écrit au réveil du rêve, elle écrit en consommant l’énergie onirique du réveil, comme on dirait d’une fusée qu’elle se propulse par exemple et se meut à l’énergie atomique. Son écriture se met en marche au réveil, au moment du réveil, mais aussi grâce à l’énergie du réveil, elle marche au réveil, elle brûle l’énergie d’un réveil qui est aussi bien l’ordre du rêve, à l’ordre du rêve mais non *de* l’ordre du rêve, à l’ordre du rêve qui ordonne aussi, activement et passivement, sa propre interruption. [...] Mais le réveil, ce premier réveil veille déjà, il veille sans mesure, il surveille, il veille encore sur le rêve, il rêve de réveiller toutes les puissances du rêve interrompu... Écrire au réveil, c’est se livrer corps et âme, tous les matins, à une scène de résurrection et d’adoration. Oraison au bord du lit, parole de prière amoureusement adressée, comme une lettre écrite au corps du rêve, au corps de rêve, mais aussi à même le corps d’un rêve désormais réveillé, sinon exaucé. Mais aussi une parole écrite *au réveil*, à l’adresse et à destination du réveil. Comme si le réveil, au sortir du rêve, sur la trace endeillée du rêve, dans son *wake*, était encore à la veille du rêve. D’un rêve déjà révé qui pourtant attend encore d’être révé de nouveau, réveillé et révé à lui-même, dans sa vérité.”

⁸² CIXOUS, *i. m.*, 3: „Tout se passe dans l’avant-œuvre, saison préhistorique où les personnages épris des grands auteurs morts se voient déjà en rêve devenus livres, volumes, s’approchent de l’»Œuvre« révée à pas de loup, à pas de fous...”

miféle független egyidejűség, egymástól független, párhuzamos létezés? (A párhuzamosság nagyon is határozott viszony...)

Fikció és valóság, élet és irodalom régi kérdése ismét megelevenedik: hol az irodalom és az irodalmon kívüli határa? Az álmok, amelyek eredetileg az irodalmon kívüliek, de vélhetően vagy akár bizonyítottan irodalmi felhasználás, későbbi be- vagy átírás céljából jegyzik fel őket, már első, nyers formájukban az irodalom részének tekinthetők?⁸³

Mi és miért (és mi-ért is!) nyilvános és mi nem az? Valójában lehet-e nem nyilvános az, ami nyilvános közintézménybe került? (Például a Cixous-fond, amely egyelőre zárolt, és tudjuk, hogy csak évtizedek múlva lesz kutatható és publikálható.) Ki dönt(het) és miről is dönt valójában, amikor valamit zárol(tat) vagy nyilvánosságra hoz(at)? Mennyiben módosítja mindez a könyvtárról és a kéziratokról, végeredményében minden archívumról alkotott képünket?⁸⁴

A Cixous-jelenség, talán éppen a végletessége miatt – mindent a könyvtárra hagy, de jó időre mindent zároltat – felfedi a mai szerzőik viszonyát a kézírataikhoz. Sajátos, felemás viszony ez: olvasható, meg nem is, ad is, meg nem is.⁸⁵

Úgy gondolom, a kulturális örökség, és az annak részét képező írott, illetve irodalmi örökség⁸⁶ fogalmának megjelenésén és megerősödésén kívül a szerzőség megkérdőjeleződése is hozzájárult ahhoz, hogy áramlani kezdjenek a könyvtárakba a kézíratos hagyatékok.⁸⁷ A szerző halálának Barthes-hoz és Foucault-hoz köt-

⁸³ Vö. DERRIDA, 2003, 68–69: „L’archiviste bibliothécaire aura toujours du mal à décider si le référent de tels textes et documents est réel ou fictif, voire, dans le cas de textes de rêves, encore plus indécis entre réalité et fiction, matériaux sans emploi, si je puis dire, ou matériaux encore non littéraires en vue de la littérature, explicitement ou implicitement destinés à leur mise en œuvre littéraire, donc *déjà* littéraires quoique *point encore* littéraires etc.”

⁸⁴ DERRIDA elsősorban ezt az utóbbi kérdést járja körül fentebb hivatkozott és idézett művében, amelynek beszédes alcíme: *Az archívum titkai*.

⁸⁵ Az olvashatatlan olvasható, írja DERRIDA (lisible illisible), 2003, 57.

⁸⁶ L. pl. Pierre-Marc de BIASI, *Pour une politique d’enrichissement du patrimoine écrit = Trésors de l’écrit. 10 ans d’enrichissement du patrimoine écrit*, Paris, B.N., 1991, 10–31, valamint a tanulmánykötet más cikkeit.

⁸⁷ A Francia Nemzeti Könyvtár Kézirattára gyűjtési politikájának legfőbb célkitűzése a modern (19–21. századi) szerzői kéziratok gyarapítása. A Kézirat-

hető⁸⁸ diszkurzusa – azáltal, hogy tagadta, hogy a szerző a mű (és az életmű) jelentés(egység?)ének egyedüli forrása és garanciája, hogy több lenne történeti képződménynél és társadalmi funkcionál – maga is erősítette a kulturális örökség formálódó diszkurzusát, amely a maga részéről – az örökség közösségi (és közösségszervező) jellegét és használóit-birtokosait, azaz elevenen tartóit, a mi esetünkben az olvasókat állítva szintén előtérbe – tovább gyengítette, illetve árnyalta a modernitás hagyományos szerző fogalmát.

A szerző természetesen nem halt meg, sőt, egyre összetettebb fogalomnak tűnik. Él mindenképpen, mint a név, amelynek műveket tulajdonítunk (A szerző halála szerzője...)⁸⁹, s még ha álnéven író szerzőről van is szó – pl. Pessoa és mások esetében – az álnév akkor is aláírás a művön, s egy helyen biztosan megjelenik a valódi szerzői név is: a kiadói szerződésen vagy a honorárium felvételét igazoló nyugtán. A kéziratok is zavarba ejtő tárgyak: látukon nehéz tagadni valamiféle – társadalmi funkcionál túli – szerzőség létét. (Foucault utolsó két, halála előtt megjelent művének minden kéziratát meg is semmisíti...⁹⁰ A korábbiakkal nem ilyen következetes.⁹¹)

---

tár jelenleg 250 modern írói fondot gondoz. L. a könyvtár állományának növeléséről szóló beszámolót (*Charte documentaire des acquisitions de la BNF*, 2005, 175) a könyvtár honlapján: www.bnf.fr. Néhány adat: 2000-ben a BNF Kézirattárának Nyugati Kéziratok Osztálya 38 letétbe helyezett, 153 vásárolt, 235 adományozott kézirattal vagy kéziratgyűjteménnyel gazdagodott; 2001-ben a letétek száma 1, a vásárlásoké 29, az adományoké 431; 2002-ben nincs letét, a vásárlások száma 93, az adományoké pedig ismét megduplázódik: 1182! (*Uo.*, 173).

⁸⁸ L. mindenekelőtt Roland BARTHES, *La Mort de l'auteur*, Manteia, n° 5, 1968, (első megjelenés angolul: *The death of the author*, Aspen Magazine, n° 1967 ősz-tél), legutóbb in: *Œuvres complètes III. 1968–1971*, éd. Eric MARTY, Paris, Seuil, 2002, 40–45, magyarul: *A szerző halála* = Roland BARTHES, *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, Bp., Osiris, 1996, 50–55; Michel FOUCAULT, *Qu'est-ce qu'un auteur?* Bulletin de la Société française de Philosophie, n° 3, 1969, 73–104, magyarul: *Mi a szerző?* Világosság, 1981, 7. melléklet.

⁸⁹ L. Seán BURKE gondolatmenetét (*The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh, Edinburgh U.P., 1992, 1998) GÁCS Anna könyvének bevezetőjében (*i. m.*, 14).

⁹⁰ Michel CONTAT közli Hervé GUIBERT könyve alapján (*Mauve le vierge*, Gallimard, 1988): *La question de l'auteur au regard des manuscrits* = *L'auteur et le Manuscrit*, éd. Michel CONTAT, Paris, P.U.F., 1991, 16–17.

⁹¹ L. Michel Foucault *philosophe*, Paris, Seuil, 1989, 405–406.

A szerző deszakralizálása, decentralizálása és szétbontása, diszkurzusfüggőségének, a nyelv „abszolút terrorista jellegének”⁹² és a Bahtyinból merítő Kristeva nyomán⁹³ a szövegek intertextuális létmódjának tudatosítása-tudatosodása ugyanakkor nem múlt el nyomok nélkül. Az adott (irodalom)történeti pillanatban mindez elsősorban az olvasó megszületése, a befogadás felszabadítása és felértékelése érdekében történik,⁹⁴ Barthes valóban „gyakorlatilag

⁹² Roland BARTHES, *Littérature et signification* (1963) = *Œuvres complètes II. 1962–1967*, Paris, Seuil, 2002, 525: „le caractère absolument terroriste du langage (encore une fois, ce caractère provient de la nature systématique du langage, qui pour être achevé, n’a besoin que d’être valide, et non d’être vrai).” Magyarul: *Irodalom és jelentés* = Roland BARTHES, *Válogatott írások*, Bp., 1977 (Modern Könyvtár, 301), 213: „az író [...] semmivel sem győzheti le a nyelv abszolút terrorista jellegét.”

⁹³ Az intertextualitás fogalma először Julia KRISTEVA *Le mot, le dialogue, le roman* című tanulmányában bukkan fel 1967-ben (*Séméiôtikè. Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Seuil, 1969, 145: „...tout texte se construit comme mosaïque de citation, tout texte est absorption et transformation d’un autre texte. A la place de la notion d’intersubjectivité s’installe celle d’intertextualité, et le langage poétique se lit au moins, comme double.”) Nagyon hamar, 1973-ban felbukkan Barthes-nál (*i. m.*, IV, 1972–1976, 451) – Kristevát idézve és továbbgondolva – mégpedig az *Encyclopaedia Universalis* számára írt *Szövegelmélet* szócikkben, így szinte azonnal kanonizálódik is: „Le texte redistribue la langue (il est le champ de cette redistribution). L’une des voies de cette déconstruction-reconstruction est de *permuter* des textes, des lambeaux de textes qui ont existé ou existent autour du texte considéré, et finalement en lui: tout texte est un *intertexte*; d’autres textes sont présents en lui, à des niveaux variables, sous des formes plus ou moins reconnaissables; les textes de la culture antérieure et ceux de la culture environnante; tout texte est un tissu nouveau de citations révolues.” Az *Encyclopaedia Universalis* 1989-es új kiadásában a szöveggene-tikus Pierre-Marc de BIASI írja az *Intertextualitás* címszót. Az intertextualitásról íródott legújabb összefoglalásban (Tiphaine SAMOYAULT, *L’intertextualité. Mémoire de la littérature*, Paris, Armand Colin, 2005) a jelenség mint az „irodalom emlékezete” jelenik meg, és ez módot ad a különféle intertextualitás-felfogások összefogására (6: „Qu’est-elle d’autre, en effet, que la mémoire que la littérature a d’elle-même? Entre ressassement mélancolique, où elle se contemple dans son propre miroir, et reprise subversive ou ludique, quand la création est subordonnée au dépassement de ce qui la précède, la littérature ne cesse de se souvenir et de porter un désir identique, celui-là même de la littérature”). L. még a kérdésről: *L’intertextualité*, éd. Sophie RABAU, Paris, Flammarion, 2002 (Coll. Corpus).

⁹⁴ „...la naissance du lecteur doit se payer de la mort de l’Auteur.” L. Roland BARTHES, *Œuvres complètes III. 1968–1971*, éd. Eric MARTY, Paris, Seuil, 2002, 45, magyarul: „az olvasó születésének ára a szerző halála” (Babarczy Esz-

átruházza az olvasóra” a szerzői attribútumokat, „azokat a kreatív képességeket, melyek korábban a szerző koncepciójához kapcsolódtak”⁹⁵; a szerző megtépázva, elbizonytalanodva kerül ki, de kétségkívül elevenen, és talán valóban egyre elevenebben: problémaként. Igen, „a szerző fogalma talán sohasem annyira étellel teli, mint akkor, amikor halottá nyilvánítják”, ahogy a szerző haláláról és visszatéréséről író Seàn Burke állítja.⁹⁶ Az irodalomtudományi diszkurzus természetesen hat az irodalomra, illetve ráirányítja a figyelmet arra, amit a modern szerző egységesítő és operatív fogalma ideig-óráig elfedett, s amiről az irodalom valahol mindig is tudott: a modern szerzőfogalom maszkja alatt nem összetartó, hanem széthúzó, mégis összetartozó erők, szerepek, Foucault szavával funkciók rejlenek; etikai, jogi, pszichológiai, szociológiai, esztétikai, irodalmi, textuális elemek keverednek.

A szerzőprobléma egyre erőteljesebben jelenik meg a kortárs szépirodalmi alkotásokban, sőt, talán az egyik legfőbb problémává válik.⁹⁷ Ezt a jó értelemben vett problematikusságot, azaz a problémával való szembenézést jelzi a kéziratokhoz való viszony változása is. Úgy tűnik – legalábbis a más európai és tengerentúli tendenciákkal vélhetően párhuzamos, lassan szinte szokássá váló francia gyakorlatot, a kéziratok közgyűjteményeknek adományozását figyelve – egyre kevesebben vélik úgy, hogy teljhatalmuk lenne (pedig van) kézírataik felett. Nem vállalják, nem vállalhatják kézírataik elpusztítását, megsemmisítését, mivel nem érzik-érezhetik egészen magukénak.

A szellemi tulajdon kérdése valójában már a modern szerzőfogalom kialakulásának idején is vitatott volt, Gács Anna az angol szakirodalom alapján idézi a legfőbb korabeli ellenérveket: a szellemi tulajdon nem megragadható, nem elzárható, mint minden

---

ter fordítása) in: *A szerző halála* = Roland BARTHES, *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, Bp., Osiris, 1996, 55.

⁹⁵ GÁCS, *i. m.*, 59.

⁹⁶ BURKE, *i. m.*, 7. Idézi GÁCS, *i. m.*, 14.

⁹⁷ L. pl. GÁCS Anna remek elemzéseit (*i. m.*, 109–193) a kortárs magyar irodalom szerzőség-koncepcióiról (Kertész Imre, Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos, Kovács András Ferenc); Michel CONTAT példáit (*i. m.*, 9–13, 24–29) a kortárs francia irodalomból (Alain Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute, Danièle Sallenave, Jacques Roubaud, Georges Pérec).

más tulajdon, birtoklási módja alapvetően más („...semmi sincs benne, amit ténylegesen birtokolni lehetne, semmi, ami a tulajdon jellemzőit vagy velejáróit hordozhatná”),⁹⁸ közzététele, azaz nyilvánossá válása pedig tovább bonyolítja a kérdést („A kinyomtatott könyv elárult titok. Miféle jogon várhatja valaki, hogy az írásban kifejezett gondolatok inkább képezzék tulajdonát, mint a szóban kifejezettek?”).⁹⁹A szerzői jog, amely a különböző országok törvénykezése szerint a szerző halála után változó hosszúságú idő elteltével, de kivétel nélkül mindenütt elévül, és az életmű, a személyhez kötött-kötődő szellemi tulajdon teljes egészében köztulajdonná,¹⁰⁰ szerzői jogdíj nélkül, szabadon kiadhatóvá és újrainyomtathatóvá, fordíthatóvá válik, tulajdonképpen ezt az ellentmondásosságot tükrözi. Átruházhatósága, örökíthetősége-örökölhetősége szintén kényes kérdés. A jogérzet ugyanakkor azt mondhatja velünk, praktikus, szükségszerű okokból (valamit valamiért) semmiképpen sem tekinthetünk el tőle.

A szellemi tulajdonnak a szerző eredetiségére-géniuszára alapozását a mai irodalomtudományi diszkurzusok alaposan megtépták. Személyhez kötődését azonban nem lehet tagadni: a kéziratok minden betűje, tollvonása, a nyomok (Balzac nevezetes kávéscsésze-lenyomatai) ezt mondják. A kézirat személyes tárgy. Magánügy, magántulajdon. Legalábbis egy ideig. Van olyan kézirat, amely ebben a stádiumban marad mindörökké – én ilyennek tartom például Cixous álomnaplóit, a félbehagyott kéziratokat (a befejezetlen más kategória) –, a publikálás azonban mintha megváltoztatná a kézirat, nemcsak a végleges, hanem a munkakéziratok státuszát is: valamiféle módon – ha jogilag egyelőre még nem is – köztulajdonná válnak, a kulturális-szellemi örökség részévé. Mint ha ennek a másságnak, az átfordulásnak, a határátlépésnek – az örökség-diszkurzus által is erősített – többé-kevésbé tudatos ér-

⁹⁸ Idézet Sir Joseph Yates-tól, aki 1769-ben több perben is képviselte az engedély nélkül újrainyomó kiadókat. L. GÁCS, *i. m.*, 32.

⁹⁹ Uő Kristian Sigmund Krause 1783-ban megjelent *Az újrainyomtatásról* című írását idézi (*uo.*, 33).

¹⁰⁰ Olyan lefordíthatatlanul szépen mondja a francia: „entre dans le domaine public”. A köztulajdonba kerül pontos fordítás, csak éppen a francia térbelisége vész el: az ige (belép), kezdetet és fordulatot, határátlépést jelző konkrétsága, és a domaine-ben továbbélő domínium tágassága – a valami megnyílik érzete.

zékelése határozná meg a mai szerzők viszonyát a kézírataikhoz. Paradox helyzet: ahhoz, hogy a modern kézirat megszülessen, meg kellett születnie a modern szerzőnek, ahhoz viszont, hogy tömegesen a kulturális közintézményekbe kerüljenek, gyűjteményekké álljanak össze és így kutathatóvá váljanak, a modern szerzőfogalomnak – és magának a modern, s még inkább a posztmodern szerzőnek – el kellett bizonytalanodnia.

A modern kézirat mint a kulturális-irodalmi örökség része

A kulturális örökség a nemzeti örökség része, „az előző generációktól átvételre érdemesített tárgyi és szellemi javok összességét”¹⁰¹ jelenti. Krzysztof Pomian meghatározása szerint a kulturális örökséget jelentéshordozó tárgyak alkotják, valamint azok az intézmények, „amelyek közül egyesek összegyűjtik, leltározzák, megvizsgálják, közszemlére teszik, megőrzik, ha szükséges, restaurálják, mások pedig megtanulják csodálni és megfejteni az általuk hordozott jeleket, kifejtik és megértik jelentésüket, következtetéseket vonnak le eredetükről, kialakulásukról, történetükről, és aktualizálják őket.”¹⁰²

A kulturális örökség fogalma viszonylag lassan válik ki a nemzeti örökség mindent átfogó, de sokáig sokaknak elsősorban a történeti műemlékeket jelentő fogalmából. Mára viszont – ahogy látni fogjuk – a kulturális örökség fogalma kebelezte be a történeti-építészeti örökséget, és fokozatosan kirajzolódik a kulturális örökségen belül néprajzi, irodalmi, képzőművészeti stb. örökségünk is. „Az örökség egyszercsak mindenütt megjelent” – írja David Lowenthal 1998-ban megjelent, hamar az örökségkutatás egyik alampüvévé váló, sokat idézett, kritikus-ironikus művében.¹⁰³

¹⁰¹ L. ERDŐSI-SONKOLY bevezetőjét *A kulturális örökség* (Bp., L'Harmattan-Atelier, 2004) című kötetben (9).

¹⁰² Krzysztof POMIAN, *Nemzet és örökség* (Csizmadia Dominika fordítása) = *A kulturális örökség*, Bp., L'Harmattan-Atelier, 2004, 85–86.

¹⁰³ David LOWENTHAL, *Az örökség rendeltetése* (Goda Károly fordítása) = *Uo.*, 55. Eredetiben: David LOWENTHAL, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge, Cambridge U.P., 1998, 127.

A hetvenes években indul útjára: hivatalos dokumentumban először 1972-ben jelenik meg, a kulturális és természeti világörökség védelméről szóló UNESCO-egyezményben;¹⁰⁴ a francia törvénykezésben az 1979. január 3-i levéltári törvényben bukkan fel először – három alkalommal;¹⁰⁵ az Európa Tanács 1985-ös granadai kongresszusán definiálja első alkalommal; Magyarországon először az 1997. CXL. törvény rendelkezik a kulturális örökség javairól,¹⁰⁶ és a 2001. évi LXIV. törvény határozza meg a kulturális örökség és a kulturális javak fogalmát: „Kulturális örökség: régészeti érdekű területek, régészeti emlékek, régészeti lelőhelyek, ezek védőövezetei, a műemlékek, műemléki értékek és a műemléki területek, valamint a kulturális javak.” „Kulturális javak: az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai, valamint a művészeti alkotások.”¹⁰⁷

A modern kézirat a fenti kategóriák szerint tehát a kulturális nemzeti örökség körébe tartozó irodalmi örökségünk része. (A magyar törvényalkotók szóhasználata szerint a kulturális javak körébe tartozik, mégpedig „az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző [...] írásos emlékei” közé, mivel a magyar nyelv és irodalom története a nemzet és az ország történelmének része.) A francia szakirodalom a modern kéziratokat a korábbi századok kézírataival és a könyvekkel, valamint a levéltárakban őrzött dokumentumokkal együtt az írott kulturális örökség részének tekinti.¹⁰⁸ Az írott kulturális örökség tág fogalom: a könyvtárak és a levéltárak kézíratos és nyomtatott dokumentumait fogja át; az irodalmi örökség csak része neki. Az

---

¹⁰⁴ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972. L. ERDÓSI-SONKOLY áttekintését, *i. m.*, 10.

¹⁰⁵ POMIAN, *i. m.*, 86.

¹⁰⁶ Vö. FEKETE Iлона, *Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézmény-történet, perspektívák, vélemények = A kulturális örökség*, Bp., L'Harmattan-Atelier, 2004, 379.

¹⁰⁷ Idézi FEKETE Iлона (*uo.*, 380).

¹⁰⁸ Vö. Pierre-Marc de BIASI, *Pour une politique d'enrichissement du patrimoine écrit = Trésors de l'écrit. 10 ans d'enrichissement du patrimoine écrit*, Paris, B.N., 1991, 10–31, valamint a tanulmánykötet más cikkeit.

írói munkakéziratok ezek szerint a kéziratos irodalmi örökség részeként tartoznak az írott kulturális örökség körébe.

A modern kéziratok már léteznek a kulturális örökséget megelőző és magába foglaló nemzetiörökség-fogalom kialakulása idején. A kifejezés Franciaországban született meg: a szakirodalom különböző időpontokhoz köti létrejöttét,¹⁰⁹ de abban mindannyian egyetértenek, hogy az „1789–1795-ös évek általános megrázkódta-tása során alakulhatott ki”,¹¹⁰ az első francia „államosítási” törvény megalkotása (1790 ősze), az egyházi, majd a királyi javak köztulajdonba vétele, nemzeti javakká változtatása körüli vitákban. A „történeti műemlékek” és a „nemzeti régiségek” fogalmával együtt bukkan föl,¹¹¹ nem véletlenül, a nemzeti örökséget sokáig ezért azonosítják a leglátványosabb és a legtöbb gondot okozó építészeti-művészeti örökséggel. De az elmozdított, eltávolított, elszállított, raktározott „régiségek” listáiban már ott szerepelnek a kéziratok: általában a kolostori-főúri könyvtárak kincsei, kódexek (hatalmas gyűjteményekkel gyarapodik ekkor a Nemzeti Könyvtár kézirattára)¹¹², de akadnak szerzői munkakéziratok is (Pascal kéziratai, Retz bíboros emlékiratai).¹¹³ Minden mozgásban van, és keresi a helyét: kolostorok, paloták, templomok váltanak funkciót, a szimbolikus tárgyak ellen fordul „műveletlen polgártársak vagy rosszakaratú férfiak”¹¹⁴ rengeteg értéket megsemmisítenek (az egyik legismertebb a párizsi Notre-Dame főhomlokza-

¹⁰⁹ L. Édouard POMMIER, *L'art de la liberté. Doctrines et débats de la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1991; Jean-Pierre BABELON–André CHASTEL, *La notion du patrimoine*, Revue de l'art, n° 49, 1980, 5–32; valamint *A kulturális örökség* című tanulmánygyűjteményben a szerkesztői bevezetőt (ERDŐSI-SONKOLY) és Krzysztof POMIAN–André CHASTEL tanulmányát.

¹¹⁰ André CHASTEL, *Az örökség fogalma* (Szekeres András fordítása) = *A kulturális örökség*, Bp., L'Harmattan-Atelier, 2004, 101.

¹¹¹ *Uo.*, 101–107; POMIAN, *i. m.*, 90.

¹¹² L. a Kézirtattár történetéről szóló részt a könyvtár honlapján: www.bnf.fr (*Charte documentaire des acquisitions de la BNF*, 2005, 171).

¹¹³ CALLU, *i. m.*, 55, 61.

¹¹⁴ André CHASTEL idézi Grégoire abbét, aki jelentést készített 1794 nyarán a „vandalizmus okozta pusztításról és elfojtásának módjairól” (*Rapport sur les destructions opérées et sur les moyens de le réprimer*). Ő találja ki a vandalizmus szót, „azért..., hogy vége legyen a dolognak”, azaz az örökség megkárosításának (*i. m.*, 105–106).

tának királygalériája), a Közoktatási, a Művészeti vagy a Műemléki Bizottságban tevékenykedő tanultabbak és messzebbre látók pedig új eszközök és intézmények (a két legfontosabb talán a leltár és a múzeum) segítségével mentették, őrizték a rájuk bízott javakat. Egy újfajta kötődés formálódik, eddig soha nem hallott hangon szólnak a „műemlékekről és a régiségekről, ezekről az érdekes emlékekről, amelyeket megkímélt és megszentelt az idő, illetve amelyeket az idő még számunkra tartogat azzal, hogy nem teszi őket tönkre; amelyeket a történelem faggat, a művészetek tanulmányoznak, a filozófus megfigyel, s amelyeken mi is szeretjük megpihentetni tekintetünket, azzal a fajta érdeklődéssel, amit a régi dolgok inspirálnak”;¹¹⁵ s rohamléptekkel¹¹⁶ hozzák létre azokat az intézményeket, amelyek feladata gyűjteni, őrizni, feldolgozni, restaurálni, kutatni, bemutatni a nemzeti tulajdonba kerülő jelentéshordozó tárgyakat.

Ekkor teremtődnek meg a kulturális örökség megővésének jogi és materiális, valamint ideológiai alapjai. A fogalom és az intézmények létrejöttétől azonban még nagyon hosszú időnek kell eltelnie a kulturális örökség valóban közkinccsé válásához. Csak a 19. század második felében válik valóban szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé,¹¹⁷ és csak a 20. század utolsó negyedében alakul ki a kulturális örökség mai fogalma: olyan jelentéshordozó tárgyak összessége, amelyekben magunkra ismerünk. Tömegek

---

¹¹⁵ A Művészeti Bizottság elnökét, Jean-Pierre Matthieu-t idézi Frédéric RÜCKER, *Les Origines de la conservation des Monuments historiques en France (1790–1830)*, Paris, 1913, 93. L. uo., 103.

¹¹⁶ Néhány fontos lépés: 1792. szeptember 12-i rendelet a Louvre múzeummá alakításáról, 1793. október 24-i rendelet a nemzeti örökség védelméről, 1794. június 25-i rendelet az Országos Levéltár megalapításáról. Vö. POMIAN, *i. m.*, 90.

¹¹⁷ A szakirodalom a „demokrácia színrelépéséhez”, nevezetesen az általános választójog kiterjesztéséhez (Franciaországban az 1848. március 5-i rendelet, valamint az azt megerősítő 1875. november 30-i törvény) köti a nemzeti örökséghez való szabad hozzáférés megteremtését (POMIAN, *i. m.*, 91–92; CHASTEL, *i. m.*, 129–130). Bármily meglepő, a kulturális örökség intézményei sokáig nem nyilvánosak: a nagyközönség 1855-ig csak vasárnaponként látogathatja a Louvre-t, az Országos Levéltárból pedig csak 1887 óta kérheti ki bárki az ötven évnél régebbi dokumentumokat. A múzeumok száma amúgy is kevés: az 1870-es években Franciaországban mindössze kétszázat tartanak nyilván (POMIAN, *i. m.*, 90).

kezdenek érdeklődni a kiállítások, múzeumok, műemlékek iránt, kezdik magukénak érezni, magukévá tenni a kulturális javakat.

Mi magyarázza ezt az új érdeklődést-kötődést, amely a turizmus révén lassan divattá és iparággá is válik?¹¹⁸ Hiába nyitják meg a kulturális örökséget őrző közintézmények kapuikat a 19. század második felében, ezzel még valójában csak a hozzáférés lehetősége teremődik meg, a valódi hozzáféréshez és megértéshez a nemzeti közoktatási rendszerek ezzel szinte párhuzamosan történő kiépülése segíti hozzá a tömegeket.¹¹⁹ Lassan beérő folyamatok ezek: az I. világháborút megelőző időszakban Franciaországban és Németországban csak a népesség 1,1%-a szerezte meg az érettségit,¹²⁰ s a legtöbb országban a nők előtt is csak a századforduló táján nyílnak meg a középiskolák és az egyetemek kapui.¹²¹ A kulturális örökség sikerének feltételeit és okait a legfrissebb szakirodalom alapján számba vevő Erdősi–Sonkoly szerzőpáros összefoglalásából kiviláglik, hogy a háttérben az identitás kérdése állhat.¹²² Az általuk idézett François Hartog francia történész szerint egyenesen mentalitástörténeti fordulóponthoz értünk, amely a reneszánszsal vagy a felvilágosodással ér fel. Időhöz való viszonyunk alapvetően megváltozott: a középkor múltorientált-ságát a 17. századtól az egyre erősebben érvényesülő jövő felé for-

¹¹⁸ L. a sokat hivatkozott *A kulturális örökség* című tanulmánykötet *Örökségbiznisz* fejezetének tanulmányait (393–492).

¹¹⁹ Nagy-Britanniában és Franciaországban az 1880–1890-es években válik az elemi oktatás kötelezővé, majd ingyenessé. A dél-európai országok hamarosan követik a központosított francia közoktatási modellt. A német oktatási rendszer kiépítése – egyes területeken más és más formában és időben – de már a 18. század végén megkezdődik. Magyarországon az 1868-as Eötvös-törvény teremti meg a népoktatási intézmények egységes rendszerét, az 1883-as Trefort Ágoston féle középiskolai törvény pedig jó időre megszabja a középfokú oktatás alapszerkezetét. (Vö. NÉMETH András, *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Bp., Osiris, 2002, 160–163, 166–167, 207–208.)

¹²⁰ A német szakirodalmat idézi NÉMETH András (*uo.*, 281).

¹²¹ *Uo.*, 164.

¹²² L. ERDŐSI–SONKOLY bevezetőjének *A kulturális örökség sikerének okairól* című alfejezetét (*i. m.*, 10–13). A kulturális örökség elterjedésének 5 legfőbb okaként a következőket sorolják fel: 1. „az emlékezet szerepének felértékelődése”; 2. „a nemzetépítés folyamatában beállt hiány”; 3. „az aktuális identitás intézményesítésének óhaja és szükségessége”; 4. a megnyíló gazdasági lehetőségek kiaknázása; 5. „jelenközpontság”.

dulás követte, ma pedig – miután a 20. század kataklizmái meg-ingatták a jövőbe és magunkban vetett bizalmunkat – a „prezentizmus” korát éljük. Felértékelődik a jelen, mint az egyetlen biztos pont, amely ugyanakkor még őrzi az elérhetetlenül távoli, de értékes múlt maradványait is.¹²³ Ezek a jelentéshordozó, múltidéző, tanúságtévő tárgyak az emlékezést segítik, „az identitás időbeli összetevőjét”,¹²⁴ amely ugyanakkor „szoros kapcsolatban áll a jelen értékelésével és a jövő kivetítésével”.¹²⁵ A nemzeti identitás legfőbb hordozóivá válnak, mivel a II. világháborút követően a korábbi, a „nemzeti szellem” vagy a „nemzeti karakter” feltételezésén alapuló két, egymással ellentétes identitásfelfogás hitelét veszti a tudományos és a politikai diszkurzusokban egyaránt.¹²⁶ A térbeli és időbeli megosztottságából eredően eleve sokszínű kulturális örökség felfedezése valóban új pályára állíthatja a nemzetépítés folyamatát,¹²⁷ mégpedig a vállalt heterogenitás révén. Paul Ricœur az identitás törékenységének okát mindenekelőtt az önazonosság bonyolultságában (időbeli változás, illetve egyidejű különbözőségek), valamint a már amúgy is felettébb összetett identitás mások mássága (az ezzel való szembesülés) általi fenyegetettségében lát-

---

¹²³ François HARTOG, *Régimes de l'historicité Présentisme et expériences du temps*, Paris, Seuil, 2003. Vö. ERDŐSI-SONKOLY, *i. m.*, 12–13.

¹²⁴ Paul RICŒUR, *Az emlékezet sebezhetősége* (Csizmadia Sándor fordítása) = ERDŐSI-SONKOLY, *i. m.*, 32.

¹²⁵ *Uo.*

¹²⁶ Krzysztof POMIAN különbözteti meg ily módon a nemzeti identitás-felfogásokat (*i. m.*, 92–93): „A 20. század közepéig a nemzettudatról alkotott felfogások két nagy irányzatra oszlottak. Az első szerint ez abban a »szellemben« gyökerezett, amely a hagyományos intézmények és rajtuk keresztül a föld és az éghajlati viszonyok hatására áthatotta a nemzeti közösség minden tagját, és gondolkodásában kifejeződött. [...] A másik felfogás a nemzeti identitás alapját egy eredetileg a természeti környezet által meghatározott, öröklődő »nemzeti karakterrel« azonosította, melynek jól körülhatárolható jegyei vannak az egyének lelki életében és viselkedésében, sőt – e felfogás egyik változata szerint – bizonyos testi, fizikai vonásokban is. A két irányzat között semmiféle szimmetria nem volt. Az első a nemzeti identitásról adott meghatározásában az egyetemességre való nyitottságot is magába foglalta. Ezzel szemben a második teljes mértékben tagadta az egyetemesség bármifajta létezését; számára a nemzetek biológiaiilag determinált fajok voltak, az emberiség pedig fikció.”

¹²⁷ ERDŐSI-SONKOLY, *i. m.*, 11.

ja.¹²⁸ A különféle tradíciókat, korokat felsorakoztató, különbözőségüket, esetleg ellentmondásosságukat nem tagadni vagy elfedni akaró, hanem „megélt múltként és közös jövőként”¹²⁹ felmutató kulturális örökség módot adhat az önmagunk és mások iránt nyitottabb nemzeti (és egyéni) identitások lassú kialakulására.¹³⁰

Hogyan íródnak bele ebbe a folyamatba a modern kéziratok? Nyomon követtük, miként változik a szerzők viszonya kézírataikhoz, és ennek következtében felhasználásuk, megőrzésük gyakorlata is: övék a kezdeményezés, Goethe archívumépítésével példát ad, Hugo még közvetlenebbül gyakorol hatást a kulturális örökségért felelős intézmények létrejöttére-átalakulására – egy már létező nemzeti intézményt bíz meg kézíratai gondozásával, ezzel egyúttal – kimondatlanul – új feladatot, új szerepkört jelöl ki a számára.

A modern kéziratok gyűjtésével, őrzésével, közreadásával foglalkozó intézmények története még megírásra vár.¹³¹ Létrejöttükben, illetve megerősödésükben – a kézirat pedagógiai, filológiai,

---

¹²⁸ Vö. RICŒUR, *i. m.*, 32–33: „Az időhöz való viszony nehézségét az önazonosság fogalmában benne rejlő *azonos* fogalmának kétértelmősége okozza. Mert mit jelent ugyanannak maradni az idők során? [...] Úgy vettem észre, hogy az időben ugyanannak maradni az »ugyanazság« és az »ugyanóság« bonyolult játékán alapszik, ha megengedünk magunknak ilyen barbarizmusokat; [...] A törekenység második oka a fenyegetésként érzett szembesülés a másikkal. [...] Ezen persze lehet csodálkozni: vajon identitásunknak olyannyira törekenynek kell lennie, hogy ne tudjuk elviselni, ne tudjuk eltérni, hogy mások a miénktől eltérően élnek, értik meg egymást vagy az együttélés szövetébe másként szövik bele saját identitásukat? Ez pedig így van. Éppen a rosszul túrt másság csapásai alatt elszenvedett megaláztatások, az önértékelés elleni valós vagy képzeletbeli támadások miatt lesz az elfogadásból elutasítás, kizárás, és fordul meg az ugyanőnek a másikkal való viszonya.”

¹²⁹ Vö. ERDŐSI-SONKOLY, *i. m.*, 11.

¹³⁰ Az identitás törekenységének RICŒUR által meghatározott harmadik okával, amely valójában „része a másodiknak”, és nem más, mint „az örökölt alapító erőszak”, még így is meg kell küzdenünk (*i. m.*, 33).

¹³¹ Krzysztof POMIAN a következőképpen határozza meg a kulturális örökség – tehát a kéziratok, köztük a modern kéziratok – történetíróinak tárgyát (*i. m.*, 86): „A kulturális örökség története a tárgyakkal és az értük felelős intézményekkel összefüggő diskurzusok és gyakorlatok története; ezeknek a formái a szellemi és politikai átalakulások eredményeképpen jöttek létre.”

alkotáslélektani értékének¹³² felismerésével és hirdetésével – a tudományos diszkurzus kétségkívül nagy szerepet játszott.

A tudomány először a modern kéziratok pedagógiai hasznosíthatóságára figyelt fel. Lessing Klopstock kézirateit tanulmányozva már 1759-ben azt írja: „Egy olyan költőnek, mint Klopstock, a javításait és a szöveg módosításait nem elég figyelembe venni, a lehető legnagyobb alapossággal kell tanulmányozni. A művészet legréjtettebb szabályai tárulhatnak fel így előttünk...”¹³³ Ez a megközelítés sokáig eleven marad: a 19. század végétől beépül az iskolai tananyagba is.¹³⁴ Antoine Albat 1903-ban megjelentetett, több kiadást megért, népszerű könyve Flaubert, Chateaubriand, Montesquieu, Boileau javításainak stilisztikai tanulságairól ebbe a vonulatba tartozik.¹³⁵ Legújabb kiadásának előszavát egy szöveggenetikus, Eric Marty jegyzi, s Albat művének újdonságaként azt emeli ki, hogy mind a Saint-Beuve munkái nyomán megizmosodó életrajzi szemléletet, mind a lansoni irodalomtörténet készen kapott kategóriáit elégtelennek érezve és elvetve elsőként lát hozzá a születőben és gyarapodóban levő kéziratárak anyagának tudományos kiaknázásához. Igaz, csak a legutolsó javításokat veszi figyelembe, ebben látja a stilisztikai tökéletesség megvalósítását. A pozitívizmus neveltjeként, és kora szövegfogalmának megfelelően – mintegy előfeltevésként – hisz a művek „előrefelé haladásában”, a mind teljesebb, tökéletesebb változatok egymásra következőzésében, az írói munka nagyszerűségében és célratartásában.

A 18–19. század fordulóján alakul ki a nemzeti irodalmak fogalma, és különül el a klasszika-filológia a modern filológiától. A szö-

---

¹³² Louis HAY három hagyományról, pedagógiai, filológiai és pszichológiai hagyományról beszél („la triple tradition pédagogique, philologique et psychologique”, *L'écriture vive* = *Uó*, 2002, 137): ezekben élt mindig érdeklődés a kéziratok iránt, és később ezt terjesztették ki a modern kéziratokra.

¹³³ Idézi Louis HAY (*uo.*, 135). (Gotthold Ephraim LESSING, *Brief, die neuste Literatur betreffend, Neunzehnter Brief*, 1859)

¹³⁴ *Uo.*, 136. Ma egyébként – legalábbis részben a szöveggenetika sikerének köszönhetően – ismét, immáron másképpen (is) foglalkoznak az iskolákban a modern kéziratokkal, felhasználják őket a fogalmazástanításban. L. a *Le français aujourd'hui* különszámát (*Écrire au brouillon*, n° 108, 1994 dec.).

¹³⁵ Antoine ALBALAT, *Le Travail du style enseigné par les corrections manuscrites des grands écrivains*, Paris, 1903, legújabb kiadása: Paris, Armand Colin, 1991.

vegkritika klasszikus korszakát megnyitó Karl Lachmann, a szövegváltozatok genealógiái osztályozásának kidolgozója már nemcsak ókori szövegeket ad ki, hanem gondolja anyanyelve irodalmi örökségét is, például a Nibelung-éneket.¹³⁶ Ő alkalmazza először modern kéziratokra az ókori és középkori kéziratok tanulmányozásában kiforrott szövegkritikai módszereket. Lessing lesz az első modern szerző, akinek a műveit kritikai kiadásban adják ki: Lachmann 13 kötetben jelenti meg *Összes műveit* (1838–1840).¹³⁷ Lachmann munkásságának köszönhetően a szövegek kiadásában „az elvtelen eklekticizmust fölválthatta az elvszerűen szabályozott és erőlyesen szűkített eklekticizmus”,¹³⁸ és majd egy évszázadra meghatározza a szövegkiadási gyakorlatot. Lényegében ezzel a módszerrel készül a monumentális Goethe-kiadás (*Sophien-Ausgabe*, 143 kötet, 1887–1919), Franciaországban pedig 1862-től az Hachette kiadó *Francia Remekírók* sorozatának (*Les Grands Écrivains de la France*) lényegében a nagy 17. századi szerzők szövegeit közreadó kötetei.¹³⁹

Ősrégi, mindig is létező érdeklődés áll az okozatként felfogott mű és az okának tekintett szerző (élettörténete, lelki alkata) közötti összefüggéseket kutató irodalomtudományi irányzatok hátterében. A romantika individualitás- és zsenikultusza felerősíti ezt a megközelítést: a Schleiermachersnél megjelenő pszichológiai megértés fogalmát Dilthey teszi irodalomfelfogása központi kategóriájává. A beleélés, az élmény Dilthey szerint a szerző szellemiségének minél teljesebb átélését jelenti, a vele való azonosulást, a szöveget létrehozó helyzet és személyiség minél teljesebb rekonstruk-

---

¹³⁶ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (poszt)modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989/3–4, 331–332. Dávidházi tanulmányában a szövegkritikának három korszakát különbözteti meg: a klasszikust (Lachmann, 19. század első fele –), a modernet (Greg, 20. század első fele –) és a posztmodernet (Gabler, 1970-es évek –).

¹³⁷ L. Louis HAY, *L'écriture vive* = Uő, 2002, 136.

¹³⁸ A szövegkiadó a kiadás alapjául a genealógiái szemta szerint az elveszett eredetihez legközelebb álló, ezért legjobb szövegváltozatot tekinti, szöveghibák-szövegromlás esetén folyamodik az emendáláshoz a többi változathoz. Vö. DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 332.

¹³⁹ L. Roger LAUFER, *Introduction à la textologie*, Paris, Larousse, 1972. 16.

cióját.¹⁴⁰ Természetes tehát, hogy a szellemtörténészek szemében a modern kéziratok felértékelődnek, hiszen bennük – Weöres Sándor kifejezésével – „pongyolában” mutatkozik a szerző (pontosabban még inkább szövegíró, mint szerző, magának a szerzővé válásnak a folyamatában). Dilthey 1887-ben az írói alkotásról publikál tanulmányt: a kéziratok tanulmányozásától azt reméli, hogy segít „megismerni a képzelet világának dinamikáját, megérteni természetét és formáit ..., behatolni az író létének legrejtettebb zugaiba.”¹⁴¹ Két évre rá megírja sokat idézett, híres, programadó cikkét az irodalmi archívumok szükségességéről, amelyek feladata „az alkotómunka közvetlen tanúinak”, az „irodalomtörténet és az esztétika számára is” nélkülözhetetlen modern szerzői kéziratoknak a gyűjtése.¹⁴²

A 19. század második felére kialakuló két nagy irodalomtudományi irányzat, a történeti-filológiai szemléletű pozitivizmus és a történeti-pszichológiai szemléletű szellemtörténet mindegyike hozzájárult a modern kéziratok értékének tudatosodásához: kontextuális, a szerző és kora iránti érdeklődésüknek megfelelően a kézirat felértékelődik, mint konkrét, tudományos módszerekkel feldolgozható információforrás. A pozitivisták irodalomtörténészeket-filológusokat inkább a megbízható, ellenőrizhető filológiai adatok, a szellemtörténészeket inkább az „író műhelyébe, az alkotás titkaiba” való bepillantás izgatja. A sok szállal a pozitivizmushoz kötődő szövegkritika megerősítette a kéziratok és a mű összetartozásának érzését, ezáltal beemelte az irodalomba, és ugyanakkor tudományos vizsgálódások tárgyává tette, a szellemtörténet pedig – noha kétségkívül távol áll tőle az aprólékos filológusi munka – valami újat látott benne: elevenséget, dinamikát. Közvetve és olykor közvetlenül (mint Dilthey) elősegítették az írott kulturális örökségért felelős intézmények, ezen belül a modern kéziratokat gondozó alapítványok, kéziratárak létrejöttét.

---

¹⁴⁰ Vö. BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997, 82–91, 107–115.

¹⁴¹ Idézi Louis HAY, *Genèse de la génétique* = Uő, 2002, 66.

¹⁴² Wilhelm DILTHEY, *Literarische Archive*, 1889. Idézi, hivatkozva pl. Louis HAY (2002, 66, 137).

Louis Hay megfigyelése szerint Európa ebben a tekintetben megosztott: a kontinens nyugati felében elsősorban a nemzeti könyvtárak vállalják magukra ezt a feladatot, Kelet- és Közép-Európában pedig – német mintára – általában irodalmi archívumok jönnek létre.¹⁴³ Dilthey programadó tanulmányának megjelenése után hét évvel, 1896-ban jön létre Weimarban a Goethe- és a Schiller-hagyaték egyesítésével az első – alapítványi formában működő – irodalmi archívum, a Goethe- und Schiller-Archiv.¹⁴⁴ A 19–20. század fordulóján szerte Európában megsokasodnak, megerősödnek ezek az intézmények. A pénzvilág is megmozdul: a kézirat egyre jobb befektetés, megőrzésük, nyilvánossá és kutathatóvá tételük pedig támogatásra érdemes ügy. Létrejönnek a nagy magángyűjtemények, amelyek idővel rendszerint – adományozás útján – köztulajdonba kerülnek. A New York-i Pierpont Morgan Library maga például a Morgan család több generáción át gazdagított, sok értékes kéziratot is tartalmazó könyvtára;¹⁴⁵ mecénatúra és gyűjtőszervevény szerencsés találkozása hozza létre Jacques Doucet 19–20. századi kéziratgyűjteményét is, amelyet 1929-ben a párizsi egyetemekre hagy.¹⁴⁶ (A kulturális javak gyűjtemények adományozása útján magánszférából közszférába való áramlásának egyre erőteljesebb tendenciája ugyanakkor a kulturális örökség fogalmának terjedését, sőt, interiorizálását és egyúttal tágulását is jelzi.)

A 20. század elejétől folyamatosan gyarapodnak a könyvtárak kéziratтары, szaporodnak az archívumok.¹⁴⁷ Szerzői kéziratokhoz a következő módokon jutnak: vásárlás útján, adományként, hagyatékként vagy letétként (ebben az esetben az intézmény csak őrzi, kezeli a fondot, birtokosa a letétbe helyező marad); bizonyos esetekben az állam képviselőjeként élhetnek elővételi jogokkal (Franciaországban 1921 óta), illetve visszatartási jogokkal, azaz megakadályozhatják a nemzeti kulturális örökség részének tekintett

¹⁴³ HAY, 2002, 66, 137.

¹⁴⁴ Vö. GRÉSILLON, 1994, 83.; HAY, *uo.*, 66.

¹⁴⁵ Vö. GRÉSILLON, *uo.*, 85.

¹⁴⁶ François CHAPON, *La Bibliothèque Jacques Doucet: un mécénat exemplaire = Histoire des bibliothèques IV*, Paris, Cercle de la Librairie, 1992, 194–205.

¹⁴⁷ Vö. CALLU, *i. m.*, 65–67.; HAY, 2002, 66–68, 127, 137.; GRÉSILLON, 1994, 83–86, 89.

tárgyak külföldre kerülését (Franciaországban 1941 óta); a vámhivatalok nekik engedik át az általuk elkobzott kéziratokat; 1968 óta az örökösök az örökösödési illetéket művészeti-kulturális értéket jelentő tárgyak, tehát kéziratok átruházásával is leróhatják.¹⁴⁸ A század közepétől Nyugat-Európában új, kortárs szerzők kéziratait gyűjtő és gondozó intézmények jönnek létre. Figyelmük a kiadók archívumaira is kiterjed: felvásárolják, illetve letétbe, kezelésre átveszik az addig a kiadók polcain, folyosókon felhalmozódott, pusztuló kéziratkötegeket. Németország jár az élen: a marbach-i Deutches Literaturarchivot, amely ma több mint 800 írói fondot és kiadói archívumot őriz, 1955-ben hozzák létre.¹⁴⁹ Némi késéssel követik őket az olaszok, majd a franciák: a kortárs olasz irodalom archívuma Pádovában található,¹⁵⁰ a hatvanas évektől a Francia Nemzeti Könyvtár és a vidéki nagyvárosok könyvtárainak állománygyarapítási célkitűzései között az első helyre kerülnek a modern kéziratok; 1988-ban megszületik a már említett I.M.E.C. (Institut de la Mémoire de l'Édition Contemporaine), a kiadói és írói archívumokat csak letétként kezelő intézet, és Normandiában, egy 12. századi kolostorban telepedik meg.¹⁵¹ Ezek az intézmények fontos közvetítő szerepet töltenek be a kutatók és a jogutódok-letétbe helyezők között: lehetővé teszik, hogy legalább a kutatók hozzáférjenek a közelmúlt és a jelenkor magánkézben levő szerzői kézirataihoz. A letétbe helyezők nagy száma (a 2003 végi adatok szerint közel kétszáz, köztük sok élő szerző, és több mint 50 kiadó)¹⁵² nemcsak azt jelzi, hogy a modern kéziratokat immáron végérvényesen az írott kulturális örökség részének tekintik az írók, a kutatók, a kulturális intézmények és a kultúrpolitikusok, hanem azt is, hogy a kéziratok által megtestesített szellemi tulajdon kiszabadulni látszik – mert valószínűleg soha nem is fért bele – a szerzői jog szűk kényszerzubonyából. A letétbe helyezőket semmi sem kötelezi arra, hogy a tulajdonukban levő kulturális-művészi-tudományos értéket hordozó kéziratokat – ha korlátozottan is – nyilvánossá

---

¹⁴⁸ BIASI, 1991, 17.

¹⁴⁹ GRÉSILLON, 1994, 83.

¹⁵⁰ *Uo.*

¹⁵¹ L. www.imec-archives.com.

¹⁵² L. az IMEC honlapján: principaux fonds d'archives.

tegyék: a kiadók számára mégis mintha lassan morális kötelességgé válna, a szerzők számára pedig – a kezelő intézmény növekvő presztízséből következő kanonizálódási nyereségen túl – olyan választás, amelyet – ahogy fentebb, a szerző és kézírata viszonyát elemző alfejezetben megkíséreltem kifejteni – a műről, a szerzőről, az irodalomról alkotott elképzeléseik határoznak meg.

Az UNESCO 1987. november 13-án határozatot fogad el „a 19. és a 20. század írott emlékezetének megőrzéséről”:¹⁵³ ebbe a körbe kétségtelenül beletartoznak a modern kéziratok. Talán ettől a pillanattól tekinthetjük őket hivatalosan is a nemzeti kulturális örökség részének. A határozat legitimálja a modern kéziratok megőrzésére irányuló szerzői, kutatói és intézményi törekvéseket, sőt, mintha újabb lendületet adna nekik.

A 20. század hatvanas-hetvenes éveinek fordulójára – a 19. század végétől folyamatos gyarapodásnak köszönhetően – az európai és a tengerentúli könyvtárakban óriási modern kéziratanyag halmozódik fel. Ebből a hatalmas korpuszból merítenek a modern kor szövegkritikusai és a szöveggenetikusok.¹⁵⁴ Ahhoz, hogy a modern kéziratoknak ez a nagyon is konkrét, jószerivel még feltérképezetlen és tudományos szempontból korántsem teljesen feldolgozott csoportja létrejöhessen, a 18. század második felétől számos technikai és kulturális (mentalitás-, diszkurzus- és intézménytörténeti) változásnak kellett megtörténnie – ebben a fejezetben ezeket

---

¹⁵³ Vö. GRÉSILLON, 1994, 77; HAY, 2002, 68.

¹⁵⁴ Ha nem is találmokra, de valóban merítenek, mert a kéziratkatalógusok vagy hiányoznak, vagy hiányosak. A modern kézirat fogalma viszonylag új, ezért csak ritkán jelenik meg külön kategóriaként (kivételesen pl. természetesen a szöveggenetikusok katalógusai). A legtöbb európai ország még nem készítette el a kézíratos örökség nemzeti bibliográfiáját. Nagy-Britannia 1988-ra elkészült vele – a 20. századi kéziratok kivételével, amelyek feldolgozása máig folyik. A francia nemzeti kéziratbibliográfia a közkönyvtárak anyagának elektronikus feldolgozásával párhuzamosan készül (vö. HAY, 2002, 127). Magyar kéziratbibliográfia szintén nincs még: a könyvtárak külön kötetekben jelentetik meg – igaz, nyilván a pénzihiány miatt elég ritkásan – a birtokukban lévő kézíratos fondok, hagyatékok katalógusait. L. pl. az *MTA Könyvtára Kézirattárának Katalógusai* sorozatot, amely 1966 óta létezik. Ennek a gyakorlatnak viszont az az előnye, hogy a feldolgozás alaposága miatt szinte mindig igen pontos, a kézíratra vonatkozó minden lényeges információt tartalmazó bibliográfiai leírást kapunk (másolat, fogalmazvány, tisztázat, kinek a megjegyzéseivel, rajzok stb.).

a változásokat kíséreltem meg végigkövetni, bemutatni: minde-
nekelőtt a papírnak kellett ritka és drága áruból elérhetővé, majd
a 19. század második felére tömegcikké válnia; a Gutenberg felta-
lálta új technika, a könyvnyomtatás egyrészt hozzájárul a papír
szinte kizárólagos szöveghordozóvá válásához (ezzel ösztönözve-
kikényszerítve a papíripari-technikai újításokat), másrészt a 18.
század végén a modern szerző létrejöttéhez, aki – először az író-
költő, az írás (és minden más művészet) szerepének a felvilágoso-
dásig visszanyúló és a romantikával felerősödő újragondolásával,
később az írásra (és minden más alkotómunkára) irányuló reflexió
előtérbe kerülésével együtt, ahhoz kapcsolódva, sőt, abból követ-
kezően – lassan felismeri, ezáltal erősíti is saját kéziratai, a modern
kéziratok használati, személyes és pénzben kifejezhető, majd iro-
dalmi-közösségi értékét; az utóbbi értékek tudatosodását segíti a
19. századtól a mind erőteljesebb irodalomtudományi diszkurzus
és a kulturális örökség diszkurzusa: részben nekik köszönhetően
a 19–20. század fordulóján megteremtődnek és megizmosodnak a
modern kéziratokat is gondozó kulturális intézmények, a 20. szá-
zad második felére pedig – továbbra is részben a fenti, változó, de
igen erőteljes diszkurzusoknak köszönhetően, elsősorban a szerző
fogalmának és a valós szerzőknek az elbizonytalanításával – a
kézirattárak szinte színültig telnek.

A SZÖVEGGENETIKAI FORDULAT

Perspektívaváltás

A kéziratárak a modern kéziratokat jelentéshordozó tárgyakként őrzik, azaz „olyan jelként funkcionáló, és ezáltal jelentéssel felruházott” tárgyakként, „melyek értéküket teljesen vagy legalábbis nagy részben épp ennek a jelentésnek köszönhetik”.¹⁵⁵ Jelentéshordozóvá személyes tárgyból azáltal váltak és válnak, hogy az emberek és az intézmények a kulturális örökség részeként ismerték és ismerik el őket. Különbőféle jelentésekkel ruházták fel őket a kulturális örökség megírásra váró története során, amely, ahogy Pomian meghatározza, „a tárgyakkal és az értük felelős intézményekkel összefüggő diszkurzusok és gyakorlatok története”,¹⁵⁶ s e jelentések legtöbbje ma is él: a kulturális örökség fogalmát létrehozó kornak megfelelően a modern kézirat történeti tárgy (adott korhoz, szerzőhöz köthető), ugyanakkor esztétikai tárgy is. Ez természetesen igaz a ránk maradt régebbi kéziratokra is. Ahogy az is, hogy a tudományos kutatás, a szövegértelmezés és/vagy a szövegkiadás tárgyaként intellektuális tárgyak is.¹⁵⁷

A kéziratok a történelem – és a tudománytörténet – folyamán eddig, úgy tűnik, három különféle módon váltak intellektuális-kutatási tárggyá. Az időben első „kéziratkutató” mód valójában nem kéziratkutató, és erősen el kell határolnunk a két utóbbitól. Ab-

¹⁵⁵ POMIAN, *i. m.*, 85.

¹⁵⁶ *Uo.*, 86.

¹⁵⁷ A szakirodalom különféle kifejezéseket használ: Grésillon a (tudományos) megismerés tárgyaról beszél („objet de connaissance”), Biasi tudományos kutatási tárgyról („objet d’investigation scientifique”), Neefs egyszerűen intellektuális tárgyakról („objets intellectuels”). Vö. GRÉSILLON, 1994, ch. II, *Le manuscrit moderne: objet matériel, objet culturel, objet de connaissance* (33–105); Jacques NEEFS, *Objets intellectuels = Les manuscrits des écrivains*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 102–119.

ban a hosszú, az ókortól majdnem a középkor végéig tartó időszakban, amikor a szövegek szinte kizárólagos megjelenési formája a kézirat, a szöveg hordozóiként és a szövegmagyarázó-értelmező tevékenység tárgyaiként a kéziratok természetesen intellektuális tárgyak, de nem a kézirat kutatás (manuscriptológia) tárgyai, hiszen a kutatás mindig a bennük – általuk – megjelenő szövegekre irányul. Szöveg és kézirat fogalma ekkor még összeolvad: egymással felcserélhetők.

A duálunió boldog állapotának – ahogy az előző fejezetben láttuk – a könyvnyomtatás megjelenése, majd a papír elérhető áruvá válása vet véget, amely lehetővé teszi a kézirat „önállósodását”. Új szerepet kap-talál magának: már nemcsak szöveghordozó, hanem ebben a minőségében munkaeszköz is. A szövegváltozatok hordozója, mondja a szövegkritikus; a változó szöveg hordozója, mondja a szöveggenetikus.

A kézirat – és a kézirat kutatás – emancipálódásának folyamatában az első lépést a szövegkritika¹⁵⁸ pozitívista inspirációjú vizsgálati módszerének kialakulása jelenti. A kézirat önálló kutatási tárggyá válik, de nem önmagában: jelentőségét a műtől nyeri, értékét-érdekességét mindig a végső szövegváltozathoz (az utolsó szövegállapothoz, mondják majd a szöveggenetikusok) való viszo-

---

¹⁵⁸ A magyar szakirodalom gyakran szinonimaként használja a szövegkritika és a textológia kifejezést. Ez utóbbi, Tomasevszkijtől származó (Borisz Viktorovics TOMASEVSZKIJ, *Piszatyl i knyiga. Ocserk tyeksztologii*. Leningrád, 1928), Kelet- és Közép-Európában meghonosodott, Nyugat-Európában csak elvétve felbukkanó (l. pl. LAUFER idézett művét) terminus jelentése ugyanakkor az utóbbi 10–15 évben mintha egyre tágulna: átfogná egyrészt nemcsak a kritikai kiadásokkal, hanem mindenféle igényes kiadással járó szöveggondozási tevékenységet, valamint a rájuk vonatkozó, hozzájuk kapcsolódó elméleti következtetéseket-megfontolásokat (vö. pl. a Helikon *Textológia vagy textológiák?* különszámát, 1998/4, mindenekelőtt Kerényi Ferenc bevezetőjét, valamint PÉTER László *Magyar írók, költők textológiai nézetei* című munkáját, Szeged, JATEPress, 1995). Az angolszász és a frankofón szakirodalomban hagyományosan a filológia megfelelő alakja szolgált – eredeti jelentésükörét alaposan szűkítve – a kritikai kiadásokat előkészítő szövegkritikusi munka megnevezésére. Egyre gyakrabban találkozhatunk azonban a szövegkritika nyelvi variánsai mellett (*critique textuelle*, *Textkritik*, *textual criticism*) átfogóbb, semlegesebb, a szövegkiadás és kézirat kutatás különféle új útjait és elméleteit integrálni képes kifejezésekkel (*textual editing*, *teksteditie*, *édition des textes*, *textual studies*), l. pl. a fenti Helikon-szám szakbibliográfiáját (574–579).

nya határozza meg. Nélkülözhetetlen segédeszköz a továbbhagyományozásra alkalmasnak tartott szöveg rekonstrukciójához. (Mészire, az antik szövegeket gondozó és kiadó humanistákon keresztül a korai bibliaalkotó, -fordító egyháztudósokig és a Tóra-gondozó rabbinikus tudósokig, a masszorétáig, és még messzebb, egészen az alexandriai filológusiskoláig nyúlnak vissza a szövegkritika gyökerei. Szövegkritika – mint az egyik alapvető, az irodalmi művek minél hitelesebb formában való hagyományozódását biztosító filológiai tevékenység – tulajdonképpen azóta létezik, amióta az irodalmi műveket lejegyzik. A szövegkritika e korai korszakai – Dávidházi Péter klasszikus-modern-posztmodern felosztását az időben visszafelé folytatva, véleményem szerint, azoknak kell tekintenünk őket, nem a mai értelemben vett, kidolgozott tudományos módszert alkalmazó szövegkritika előzményeinek: gyanúsán egyszerűnek, teleologikusnak és elfogultnak tűnne ez a megállapítás – koruk szövegről-szerzőségről vallott elveit tükrözik, és igen sokban különböznek egymástól, mindenekelőtt a szöveghitelességről, s ezzel összefüggésben hatalom és tudomány viszonyáról vallott nézeteik tekintetében, a szövegek megszilárdítására és kanonizálására irányuló törekvésük azonban e korántsem felszíni különbségek ellenére összekapcsolja őket, és biztosítja a hagyományteremtés és átadás hagyományának folyamatosságát.)

A szöveggenetika fellépése fordulatot jelent: a rekonstrukciós törekvés marad, kiindulópontja továbbra is a kéziratok sokasága, célja azonban a belőlük kibontható – ilyen formában soha sehol nem létezett – genetikus szöveg, a keletkezés, a kéziratok szövegének rekonstrukciója, közreadása és elemzése. A kézirat (természetesen elsősorban a modern kézirat) ekkor válik végképp önálló, önmagában teljes, nem viszonyított értékű kutatási tárggyá. Megnyílik egy új kutatási terület, létrejön a tudományos kiadások egy új típusa, a genetikus kiadás, a bennük közreadott genetikus szöveg nemcsak új olvasatokat, hanem talán új olvasásmódot tesz lehetővé – Ricœur kritikai olvasásmódnak nevezi¹⁵⁹ –, s ezzel megteremti, előhívja, kineveli az új, kritikai olvasókat.

---

¹⁵⁹ Paul RICŒUR, *Pillantás az írásaktusra*, Helikon, 1989/3–4, 475. A fordítást az eredeti alapján javítottuk: *Regards sur l'écriture = La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989, 216–217: „En produisant des textes nouveaux,

Szöveggenetika–manuscriptológia

A szöveggenetikai kutatások megindulását a szakirodalom az 1960-as évek végére – az 1970-es évek elejére teszi. Két dátum bukkan föl a visszaemlékezésekben és a történeti összefoglalókban: 1968, amikor megalakul a Francia Nemzeti Könyvtár újonnan szerzett Heine-kéziratának feldolgozására a C.N.R.S. Heine-kutatócsoportja; és 1974, amikor létrejön a hetvenes évek eleje óta a Heine-kutatókkal párhuzamosan és együttműködve dolgozó más kutatók társulásával a C.N.R.S. Kéziratkutató Központja (C.A.M., Centre d'analyse des manuscrits). Mindkét intézmény körül Louis Hay bábáskodik.¹⁶⁰

A szöveggenetika kifejezés azonban ekkor még nem létezik: először az 1979-ben kiadott *Essais de critique génétique* című tanulmánykötetben bukkan föl, mindössze két helyen, de két stratégiai fontosságú helyen, a címben és Louis Hay utószavának címében.¹⁶¹ Egy tárgy megtalálja nevét – idézi majd ugyanő Magritte-ot utószava egy későbbi, nemrég megjelent gyűjteményes kötetében publikált változatában.¹⁶² Furcsa, átmeneti pillanat ez. Louis Hay ugyanennek az utószónak az első bekezdésében jelenti be – érezhetően büszkeséggel –, hogy a manuscriptológia neologizmusa és vele a keletkezéstani tanulmányok (études de genèse) bevették magukat – ha a köznyelvbe és a közgondolkodásba még nem is – a francia nyelv nagyszótárába.¹⁶³ Már több egyszerű kézirattudomány-

---

la critique génétique produit en même temps de nouveaux lecteurs, en quelque sorte des lecteurs de palimpsestes, lesquels, comme des sinopies qu'on découvre après la dépose d'une fresque, sont des objets nouveaux que personne n'avait vus auparavant et qui se créent un public étrange, le public critique.”

¹⁶⁰ Vö. BIASI, 2000, 27–28; GRÉSILLON, 1994, 4; Louis HAY, *Le texte n'existe pas*, Poétique, n° 62, 1985, 150 l. a *La littérature des écrivains* című tanulmánykötetben *Du texte à l'écriture* címen; Jean-Louis LEBRAVE, *La critique génétique: une discipline nouvelle ou un avatar moderne de la philologie?* Genesis, n° 1, 1992, 33–72.

¹⁶¹ *Essais de critique génétique*, éd. Louis HAY, Paris, Flammarion, 1979. Louis HAY utószava: *La critique génétique: origines et perspectives* (227–236).

¹⁶² Louis HAY, *Genèse de la génétique* = Uő, 2002, 83. Egyszer talán érdemes és érdekes lenne e cikk három ismert változatáról is szöveggenetikai elemzést készíteni...

¹⁶³ *Uo.*, 227.

nál: az azóta is létező sorozatot¹⁶⁴ útjára indító kötet már akkor neves, azóta még tekintélyesebb szerzőket vonultat föl, a könyv leg-
elején idézett, szöveganalitikus Bellemin-Noëlt, a narratológus De-
bray-Genette-et, a Zola-szakértő, mára tankönyvszerző Henri Mit-
terand-t, akik nem kisebb szerzők kézíratait elemzik – ki-ki a maga
érdeklődése-szakterülete szerint –, mint Flaubert, Proust, Valéry,
és természetesen Zola. A cím az esszé szó jelentéseivel eljátszva
egyrészt megvillogtatja a szöveggenetikai megközelítésmód való-
ban vonzó interdiszciplinaritását, sokféle és sokféle kapcsolódási
lehetőségét, másrészt azt sugallja, hogy nekifutásról, szárnypró-
bálgatásokról van szó. Nem manifestum ez, nem fölvonulás, de
kétségtelenül a szöveggenetika első megmutakozása. Élén Aragon
beszédével, amelyben kézíratait a C.N.R.S. kutatóira testálja, s
amelynek címe nem kevésbé beszédes: Egy új nagy művészeti ág:
a kutatás.¹⁶⁵

A *Petit Robert* 1977-re teszi a manuscriptológia kifejezés meg-
jelenését, és „a kéziratok, elsősorban valamely szerző munkakéz-
íratainak és irodalmi dokumentumainak vizsgálataként” definiál-
ja.¹⁶⁶ Az 1970-es évek második felétől sokasodó szöveggenetikai jel-
legű publikációkban azonban csak elvétve találkozunk ezzel az ön-
meghatározással. 1978 októberében a francia–magyar együttmű-
ködéssel megrendezett nemzetközi textológiai konferencián Mátra-
füreden¹⁶⁷ Louis Hay, a francia szervezőbizottság és a C.N.R.S. Mo-
dern Kéziratokat Vizsgáló Kutatóközpontjának vezetőjeként egy
szinte teljesen technikai jellegű előadással vesz részt, egy fizikusok-
kal és informatikusokkal közösen kifejlesztett, a kézírás azonosítá-
sát és datálását segítő optikai-számítógépes elemző szerkezet mű-
ködését ismerteti.¹⁶⁸ Az általa képviselt megközelítésmódot a paleo-
gráfiához hasonlítja.

---

¹⁶⁴ A *Textes et Manuscrits* sorozat köteteiről van szó. L. hátul, a szöveggenetikai bibliográfiában.

¹⁶⁵ Helikon, 1983/3–4, 293–298 (Barta Péter fordítása).

¹⁶⁶ *Le Petit Robert de la langue française 2006*, Paris, Le Robert, 1565.

¹⁶⁷ A konferencián elhangzott előadásokat l. az *Avant-texte, texte, après-texte*, eds. Louis HAY–NAGY Péter, Paris–Bp., C.N.R.S.–Akadémiai, 1982) című kötetben.

¹⁶⁸ Louis HAY, *Perspectives pour l'identification, la datation, l'analyse automatique des écritures modernes = i. m.*, 1982, 49–57.

Érdeemes ezt az analógiát tovább gondolnunk. A paleográfus és a manuscriptológus tevékenységében pontosan az a közös, ami Louis Hay hozzászólásának a témája: az írás megfejtése, hiteleségének bizonyítása, datálása. A módszerek azonosak vagy hasonlóak, s bármelyikük hasznot húzhat a másik módszertani-technikai újításából, a kutatás tárgya azonban korántsem azonos: a paleográfus régi kéziratokat tanulmányoz, a manuscriptológus modern kéziratokat. Az előző fejezetben láttuk, hogy a régiség-modernség ebben az esetben jóval többet jelent az időbeli távolság jelzésénél. Szerepváltozást, hiszen míg a régi kézirat lényegében szövegghordozó, a modern kézirat nemcsak az, hanem a szövegalkotás eszköze, tere is. Ebből következik, hogy a fentiekén kívül a paleográfiát a kézirat és az írás anyagi jellemzői, formai és történeti kérdései izgatják, a manuscriptológiát pedig az írás folyamatának a kéziratok terében megvalósuló és nyomon követhető törvényszerűségei és egyéni jellegzetességei.¹⁶⁹

S ezzel, ha valójában belegondolunk, a manuscriptológia már ellép a paleográfia mellől: több, mint annak modern kéziratokra alkalmazott megfelelője, több, mint a modern szövegkritika segédtudománya. Sőt, tulajdonképpen túllép a szövegkritikán is (ami egyáltalán nem jelenti a szövegkritika meghaladását): más irányba fordul.

Ez azonban csak innen, utólag látszik ilyen világosan. Valahogy olyan ez, mint a szöveg írás közben – amiről a genetikus kiadások, a szöveggenetikai elemzések, de a kritikai kiadások szövegkritikai apparátusában közölt elemzések, és olykor maguk az írók beszélnek –, minden jelen idejű. Az előzmény mindig csak utólag válik azzá, a jelenben nincs feltétlenül folytatása. A jelen bizonytalan, a lehetőségek tere. Az előzmény csak akkor válik azzá, ha felismerünk vagy felismerni vélünk bizonyos összefüggéseket, amelyek az akkori jelent (a történés jelenét) a mi mostani jelenünkhöz (a reflexió jelenéhez) kötik. És nagy a kísértés – a világosság vágyának természetes, de felvilágosult abszolutizmusra hajló kísértése –, hogy az előzményt oknak és eredetnek tekintjük, nem annak, ami a szó

---

¹⁶⁹ Vö. *uo.*, 50: „C'est donc l'acte d'écrire avec ses mécanismes et ses réalisations qui apparaît ainsi au centre de notre recherche.”

eredeti értelmében: valamit – egy másik (szöveg)állapotot – megelőző (szöveg)állapot. Ahol nagy a szerepe a véletlennek és az önkényességnek is. A keletkezés szövege nem tökéletes és nem strukturálatlan szöveg, ahogy Bellemin-Noël írja, lehet és érdemes is olvasni. Nem azt mondja más módon, amit a jövőbeli, végleges szöveg. Feltételes vagy kötőmódban létező szövegnek kell talán tekintenünk, és jelenéneket, az írás jelenéneket megfelelően elemeznünk.¹⁷⁰

1978 októberében már a „szövegkeletkezés vizsgálata”, „az irodalmi genetika”, „a (szöveg)genetikai kutatások”¹⁷¹ kifejezések szolgálnak az új megközelítésmód megnevezésére, a manuscriptológia – szinte egyidőben azzal, hogy bekerül a szótárba és ily módon kodifikálódik – kezd feledésbe merülni. Logikus fejlemény ez, logikus lépés a szöveggenetika önmeghatározásának, elkülönülésének folyamatában.

A Heine-kéziratok tanulmányozására megalakuló munkacsoportnak mindenekelőtt a kézirat státuszát kell újragondolnia: kikristályosodik a modern kézirat fogalma, azaz fogalmilag is elkülönül, megneveződik az a dokumentumtípus, amely már több évszázada létezik, jó másfél évszázada, a papír tömegcikké válása óta pedig egyre nagyobb mennyiségben. Egy ideig más, talán a fogalom lényegét jobban megvilágító elnevezések is versenyben vannak (írói kézirat, munkakézirat, plurális kézirat), de végül a korhoz kötött változást tükröző modern kézirat háttérbe szorítja őket.¹⁷² A megnevezéssel önálló kutatási tárggyá válik: az lesz mindenekelőtt a kodikológia erre a területre szakosodott ága, a modern kodikológia számára a maga materialitásban és történetiségében (fizikai jellemzők, papír- és íróeszköztörténet, a hozzá kapcsolódó gyűjteménytörténet, kéziratkezelési és archiválási gyakorlatok). A szö-

---

¹⁷⁰ Vö. Jean BELLEMIN-NOËL, *Avant-texte et lecture psychanalytique* = *Uo.*, 162: „...ce qui est *avant le texte* publié, c'est *déjà du texte* et c'est *déjà le texte*. L'imparfait du texte n'est pas privé de structuration, il peut être lu; il ne dit pas la même chose que le texte au futur dans d'autres termes; on peut voir en lui un texte au conditionnel ou au subjonctif, mais il faut le traiter dans son présent.”

¹⁷¹ L. l'étude de la genèse textuelle (Louis Hay a hivatkozott konferenciakötetben, 49), la génétique littéraire és les études génétiques (Raymonde DEBRAY-GENETTE, *uo.*, 168, 169), étude des manuscrits (Almuth GRÉSILLON–Jean-Louis LEBRAVE, *uo.*, 178).

¹⁷² Vö. BIASI, 2000, 9–15; GRÉSILLON, 1994, 33–105, 244; HAY, 2002, 111–148.

vegkritika és a szöveggenetika számára másképpen az: megjelenési formája, hordozója, nyoma-dokumentuma a mű létrejöttéhez vezető folyamatnak, materiális jellemzői csak annyiban érdekesek, amennyiben megvilágítják ennek a folyamatnak valamelyik mozzanatát.

A formálódó új megközelítésmódnak tehát a tágan értelmezett szövegtudományokon belül és mindenekelőtt a szövegkritikához viszonyítva kell meghatároznia önmagát. Új tudományág vagy „filológia új alakban”? – merül fel újra és újra, mindmáig a kérdés vele kapcsolatban.¹⁷³

A hetvenes évek a szöveggenetika számára azonban még inkább az erőgyűjtés és az útkeresés éve. Ösztönzést elsősorban a német műhelyektől kapnak (a Heine-szakértők természetesen germanisták, Louis Hay maga is az), kapcsolatuk igen intenzív, két-három évente tudományos ülésszakokon számolnak be egymásnak munkáikról, ismerik és méltatják egymás kiadásait.¹⁷⁴ A leendő szöveggenetikusok figyelő szemeiket elsősorban a kortárs német történeti-kritikai kiadásokra vetik, amelyek a kritikai apparátusban mind nagyobb teret szentelnek a szövegkeletkezés dokumentumainak, nemcsak közlik (gyakran faksimileként), részletesen leírják és elemzik is őket.¹⁷⁵ A konferenciák előadásai gyakran a variánsok közötti döntés nehézségéről vagy lehetetlenségéről szólnak, a variánsok revelatív erejéről, az interpretációba való bevonásuk feltétlen szükségességéről. A szövegkiadók-szövegkritikusok öntu-

---

¹⁷³ L. mindenekelőtt Jean-Louis LEBRAVE, *La critique génétique: une discipline nouvelle ou un avatar moderne de la philologie?* Genesis, n° 1, 1992, 33–72, valamint Graham FALCONER, *Genetic Criticism*, Comparative Literature, vol. 45, n° 1, winter 1993, 2; Michael WERNER, *Études de genèse et mythologie de l'écriture = Mythologies de l'écriture, champs critiques*, éd. Jean BESSIERE, Paris, P.U.F., Université de Picardie, 1990, 23.

¹⁷⁴ L. pl. az *Edition und Interpretation – Édition et Interprétation des Manuscrits Littéraires* (Bern, Peter Lang, 1981) című kötet tanulmányait.

¹⁷⁵ L. pl. Siegfried SCHEIBE tanulmányát (*Dix thèses sur les éditions historico-critiques*) az *Avant-texte, texte, après-texte* (éds. Louis HAY–NAGY Péter, Paris–Bp., C.N.R.S.–Akadémiai, 1982, 91–98) című kötetben, vagy Louis HAY nyitó előadását az 1979-es berlini német–francia tudományos ülésszakon (*Edition und Interpretation – Édition et Interprétation des Manuscrits Littéraires*, Bern, Peter Lang, 1981, 21–27).

datra ébredtek: részt kívánnak venni az értelmezésben, hozzáteszik a magukét, és erre fel is hívják a figyelmet. A szövegértelmezést és a szövegkiadást egymást kölcsönösen meghatározó, egymástól függő folyamatoknak tekintik, sőt, a szövegkiadást magát is mindig értelmezésnek.¹⁷⁶ A szöveggenetika a hetvenes évek végén ebben a teoretikus térben helyezi el magát, sajátos feladatának a kéziratok szövegének kiadhatóvá tételét, kiadását és értelmezését tekinti.

Ezt az időszakot – elsősorban a hetvenes évek közepéig – valóban a rendkívül aprólékos és időigényes „filológiai” munka, a szövegkeletkezés vizsgálatának megfelelő technikai és leíró módszerek kifejlesztése jellemzi, Starobinski némiképp maliciózus és mint látni fogjuk, nem teljesen helytálló vélekedése szerint az elmélet minimuma és a gyakorlat maximuma.¹⁷⁷ Az évtized közepétől, a C.N.R.S. Kéziratkutató Központjának létrejöttétől a manuscritológusokkal a kezdetektől együttműködő Proust-kutatókon kívül Flaubert-, Zola-, Valéry-, Joyce-, Nerval- és Sartre-szakértők és textológusok is bekapcsolódnak a munkába, a genetikus szövegvizsgálat módszerét francia szerzők kézíratainak tanulmányozására alkalmazzák, és természetesen tovább alakítják, csiszolják. A korszak jellemző műfajai a tanulmányok, amelyek a genetikus elemzést valamilyen más, leggyakrabban pszichoanalitikus és poétikai-narratológiai megközelítéssel ötvözik, valamint a rövidebb genetikus szövegközlések.¹⁷⁸ A genetikus tanulmánykötetek, kiadások és elméleti cikkek megjelenésére azonban a nyolcvanas évekig várnunk kell. A sort a Flaubert-szakértők kéziratkutatásait bemu-

---

¹⁷⁶ L. pl. Günter MARTENS, Winfried WOESLER, Hans ZELLER, Bernard BRUN, Dietrich E. SATTLER, Martin STERN cikkét a fent idézett tanulmánykötetben (1981).

¹⁷⁷ Vö. Jean STAROBINSKI, *A szövegek keletkezésének megközelítései*, Helikon, 1989/3–4, 327 (Farkas Ildikó fordítása). Eredetileg in: *La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989.

¹⁷⁸ L. pl. Raymonde DEBRAY-GENETTE és Jean BELLEMIN-NOËL előadását a mátrafüredi tudományos ülészakon (*i. m.*, 161–165, 167–170), az *Essais de critique génétique* tanulmányait (Paris, Flammarion, 1979).

tató kötet nyitja,¹⁷⁹ az első genetikus¹⁸⁰ kiadások¹⁸¹ és elméleti cikkek¹⁸² pedig csak a nyolcvanas évek második felében jelennek meg.

Ekkor alakul ki mai formájában a genetikus szövegvizsgálat módszere.¹⁸³ Ennek a munkának a során a szöveggenetikusok folyamatosan a szövegkritika hagyományával szembesülnek: meg kell határozniuk, mit vesznek át, mit alakítanak át, és mit adnak hozzá, vagyis végeredményben meg kell határozniuk önmagukat és helyüket a szövegtudományok között.

A filológiai hagyományhoz való viszony: a szöveggenetika és a szövegkritika

A szöveggenetika és a szövegkritika kapcsolata nyilvánvaló és tagadhatatlan. Nem is tagadja senki, meg sem kísérli: a szöveggenetikusok maguk is azt vallják, hogy legtöbbet a szövegkritikai hagyományból merítették.¹⁸⁴ Inspirációt mindenképpen, ahogy ez

---

¹⁷⁹ *Flaubert à l'œuvre*. Paris, Flammarion, 1980. (Ez egyébként a C.N.R.S. *Textes et Manuscrits* sorozatának második kötete lesz, az első a már említett *Essais de critique génétique* 1979-ben.)

¹⁸⁰ Genetikus és kritikai, teljes, genetikus jellegű kiadások: sok elnevezés él egymás mellett. Itt most az egyszerűség kedvéért genetikus kiadásként említek minden genetikus szempontokat (is) érvényesítő kiadást, a továbbiakban ezt árnyalni fogjuk. A genetikus kiadás megnevezés egyébként – a kritikai mellett – francia nyelvtérületen elsőként Pierre-Marc de BIASI Flaubert-kiadásán tűnik fel (Gustave FLAUBERT, *Carnets de travail*, édition critique et génétique établie par Pierre-Marc de BIASI, Paris, Balland, 1988).

¹⁸¹ BIASI fent említett kiadását ZOLA és VALÉRY jegyzetfüzeteinek kiadása előzi meg (Émile ZOLA, *Carnets d'enquête*, textes établis et présentés par Henri MITTERAND, Paris, Plon, 1986; Paul VALÉRY, *Cahiers 1894–1914*, tome I, édition intégrale établie, présentée et annotée sous la responsabilité de Nicole CELEYRETTE et Judith ROBINSON-VALÉRY, Paris, Gallimard, 1987).

¹⁸² L. pl. Louis HAY, *Nouvelles notes de critique génétique: la troisième dimension de la littérature*, Texte, n° 5–6, 1986–1987, 313–328, valamint 1985-os híres vitairatát és BIASI 1988-as *Encyclopaedia Universalis*beli szócikkét (466–476).

¹⁸³ L. részletesebben a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát bemutató részében (149).

¹⁸⁴ BIASI, 1988, 467–468; GRÉSILLON, 1994, 7–3; Henri MITTERAND, *Avant-propos = Leçons d'écriture. Ce que disent les manuscrits*, éds. Almuth GRÉSILLON–Michael WERNER, Paris, Minard, 1985, 111; WERNER, 1990, 24.

talán már a fenti rövid áttekintésből kiviláglott. Ebből a hagyományból lépnek elő, a kézirat kutatás és a szövegkritika területén felmerülő kérdések határozzák meg útkeresésüket, és ebből a hagyományból lépnek ki. Kilépnek, de nem lépnek túl rajta, nem haladják meg, hanem másfelé fordulnak, másfelé indulnak el.

Mindezzel együtt a szöveggenetikusok nem értenek egyet azokkal a kevesekkel, akik egy új „filológia iskola” megteremtőit látják bennük,¹⁸⁵ és bizonyára tiltakoznának az ellen is, ami egyelőre lexikonjainkban olvasható róluk („a modern textológia egyik ága, a genetikus kritika...”).¹⁸⁶ Nem tartják magukat – franciás szóhasználattal – filológusnak, megközelítésmódjuk sajátosságait hangsúlyozzák. Valóban fordulat történik itt, egy új perspektíva megjelenése, ilyen értelemben perspektívaváltás, ha paradigmaváltás nem is a kuhni értelemben, hiszen a szöveggenetikai megközelítésmód korántsem tűnik összeegyeztethetetlennek a létező egyéb irodalomtudományi megközelítésekkel, szerepüket nem vette át, és nem is készül átvenni.¹⁸⁷

A SZÖVEGGENETIKA ÉS A SZÖVEGKRITIKA CÉLJA

A szöveggenetika és a szövegkritika célkitűzése közötti különbség megkérdőjelezhetetlen. Az utóbbi lényege – Stoll Béla szavaival – azért hibák keresése,¹⁸⁸ mert célja a szöveg invariáns jellegének megőrzése, illetve az eredeti, hibátlan szövegállapot helyreállítása. Ily módon biztosítja bizonyos üzenetek átadását, azaz az irodalmi hagyomány folyamatosságát. Ennek megfelelően kijelöli az alap-

¹⁸⁵ ESPAGNE, 1992, 4.

¹⁸⁶ BÁRDOS László–SZABÓ B. István–VASY Géza, *Irodalmi fogalmak kisszótára*, Bp., Korona, 1996, *kritikai kiadás* címszó (273).

¹⁸⁷ Vö. Thomas KUHN, *A tudományos forradalmak szerkezete*, Bp., Gondolat, 1984. Kuhn elméleti fizikusi képzettségének megfelelően főleg saját tudományterületére alapozva dolgozta ki elméletét, amely a társadalomtudományok, és itt most az irodalomtudomány esetében feltehetően csak korlátozottan alkalmazható. A társadalomtudományokban valószínűleg nem lehetségesek olyan minőségi ugrások, alapvető irányváltások, mint a természettudományokban.

¹⁸⁸ STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 6.

szöveget, számba veszi és osztályozza a variánsokat, stemmákat alkot, igyekszik a hibákat kizárni és így létrehozni az elméleti koncepciójához, az ideális szöveghez¹⁸⁹ lehető legközelebb álló szöveget.

A szöveggenetika szándéka lényegileg más: nem egy szöveg, hanem egy folyamat, a szöveg megírásának rekonstruálása és interpretációja.¹⁹⁰ Rekonstrukció és interpretáció, miként a szövegkritika területén, itt sem különülhet el: a rendkívül sok időt, türelmet, elszántságot és nem kevés invenciót követelő genetikus szövegvizsgálat, amelynek közvetlen célja az előszöveg, a genetikus kritika tárgyának létrehozása, maga is interpretáció. Ennek a nagyon is kézzelfogható munkának a során a genetikus gyakorlati és elméleti modelleket hoz létre, amelyeket folyamatosan ellenőriz, hogy „a lehető legteljesebben megragadhassa tárgyát (a fogalmazás folyamatát dokumentáló dosszié anyagát) és a lehető legrendszerszerűbben értelmezhesse eredményeit (a keletkezés jelenségeinek logikáját, az előszöveg strukturálódását).”¹⁹¹

Ez az új, a szövegkritikáétól alapvetően különböző orientáció, azaz perspektívaváltás megváltoztatja a kéziratokhoz való viszonyt: tágítja értelmezési lehetőségeit, új kutatási területet nyit meg, ezért a kézirat kutatási tárgyként új aspektusban jelenik meg, a szövegkritika által továbbhagyományozott módszerek és fogalmak pedig módosulnak vagy újak lépnek a helyükbe.

A SZÖVEGGENETIKA ÉS A SZÖVEGKRITIKA KUTATÁSI TÁRGYA

A szöveggenetika és a szövegkritika kutatási tárgya látszólag ugyanaz: egy mű kéziratainak összessége. Fentebb, a modern kézirat létrejöttének áttekintése során már megkülönböztettük a szoros értelemben vett kéziratkutatás, a kodikológia tárgyát (a kézirat a maga

¹⁸⁹ LAUFER, 1972, 47.

¹⁹⁰ BIASI, 1988; Almuth GRÉSILLON, *Ralentir: travaux*, Genesis, n° 1, 1992, 16–19; HAY, 1986/87, 315, 327; MARTY, 1991, 138.

¹⁹¹ Pierre-Marc de BIASI, *Paranoïa – genèse. Remarques sur l'identité des recherches en génétique textuelle = Leçons d'écriture. Ce que disent les manuscrits*, éd. Almuth GRÉSILLON–Michael WERNER, Paris, Minard, 1985, 262.

materialitásában) és a szövegtudományok körébe tartozó szövegkritika és szöveggenetika tárgyát (a kézirat mint szöveghordozó). Tovább kell folytatnunk a különbségtételt: a kézirat a szövegkritikus számára a mű dokumentuma, a mű szövegének hordozója, a szöveggenetikus számára az írás dokumentuma, az írás szövegének hordozója. A kézirat tehát mindkettőjük számára csak kiindulópont, egyfajta trambulín, ahonnan újra és újra elrugaszkodva és újra és újra visszatérve próbálkozik ki-kí a maga nagy ugrását végrehajtani, ami ez esetben nem más, mint „tárgyukat a potenciális tárgy állapotából az újraalkotott tárgy állapotába eljuttatni”.¹⁹² Még tovább kell mennünk, illetve pontosítanunk kell: a kézirat mint az írás, a keletkezés szövegének hordozója csak a genetikus szövegvizsgálat gyakorlójának kutatási tárgya, a genetikus kritika¹⁹³ tárgya pontosan a genetikus szövegvizsgálat során a kéziratokból kibontott-rekonstruált előszöveg, erre alapozza interpretációs kísérletét.

Mi is ez az *előszöveg* (*avant-texte*), a szöveggenetika kulcsfogalma? 1972-ben alkotta meg Jean Bellemin-Noël, és definícióján igencsak érződik a strukturalizmus hatása: „Előszöveg: a piszkozatok, kéziratok, korrektúrák és »variánsok« összessége, amelyet a mű keletkezéséről rendelkezésünkre álló dokumentumnak tekintünk, a művet pedig olyan szövegnek, amely rendszert alkothat az előszöveggel.”¹⁹⁴

Ezt a némiképp enigmatikus meghatározást, amely Bellemin-Noël *Le texte et l'avant-texte*/'A szöveg és az előszöveg' című könyvének *Terminológiai javaslataiban* a *Megközelítések* között szerepel,¹⁹⁵ valamelyest megvilágítja a mintegy féloldalas magyarázat

---

¹⁹² L. „... faire passer son objet de l'état d'objet potentiel à l'état d'objet reconstitué.” *Uo.*, 265.

¹⁹³ Az általam használt terminológiáról, genetikus szövegvizsgálat és genetikus kritika elkülönítéséről l. részletesebben a Bevezetés *Terminológiai javaslatainak* című fejezetét (10), ill. a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát tárgyaló fejezeteit (149).

¹⁹⁴ L. „Avant-texte: l'ensemble constitué par les brouillons, les manuscrits, les épreuves, les »variantes«, vu sous l'angle de ce qui précède matériellement un ouvrage quand celui-ci est traité comme un texte, et qui peut faire système avec lui.” BELLEMIN-NOËL, 1972, 15.

¹⁹⁵ *Uo.*, 13–18, ill. 15–18.

utolsó mondata, mely szerint „az előszöveg a szöveg (része), a szöveg pedig az előszöveg (része)”¹⁹⁶. Azaz a szöveg létrehozásának folyamata a szöveg részének tekintendő (ha nem magának a szövegnek), noha maga a szöveg mindig csak töredékét foglalhatja magába az előszövegben elővillanó lehetőségeknek. (Biasi majd két évtizeddel későbbi, Heideggert eszünkbe idéző¹⁹⁷ programszerű kijelentése, mely szerint a mű nem más, mint keletkezési folyamatának eredménye,¹⁹⁸ nem is áll olyan messze e hajdani meghatározástól.)

Az elképzelés ugyan még nem teljesen kiforrott, de nagy sikert arat. Ahogy Bellemin-Noël máshol megjegyzi, egy olyan új megközelítésmód, amely az írás interpretációját tűzi ki céljául, nem jöhet létre a maga sajátos korpuszának megalkotása és megnevezése nélkül.¹⁹⁹ Az előszöveg fogalmának útra bocsátásával jelentős mértékben hozzájárul ehhez.

Bellemin-Noël eredeti definíciójában még nem, csak később számol azzal a nyilvánvaló, mégis nagyon lényeges ténnyel, hogy az előszöveget mindig egy kutató hozza létre egy sajátos módszer segítségével.²⁰⁰ Ebből egyrészt az következik, hogy az előszöveg olyan (re)konstrukció, amelyet nemcsak a genetikus dosszié jellege határoz meg, hanem az azt vizsgáló szöveggenetikus nézőpontja is (Bellemin-Noël esetében a pszichoanalitikus kritika); másrészt az, hogy nem létezik a kutató közreműködése nélkül és előtt. Az előszöveg első meghatározása után jó egy évtizeddel Bellemin-Noël már a következőképpen fogalmaz: „Az előszöveg mint kutatási tárgy egyszerre elméleti és szubjektív, az adott kritikus saját érzékenysége hozza létre, alakítja, illetve alakítja át.”²⁰¹

---

¹⁹⁶ L. „...l'avant-texte est (dans) le texte et réciproquement.” *Uo.*, 15.

¹⁹⁷ Martin HEIDEGGER, *A műalkotás eredete*. Bp., Európa, 1988, 91: „...a mű alkotott-léte nyilvánvalóan csak az alkotás folyamatából fogható fel.”

¹⁹⁸ Pierre-Marc de BIASI, *L'avant-texte = Le Grand Atlas des littératures*. *Encyclopaedia Universalis France S. A.*, 1990, 24. (A továbbiakban: 1990b.)

¹⁹⁹ Jean BELLEMIN-NOËL, *Reproduire le manuscrit, présenter les brouillons, établir un avant-texte*, *Littérature*, n° 28, déc. 1977, 3.

²⁰⁰ *Uo.*, 9.

²⁰¹ Jean BELLEMIN-NOËL, *L'inconscient dans l'avant-texte*, *Littérature*, n° 52, Paris, Larousse, déc. 1983, 123.

Az előszöveg önálló koncepció rangjára Louis Hay, Pierre-Marc de Biasi, Eric Marty és más genetikusok elméletalkotó munkája révén jut.²⁰² Mára széles körben elterjedt, az après-texte, paratexte, intertexte és a legújabb hyper-texte mellé felvételre a különféle textusok sorába, bekerült a nagyközönségnek készült lexikonokba is.²⁰³ Gyakorlatilag nem kérdőjelezzik meg, bár használata még a genetikusok körében sem egyértelmű.

Bellemin-Noël eredeti definíciójával – és a lexikonokban szereplőkkel ellentétben – a szöveggenetikusok ma már szinte mindannyian egyetértenek abban, hogy az előszöveget nem a szöveget megelőző dokumentumok összessége alkotja. Az eredeti elképzelés még valóban rokonítható volt Kristeva génotexte²⁰⁴ fogalmával, később azonban, ahogy láttuk, egyre hangsúlyosabbá válik az előszöveg teremtett volta, ami jelen esetben a kutató szempontjainak választásainak érvényesülését és e tény tudomásulvételét jelenti.

Az előszöveg létmódjának megítélésében azonban továbbra is vannak eltérések. Almuth Grésillon, az első szöveggenetikai tankönyv szerzője, aki a kezdetektől Louis Hay mellett dolgozik, például következetesen a genetikus dosszié szinonimájaként használja, tehát az előszöveget a kéziratok egy bizonyos csoportjával azonosítja.²⁰⁵ A genetikus dosszié nem feltétlenül tartalmazza a mű megírására vonatkozó összes írásos dokumentumot, csak azokat, amelyeket az őt létrehozó kutató a maga sajátos szempontjainak megfelelően kiválaszt és konstrukciója építőelemének tekint.²⁰⁶

---

²⁰² BIASI, 1988, 1990a, 1990b; HAY, 1986; MARTY, 1991.

²⁰³ L. pl. Joëlle GARDES-TAMINE–Marie-Claude HUBERT, *Dictionnaire de critique littéraire*, Paris, Armand Colin, 2004; *Le Petit Larousse*, 2006, 128.

²⁰⁴ Julia KRISTEVA megkülönbözteti a phénotexte-et, az aktualizált, ún. végleges szöveget, és a génotexte-et, a phénotexte-et létrehozó folyamatok összességét. A kettő viszonyát komplementernek tekinti: a génotexte hozza létre a phénotexte-et, a génotexte viszont csak a phénotexte felől értelmezhető. Különbségüket a következő ellentétpárokkal szemlélteti: felület/kiterjedés, linearitás/decentralizáltság, tengely/zóna, struktúra/létrejövés, egység/pluralitás. L. *Sémèiòtikè*. Paris, Seuil, 1969.

²⁰⁵ GRÉSILLON, 1994, 241–242.

²⁰⁶ A genetikus dossziéről bővebben l. a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát tárgyaló részét (149).

Mások viszont – elsősorban a szöveggenetika erőteljesebben elméleti hajlandóságú képviselői – úgy vélik, hogy az előszöveg létmódja nem lehet konkrét, mivel maga hipotetikus-intellektuális kutatási tárgy,²⁰⁷ azaz „sehol másutt nem létezik, mint az őt létre hívó teoretikus gesztusban”,²⁰⁸ tehát nem lehet azonosítani sem az adott mű vagy műrészlet keletkezésére vonatkozó dokumentumok összességével, sem a genetikus dosszié tartalmával. A szöveggenetikus hozza létre a genetikus dosszié anyagának szöveggenetikai osztályozása²⁰⁹, a szövegkeletkezést tükröző elrendezése során, a genetikus kritika értelmezési kísérlete erre a hipotetikus-elméleti konstrukcióra támaszkodik.²¹⁰ (A genetikus kiadások szövegei, a genetikus szövegközlések és az átírások tehát csak e konstrukció leképeződéseinek, részleges megjelenési formáinak tekinthetők. A továbbiakban én ezt nevezem genetikus szövegnek.)

A SZÖVEGGENETIKA ÉS A SZÖVEGKRITIKA KUTATÁSI MÓDSZERE

Louis Hay szerint a szöveggenetika anyagával, azaz a szerzői kéziratok, vázlatok, piszkozatok, tisztázatok tömegével való találkozás megkérdőjelezi módszertani szokásainkat.²¹¹ Egy új tudományos kutatási tárgy – az előszöveg létrehozása és létezése – új módszereket követel. Ezeket a hatvanas-hetvenes években, a mind több szerzői korpuszt bevonó kéziratkutatások során alakították ki a francia kutatók. Természetesen nem a semmiből. Arra építenek és abból építkeznek, amijük van: a kéziratok szövegének tudományaként a szövegkritika hagyományára. Jean Lebrave vélekedése, mely szerint a szöveggenetika a szövegkritikától teljesen függetlenül fejlődött volna, képtelenségnek tűnik.²¹² A szövegkritika

²⁰⁷ HAY, 1985, 150; MARTY, 1991, 142.

²⁰⁸ BIASI, 1990b, 25: „Car un avant-texte n'existe nulle part hors du geste théorique qui le constitue...”

²⁰⁹ Erről l. bővebben a genetikus szövegvizsgálat lépéseit bemutató fejezetet a könyv második, gyakorlati részében (149).

²¹⁰ BIASI, 2000, 31.

²¹¹ HAY, 1985, 151.

²¹² LEBRAVE, 1992, 38.

eredményeiről és már létező eljárásairól nem lehet tudomást nem venni: nyilvánvalóan kiindulópontul szolgáltak, és ösztönözték a szöveggenetika kutatási módszerének kialakulását.

Ismét külön kell tárgyalnunk a genetikus szövegvizsgálat, illetve a genetikus kritika módszereit. Az itt vizsgált kérdés szempontjából az utóbbi cseppet sem tűnik problematikusnak. Valóban érvényes rá Lebrave fent idézett megjegyzése: a genetikus kritika interpretációs módszere teljes mértékben független a szövegkritikától, a genetikus szövegvizsgálat során létrehozott előszövegen alapuló genetikus megközelítést más (pszichoanalitikus, nyelvészeti, narratológiai, szociokritikai, tematikus) szöveg megközelítési módokkal kapcsolja össze.

A genetikus szövegvizsgálat módszere ezzel szemben nagyon is egynemű, és eljárásai (pl. a Pierre-Marc de Biasi által megkülönböztetett négy alaplépcső: 1. a genetikus dosszié összeállítása, 2. a genetikus dosszié anyagának, a munkakéziratoknak a meghatározása, leírása, 3. a szöveggenetikai osztályozás, 4. a kéziratok megfejtése és átírása²¹³) erősen emlékeztetnek a szövegkritika metodológiája által előírt vizsgálatok lépéseire. A módszer egészében mégsem minősíthető szövegkritikai jellegűnek (szövegkritikai indíttatásúnak azonban igen). Valójában a szövegkritikai és a genetikus módszer kereszteződéséről van szó. A megváltozott perspektíva – és az elméleti alapok alapvető különbsége – a döntő ebben a tekintetben. A szövegkritika szövegmodellje (a szöveg mint zárt rendszer és cél) és számos fogalma is kérdésessé válik a genetikusok munkái során, mivel az írás folyamatának, a szöveg keletkezésének a leírására már nem tűnnek alkalmasnak.

Inkább kiugrott, mintsem álruhás szövegkritikusok ők, új utakon járnak, és szembesülniük kell azzal, hogy genetikus megközelítésben értelmüket veszítik a szövegkritika olyan kulcsfogalmai, mint az alapszöveg, a főszöveg, az ideális szöveg, a szövegforrás, a hiba, az emendáció, a variáns.

Vegyük sorra őket! A szöveg hordozói, a hagyományosan *szövegforrások*nak nevezett dokumentumok²¹⁴ közül a szöveggenetika

²¹³ *Uo.* 20–26. L. erről bővebben a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát tárgyaló részét (149).

²¹⁴ STOLL, *i. m.*, 7–9, ill. 52.

a szerzői kéz- és gépiratokat emeli ki. Célkitűzésének megfelelően azonban ezeket előszövegforrásoknak, illetve a genetikus szövegkiadások, azaz egyszerűbben a genetikus szöveg forrásainak tekintti.

A szöveggenetikus kiindulási pontja a genetikus dosszié, amelyet a szerzői szövegforrásokból állít össze a maga előre meghatározott szempontjai szerint (egy mű vagy csak a mű egy részlete keletkezésének vizsgálata; a keletkezés teljes folyamatának vagy csak bizonyos összetevőinek a vizsgálata). Az *alapszöveg*²¹⁵ tehát ilyen értelemben nem létezik. Kétségtől szűksége van a szöveggenetikusként is valamilyen viszonyítási pontra munkája, elsősorban a genetikus szövegvizsgálat során, amelynek egyik lépéseként a végleges szöveghez képest kell osztályoznia a genetikus dosszié anyagát.²¹⁶ Ez az átmeneti teleologikus osztályozás rendszerint a kritikai kiadáshoz vagy ennek híján a leghitelesebbnek tekintett szöveghez viszonyítva történik. Megnevezésére az alapszöveggel párhuzamba állítható terminus mindeddig nem született.

A *főszöveg*, azaz a kritikai szöveg²¹⁷ helyébe az előszöveg hipotetikus-elméleti konstrukciója lép: ennek létrehozása a genetikus szövegvizsgálat célja és feladata, a genetikus kritikáé pedig ennek interpretációja. (Ez utóbbi ambíciója tehát már kizárólagosan kritikai, a genetikus szövegvizsgálat „filológiai eredményeinek” értelmezése.)

Amennyiben a szöveggenetikai kiadások eredményeképpen genetikus kiadás is születik, a kritikai kiadások főszövegének helyén a fentebb az előszöveg leképeződéseként meghatározott genetikus szöveget olvashatjuk.

Az *ideális szöveg*, a hibátlan – ilyen formában természetesen soha nem létező – szöveg elméleti koncepciója²¹⁸ a genetikus megközelítésben szintén értelmét veszti. A *hiba* és az *emendáció* ha-

²¹⁵ LAUFER, *i. m.*, 46–52.

²¹⁶ A genetikus szövegvizsgálat részletes bemutatását és elemzését l. a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát tárgyaló részében (149).

²¹⁷ STOLL, *i. m.*; Roger LAUFER a *texte d'arrivée*, ill. a *texte d'édition* kifejezéseket használja. Ez utóbbi a kritikai szöveg megfelelője s az előbbitől, amely talán javított szövegnek fordítható, annyiban tér csak el, amennyiben ezt pragmatikai (nyomdatechnikai, kiadási) megfontolások szükségessé teszik. L. *i. m.*, 46.

²¹⁸ LAUFER, *i. m.*, 47–52.

sonlóképpen. A szöveggenetikus datál, osztályoz, kisilabizál, összehasonlít, átír, egybevet, miként a filológus is, de mint láttuk, soha nem hibák keresése és javítása, a szöveg feltételezett leghibátlanabb állapotának, vagyis az ideális szövegnek a minél teljesebb megközelítése, tehát a szöveg lehető leghitelesebb formájának helyreállítása végett: nem a szöveg, hanem egy folyamat, a szöveg megírásának kritikai helyreállítását végzi. Közben természetesen felfedezhet és a munka jellegéből következően gyakran fel is fedez egy-egy újabb emendálandó szöveghelyet, ez azonban inkább vizsgálódásai hozadékának, mintsem eredményének tekintendő.

A *variáns* fogalma a fentieknél kevésbé egyértelmű. Noha a szöveggenetikusok és a szöveggenetika híveinek szinte mindegyike megkérdőjelezi,²¹⁹ jobb híján használja továbbra is. Olyan mélyen meggyökerezett az irodalomtudományi diszkurzusban, hogy használata megkerülhetetlennek látszik. A terminus átvételével egyidejűleg azonban megkezdődik a fogalom átértékelése: a szöveggenetikusok variánsa már nem egy kevésbé értékes szövegváltozatot jelent.

1972 mind a francia szövegkritika, mind a szöveggenetika formálódásában fontos évszám, ekkor jelenik meg ugyanis mind Roger Laufer, mind Jean Bellemin-Noël már többször hivatkozott könyve.²²⁰ Mindkettő jelentős mértékben hozzájárul választott tudománya fejlődéséhez, és homlokegyenest ellenkező módon határozza meg a variáns fogalmát. Laufer definíciójában a hagyományos szövegkritikai felfogás él tovább,²²¹ Bellemin-Noël viszont egy másik mű, egy másik szöveg lehetőségét látja felvillanni minden variánsban.²²² Ugyanő később megkísérli a terminus használatát az

---

²¹⁹ L. CERQUIGLINI, *i. m.*; Daniel FERRER–Jean LEBRAVE, *De la variante textuelle au geste d'écriture variant = L'écriture et ses doubles*, Paris, C.N.R.S., 1991, 9–25; LEBRAVE, 1992, 42–43.

²²⁰ BELLEMIN-NOËL, 1972; LAUFER, *i. m.*

²²¹ LAUFER, *i. m.*, 76: „Les variantes s'établissent par rapport à un texte de référence invariant.”

²²² BELLEMIN-NOËL, 1972, 14: „Variante: cas particulier d'une modification qui intervient soit entre le manuscrit et l'ouvrage – au stade des épreuves – soit entre plusieurs éditions de l'ouvrage. On a souvent tendance à l'assimiler à une correction: en fait, c'est une modification qui, quelle que soit son importance

egymást követő kiadások közötti eltérések jelölésére korlátozni.²²³ Javaslata azonban nem talál meghallgatásra, a variáns fogalmát szöveggenetikusok és szövegkritikusok azóta is széles körben alkalmazzák igen eltérő jelentéssel.

A genetikus variáns önállósodott, nem áll többé hierarchikus viszonyban a kanonizált szöveggel. Egyszerűen az egymásra következő szövegállapotok (état de genèse, état de texte) közötti eltérések jelölésére szolgál. Ugyanakkor egyenrangúsodott is. Ezt az elméleti lehetőséget Bellemin-Noël eredeti javaslata még csak jelezte, később azonban a variáns mint a szöveg lehetőségeinek megnyilvánulása fogalmazódott újjá.

A szöveggenetika nem vallhatja kizárólagos joggal a magáénak a variáns fogalmának újraértékelését. A kor textológiája ugyanebbe az irányba mozdul el. Roger Laufer már említett könyve, valamint a fentebb bemutatott hetvenes évekbeli német–francia és Mátrafüred esetében francia–magyar szövegkritikai konferenciák is számos példával szolgálnak erre. Laufer a variánsok helyét változatlanul a kritikai apparátusban jelöli ki, és feladatukat a középkori és az azt megelőző korok szövegeinek esetében a kritikai szöveg alátámasztásában látja, modern szövegek esetében azonban engedékenyebb. A kritikai kiadásba felvett variánsokat már ő sem kizárólag a kiadás szövegét, a szövegkritikus választását igazoló dokumentumoknak, hanem a művel párhuzamos, azzal majdnem egyenértékű változatoknak tekinti, amelyek lehetőséget adnak az olvasónak egy új olvasásmódra is.²²⁴ Ő reagál elsőként Bellemin-Noël felvetéseire is,²²⁵ nála is felvetődik, és nyomban el is vetődik egy „hipotetikus” szöveg (az előszöveg?) lehetősége,²²⁶ hangsúlyossá válik viszont a szöveg keletkezéstörténetének fontossága. Imáron nemcsak filológiai szempontból tűnik szükségesnek ennek

---

apparente, transforme l'ensemble de l'écrit, à côté de l'ouvrage, elle suscite un autre ouvrage (un autre texte).”

²²³ *Uo.*, 123.

²²⁴ *Uo.*, 78: „...dans les ouvrages modernes l'apparat réunit des leçons parallèles, presque également bonnes, des leçons d'auteur. Il offre au lecteur la possibilité de lire simultanément, ou tour à tour, les versions successives d'un même texte.”

²²⁵ *Uo.*, 84.

²²⁶ *Uo.*, 81.

minél alaposabb ismerete, hanem a szöveg létrejötte és az alkotás folyamata törvényszerűségeinek felismerése érdekében.²²⁷

Mint fentebb láttuk, ebbe az irányba mozdul el – már a francia szöveggenetikusok fellépése előtt jóval – mind a német szövegkritika a történeti-kritikai kiadások még árnyaltabb és sokoldalúbb szövegkeletkezés-megközelítéseivel,²²⁸ mind a nagy múltú olasz filológia az egymást követő, és főképp a legvégső szövegváltozatok variánsait briliánsan, bár tendenciózusan elemző Contini, a variantistica megalapítója nyomán.²²⁹ A keletkezéskritika iránti megnövekedett érdeklődést mutatja az is, hogy 1979-ben újra kiadják a Lansont példaképének tekintő oxfordi irodalomprofesszor, Gustave Rudler eredetileg 1923-ban megjelent, klasszikussá vált és szinte hozzáférhetetlen művét „az irodalomtörténet és az irodalomkritika technikáiról”, amely nagy teret szentel a szövegkeletkezés elemzésének, amely véleménye szerint hozzásegít az „író és a mű teljes megismeréséhez”. Némely megfogalmazása és módszertani javaslata mintha valóban a szöveggenetikát előlegezné meg, az „írói pszichikum” totális feltérképezésére irányuló törekvése azonban idegen tőle.²³⁰

A szövegkritikától örökölt, majd újraértékelt és fenntartásokkal használt variáns azonban változatlanul tartja magát. Eddig minden igyekezet ellenére nem sikerült megegyezni egységes terminológiában, maguk a szöveggenetikusok is gyakran szinonimaként használják nagyobb szöveg egységek megjelölésére a variáns és a szövegállapot fogalmát.²³¹ Pedig ha szigorú következetességgel végiggondoljuk szöveg megközelítési koncepciójukat, a szokás és a megszokás hatalmán kívül nem találunk érvet a variáns mellett,

---

²²⁷ *Uo.*, 80: „...l'éditeur scientifique s'efforce de rassembler la documentation la plus complète possible sur l'histoire d'un texte. Il s'intéresse à la manière dont le texte a été élaboré: à travers les étapes de la genèse, il essaie de saisir le phénomène de la création littéraire ou de la production textuelle.”

²²⁸ L. pl. az *Edition und Interpretation – Édition et Interprétation des Manuscrits Littéraires* (Bern, Peter Lang, 1981) című kötet tanulmányait.

²²⁹ BIASI, 2000, 24–25; Cesare GRE, *Critique des variantes et critique génétique*, Genesis, n° 7, 1995, 29–45.

²³⁰ Gustave RUDLER, *Techniques de la critique et de l'histoire littéraire*, Oxford, 1923, Paris, Slatkine, 1979. Vö. BIASI, 2000, 22–24.

²³¹ Vö. pl. GRÉSILLON, 1994, 246.

hiszen ez mindig feltételez egy viszonyítási pontnak tekintett szövegváltozatot (alapszöveg, ideális szöveg, kritikai szöveg), amelyhez képest variánsként értelmeződik. A genetikus perspektíva azonban – mint láttuk – éppen ezeket a szilárdnak hitt viszonyítási pontokat érvényteleníti, a genetikus szövegelemzésben tehát csakis az esztétikai értékítélettől mentes és a szövegkeletkezés folytonosságát érzékeltetni képes szövegállapot vagy keletkezésállapot (état/stade/étape de texte/genèse) fogalmának lenne helye.

Kisebbségi szövegegyeségek változatainak megjelölésére Jean Bellemine-Noël nyomán terjedőben van az áthúzás használata.²³² Az újraírás (réécriture) is sokak által használt fogalom. Almuth Grésillon egyetemi tankönyvként is használatos művében mellette foglal állást.²³³ Genetikus kissozótárában – a valós helyzetnek megfelelően – ugyanakkor szerepelteti a másik két fogalmat is. Ugyanitt kísérletet tesz az újraírás aleseteinek elkülönítésére. A terminológiai nehézségeket jelzi, hogy itt ismét a variáns használatára kényszerül. Különbséget tesz írásváriáns (variante d'écriture) és olvasásváriáns (variante de lecture) között, amelyeket magyarrá – lényegüket pontosabban visszaadva – definíciójuknak megfelelően írás közben, illetve írást követően létrejövő variánsként fordíthatnánk.²³⁴ Ezen kívül megkülönböztet szabad és kötött variánst (variante libre és variante liée), melyek közül az utóbbi a nyelvtani, nyelvhelyességi, helyesírási jellegű módosításokat jelöli (Grésillon szóhasználatában a javítás is ezeknek az eseteknek a megnevezésére szolgál), az előbbi pedig az újraírás összes egyéb esetét.²³⁵

²³² BELLEMIN-NOËL, 1972, 5.

²³³ GRÉSILLON, 1994, 76.

²³⁴ *Uo.*, 246: „Variante d'écriture: réécriture qui intervient au fil de la plume, immédiatement; elle est identifiable grâce à un critère de position: sa place est directement à droite de l'unité biffée, sur la même ligne.” „Variante de lecture: réécriture qui intervient après une interruption du geste scriptural, généralement après une relecture; sa place se situe dans l'espace interlinéaire ou dans les marges.”

²³⁵ *Uo.*, 246: „Variante libre: toute réécriture ou autre modification à l'exception de la correction grammaticale, syntaxique ou orthographique.” „Variante liée: modification qui obéit aux contraintes de la langue ou qui répercute les effets linguistiques d'une variante libre sur le reste de la phrase.”

Figyelemre méltó még Daniel Ferrer és Jean-Louis Lebrave terminológiai javaslata: bevezetik a variáció (variation) zenei ihletésű fogalmát,²³⁶ amely egyébként Cerquiglino neologizmusához, a variálódáshoz (variance) áll közel.²³⁷ Meghatározásuk szerint a variáció a szöveggenetika szóhasználatában „egy textuális tervnek még nem a nagyközönségnek szánt megjelenési és létezmódja” lenne.²³⁸ Ily módon a variáns használatát a nem a szerzőtől származó módosítások jelölésére lehetne korlátozni, vagyis a nem autográf kéziratokban és a nyomtatott verziókban fellelhető eltérésekre.²³⁹

Véleményem szerint a variáns és a variáció fenti megkülönböztetése világos és egyértelmű. A variáció mellett szól az is, hogy a többi közszájon forgó javaslattal ellentétben – az újraírás kivételével – semleges, nem tartalmaz értékítéletet, és még csak nem is sugallja azt, hogy mindaz, ami a szöveget megelőzi, csekélyebb értékű.

A javítás (correction) magától értetődően valamilyen hibát feltételez, az áthúzás (rature) úgyszintén. A képzőművészettől és művészettörténettől megirigyelt átfestés (repentir) ugyancsak ezért nem tűnik valódi megoldásnak. A kritikai diszkurzusban mind-egyikkel találkozhatunk, az utóbbi időben talán leggyakrabban az újraírás fogalmával.

A kéziratok szöveggenetikai vizsgálata és értelmezése során tehát a szövegkritika alapfogalmai működésképtelennek bizonyulnak. Nem óvatosságból fogalmazok személytelenül: a szöveggenetika eredeti szándéka szerint mindössze kiterjeszteni kívánja a rekonstrukciós törekvést, a szövegrekonstrukció mellé odaállítani a szöveg létrejöttéhez vezető folyamat rekonstrukcióját. Nem kérdőjelezi meg a szövegkritika alapfogalmait, hanem rákényszerül arra, hogy céljának megfelelően átalakítsa, módosítsa a már létező fogalmakat és módszereket (pl. a variáns genetikus fogalma, a genetikus szövegvizsgálat lépései), vagy újakat teremtsen (pl. az előszöveg). Ezáltal természetesen a szövegkritika szövegkonceptiója kérdőjeleződik meg, amelynek már természetesen veszítenie kellett auto-

---

²³⁶ FERRER-LEBRAVE, *i. m.*, 9–25.

²³⁷ CERQUIGLINI, *i. m.*, 58.

²³⁸ FERRER-LEBRAVE, *i. m.*, 15.

²³⁹ *Uo.*

ritásából ahhoz, hogy bármilyen perspektívaváltás, új irányba fordulás elképzelhetővé váljék és bekövetkezhessék.

Egy kor vagy egy irányzat szövegkiadási gyakorlata explicit vagy implicit módon mindig szövegkoncepcióján alapul. Milyen szövegkoncepció olvasható ki a szöveggenetikusoknak a nyolcvanas évek második felében publikált első genetikus kiadásaiból, és mennyiben jelentenek elmozdulást-váltást a kritikai kiadásokhoz képest?

A SZÖVEGGENETIKA ÉS A SZÖVEGKRITIKA KIADÁSI GYAKORLATA: GENETIKUS ÉS KRITIKAI KIADÁSOK

Hasonmás kéziratkiadások és genetikus kiadások

Milyen tehát egy genetikus kiadás? A szöveg keletkezését kívánja az olvasó elé tárni, ennek megfelelően tulajdonképpen kézirat-publikációnak tekinthető.

Felvetődhet az a kérdés, mi szükség lehet efféle kiadásokra, mikor a másolási és a nyomdatechnika fejlődésének köszönhetően egyre többen egyre jobb minőségű hasonmás kiadásokban olvashatják, tanulmányozhatják az eredeti kéziratok hű másolatait.²⁴⁰ Ezek az igényes és drága hasonmás kéziratkiadások azonban elsősorban egy kultusz tárgyai és a bibliofilek szűk rétegének kétszülnek. Általában jelentős, jól ismert művek utolsó, hibátlan kéziratát adják közre a nyomtatott formával párhuzamosan vagy anélkül, a szöveggenetikus számára az igen ritka kivételektől eltekintve (pl. az utolsó átmásolás közbeni hirtelen felötlő változtatás) ezért nem érdekeselek.

Léteznek tudományos célú hasonmás kéziratkiadások is, amelyek célja az, hogy megkönnyítsék, illetve sok esetben egyáltalán

---

²⁴⁰ L. pl. *Le Manuscrit autographes des Poésies de Stéphane Mallarmé*, Paris, Éditions Ramsay, 1981; *Manuscrits autographes des Illuminations d'Arthur Rimbaud*, Paris, Éditions Ramsay, 1984; a magyar kiadási gyakorlatban ilyen pl. PILINSZKY Jánosnak a hagyatékban fennmaradt kézírásos *Versfüzete*, amelyet Hafner Zoltán tett közzé (Bp., Kortárs, 1996).

lehetővé tegyék a kéziratok tanulmányozását.²⁴¹ Ezek a vaskos kötetek már valóban a kéziratok összességét tartalmazzák, tehát a szöveggenetikai kutatások kiindulópontjául szolgálhatnak, bár mint többen is figyelmeztetnek rá, még a hasonmás kiadás sem képes visszaadni a kéziratot a maga teljességében (pl. színek, egymásra ragasztott papírrétegek). Ezért a kutatónak minden olyan esetben, amikor ez lehetséges, feltétlenül egybe kell vetni a másolatot az eredetivel.²⁴² Bizonyos változások ugyanis (pl. a tinta színének megváltozása, különböző színű tinták használata, tollról ceruzára váltás) nem láthatók a másolaton.²⁴³ A hasonmás kiadások ez utóbbi típusát mind Almuth Grésillon, mind Louis Hay a genetikus kiadások közé sorolja,²⁴⁴ meggyőződésem szerint azonban ezek a mindenfajta segédlet (jegyzet, átírás) nélküli kéziratmásolatok nem tekinthetők szövegkiadásnak a szó tudományos értelmében. Reprodukciók csupán, tudományos segédanyagok.²⁴⁵

A genetikus kiadások a kritikai kiadásokhoz hasonlóan *tudományos kiadások*,²⁴⁶ nem csupán a kéziratok egyszerű tipográfiai

---

²⁴¹ E kiadástípus általunk ismert két legjellegzetesebb példája Paul VALÉRY *Füzetei* kéziratosa anyagának publikációja 29 kötetben (Paris, C.N.R.S., 1957–1961), valamint a James Joyce Archívum anyagának közzététele 55 kötetben (*The James Joyce Archive*. Editors: Michael GRODEN, Hans Walter GABLER, David HAYMAN, A. Walton LITZ, Danis ROSE, New York–London, Garland Publishing Inc., 1977).

²⁴² GRÉSILLON, 1994, 188; Jean-Louis LEBRAVE, *L'édition génétique = Les Manuscrits des écrivains*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 211.

²⁴³ GRÉSILLON, *uo.*

²⁴⁴ GRÉSILLON, *uo.*, 188–189; HAY, 1988, 9.

²⁴⁵ A tudományos kiadásoknak elengedhetetlen tartozéka az apparátus valamilyen formája, minimális esetben a szövegforrások lelőhelyeit, bibliográfiai adatait, a szövegközlés elveit, a szövegkezelés idejét és körülményeit ismertető magyarázó jegyzetek. Ezt az álláspontot tükrözik egyébként az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottságának javaslatai is az irodalmi szövegek tudományos kiadásához. *Irodalomtörténet*, 2004/3, 328–330.

²⁴⁶ Vö. az MTA Textológiai Munkabizottsága által kidolgozott Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához. Ebben a tudományos kiadás fogalma implicit módon jelenik meg: a dokumentum különbséget tesz népszerű és tudományos kiadások között, és az utóbbinak – szövegfelfogásuk és szövegkezelésük alapján – négy fajtáját különíti el (kritikai, genetikus, elektronikus és forráskiadás). *Irodalomtörténet*, 2004/3, 328–331. L. még ugyanott erről is KECSKEMÉTI Gábor kísérő tanulmányát (*A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor*; 317–327).

reprodukcijára szorítkoznak, és kivétel nélkül jelentős jegyzet-apparátust tartalmaznak. Sőt, ahogy a kritikai kiadásokban az apparátusban megtaláljuk a szövegkiadó választását igazoló variánsokat, a genetikus kiadások apparátusában ott találjuk a kézirat-másolatokat (fakszimileként vagy kézírathű átíratban, optimális esetben – ilyen lehetne egy teljes genetikus kiadás – tehát a tökéletes tudományos nyersanyag, a segédanyag és annak feldolgozott formája), ezen kívül természetesen a kéziratok lelőhelyeit és bibliográfiai adatait, az átírási kódot, valamint a közlés elveinek ismeretetését, a keletkezés körülményeinek és folyamatának leírását. Jórészt ennek a terjedelmes tudományos apparátusnak köszönhetően duzzadhatnak egyébként néha valóban elképesztő méretűre: így lesz Flaubert mintegy 30 oldalas elbeszéléséből közel 700 oldalas genetikus kiadás.²⁴⁷

A genetikus szövegkiadás hely-, papír- és ebből következően pénzigényes kiadásfajta. A szöveggenetikusként, amennyiben egy szöveg keletkezését a legelső jegyzetektől az utolsó változatig nyomon kívánja követni, viszonylag kis terjedelmű korpuszt kell választania, vagy vizsgálódásait egyetlen részletre,²⁴⁸ illetve a keletkezés egyetlen fázisára kell korlátoznia.²⁴⁹ Pierre-Marc de Biasi ezt az utóbbi típust horizontális kiadásnak nevezi, a genetikus kiadások másik típusát pedig, amely a szöveggenezis többé-kevésbé teljes rekonstrukciójára törekszik, vertikális kiadásnak.²⁵⁰

²⁴⁷ L. Gustave FLAUBERT, *Un cœur simple. Corpus Flaubertianum I*, éd. diplomatique et génétique des manuscrits, éds. Giovanni BONACCORSO et al., Paris, Les Belles Lettres, 1983.

²⁴⁸ L. Gustave FLAUBERT, *Les comices agricoles*. éd. d'une scène de *Madame Bovary*, II vols., établie par Jeanne GOLDIN, Genève, Droz, 1984; *O manuscrito em Gustave Flaubert. Transcrição, classificação e interpretação de prototexto do Lo capítulo do conto Hérodias*, éd. Philippe WILLEMART, Universidade de São Paulo, 1984.

²⁴⁹ L. a már eddig idézett kiadásokon kívül: *Carnets d'enquêtes. Une ethnographie inédite de la France par Émile Zola*, textes établis et présentés par Henri MITTERAND, Paris, Plon, 1986.

²⁵⁰ Pierre-Marc de BIASI, *Édition horizontale, édition verticale. Pour une typologie des éditions génétiques (le domaine français 1980–1995) = Éditer des manuscrits. Archives, complétude, lisibilité*, éds. Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS), Saint-Denis, P.U.V., 1996, 159–193. Magyarul: *Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlata (A francia terület 1980–1995)*, Helikon, 1998/4, 414–441 (Lóriniszky Ildikó fordítása).

A könyvforma részben a terjedelmi korlátok, részben jellege miatt (lapok kétdimenziós tere, egymás utánisága) elsősorban a viszonylag kis terjedelmű kéziratok horizontális kiadására alkalmas, vagy részleges vertikális kiadásokra, amelyek egy-egy kisebb szövegegységre korlátozódnak. A jövőt nyilván az elektronikus kiadás jelenti: a hypertextuális struktúrák lehetőséget adnak a szövegállapotok, az átíratok és a faksimile együttes olvasására, egybevetésére, a köztük való szabad járkálásra, a folyamatos bővítésre és javításra.²⁵¹

Kézirathű és linearizált átírás

A tökéletes tudományos segédanyagnak természetesen tartalmaznia kell a kézirat teljes átírását. Ennek kapcsán felvetődik az átírási kód problémája:²⁵² a tudományos teljesség igényének a kézirat duktusát minden részletében visszaadó kézirathű átírási mód felel meg.²⁵³ Almuth Grésillonnal ellentétben²⁵⁴ úgy vélem, a kéziratok kézirathű átírata sem tekinthető önmagában genetikus szövegkiadásnak, hanem a hasonló kiadásokhoz hasonlóan csak a kéziratok reprodukciójának, immár magasabb szinten. A kézirathű átírás ugyanis a másolattól csupán annyiban különbözik, hogy olvashatóvá teszi azt, ami ott olvashatatlan.

---

²⁵¹ Az első teljes genetikus elektronikus kiadást Alain GOULET készítette el (*Édition génétique des Caves du Vatican* d'André Gide, Sheffield, University of Sheffield, Department of French language, André Gide edition projects, 2001). A genetikus elektronikus kiadásokról l. még Jean-Louis LEBRAVE, *Hypertextes-Mémoires-Écriture*, Genesis, n° 5, 1994, 9–24, valamint Paolo D'IORIO publikációt az általa irányított Hypernietzsche programról (pl. *Hypernietzsche. Modèle d'un hypertexte savant sur Internet pour la recherche en sciences humaines*, Paris, P.U.F., 2000) és a <http://www.hypernietzsche.org> honlapot.

²⁵² L. bővebben a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát tárgyaló részében (149).

²⁵³ Jobb megoldás híján átvesszük a francia kifejezést (transcription diplomatique). Nem fordíthatjuk egyszerűen betűhű átírásnak, mert itt többről van szó, a kéziratoldal minden részletre kiterjedő, pl. az egyes betoldások helyét is figyelembe vevő „reprodukálásról”.

²⁵⁴ GRÉSILLON, 1994, 190–191.

A genetikus kiadások egyik fajtájának kell tartanunk az olyan vállalkozásokat, mint amilyen Valéry *Füzeteinek* teljes, jegyzetekkel ellátott kézírathű átírata, tulajdonképpen tipografizált reprodukciója, vagy Bonaccorso monumentális Flaubert-kiadása.²⁵⁵ Ebben az esetben ugyanis a jegyzetektől már kikövetkeztethető a szöveg születésének folyamata.

A linearizált átírást használó szöveggenetikusok kiadásaiból viszont némi gyakorlattal magából a publikált genetikus szövegből egyszerűen rekonstruálható, mondhatni kiolvasható. Grésillon ezért nevezi e genetikus kiadástípust olvasni való könyvnek (*livre à lire*),²⁵⁶ szembeállítva az általa „tudományosabbnak” tartott, csak keveseknek szánt és csak kevesek számára dekódolható kézírathű átírásokkal. Az azonban igaz, hogy a kézírathű szövegközlés semlegesebb, visszafogottabb, nagyobb teret enged az olvasók és a kutatók interpretációs kísérleteinek, a linearizált átírás felkínálja az átíró-szövegközlő szöveggenetikus saját szövegkezelés-értelmezését. Ebben az esetben – a szövegkritika hagyományos szövegkiadási gyakorlatához hasonlóan – nagyobb a szöveg közlőjének alkotó részvétele. Feltehetően ez a szövegszerűséget jobban megőrző genetikus szövegközlési forma számíthat nagyobb, talán nem kizárólag szakmai olvasóközönségre. Ilyennek tekinthetjük például Henri Bonnet és Bernard Brun Proust-kiadását, valamint a Biasi által kiadott Flaubert-műveket is.²⁵⁷ Hogy könnyebben el

---

²⁵⁵ Paul VALÉRY, *Cahiers 1894–1914*, éd. intégrale établie, présentée et annotée, sous la coresponsabilité de Nicole CELEYRETTE-PIETRI et Judith ROBINSON-VALÉRY, Paris, Gallimard, tome I–III: 1987, tome IV–VII: 1993; Gustave FLAUBERT, *Un cœur simple. Corpus Flaubertianum I*, éd. diplomatique et génétique des manuscrits, éds. Giovanni BONACCORSO et al., Paris, Les Belles Lettres, 1983; Gustave FLAUBERT, *Hérodias. Corpus Flaubertianum II*, éd. diplomatique et génétique des manuscrits, éds. Giovanni BONACCORSO et al., vol. I: Paris, Librairie Nizet, 1991, vol. II: Paris, Sicania, 1995; Gustave FLAUBERT, *La Légende de Saint Julien l’Hospitalier. Corpus Flaubertianum III*, éd. diplomatique et génétique des manuscrits, éds. Giovanni BONACCORSO et al., Paris, Didier Érudition, 1998.

²⁵⁶ GRÉSILLON, 1994, 189.

²⁵⁷ Marcel PROUST, *Matinée chez la princesse de Guermantes*. Cahiers du Temps retrouvé, éd. présentée par Henri BONNET et Bernard BRUN, Paris, Gallimard, 1982; Gustave FLAUBERT, *Carnets de travail*, éd. critique et génétique établie par Pierre-Marc de BIASI, Paris, Balland, 1988.

lehesse képzelni, milyen is egy ilyen szövegkiadás, idézzük Pierre-Marc de Biasinak Flaubert általa kiadott egyiptomi útjegyzetéhez írt előszavát: „A különféle javítások jelzésére egy egyszerű kódot használunk, és az átírási jeleket mindig pontosan azon a helyen szerepeltetjük, ahol az adott betoldás, áthúzás az eredeti kéziratban található. A betoldások (amelyeket < ... > jelöl) tehát a majdani szöveg részeként olvasandók, az áthúzott szövegrészeket viszont (jelölésük [...]), amelyeket apróbb betűvel szedtünk, akár át is ugorhatjuk, amennyiben a szöveg végleges változatára vagyunk kíváncsiak. A javítások száma nem nagy, az átírási kód pedig igyekszik annyira észrevétlen maradni, amennyire csak lehetséges. Reméljük, hogy az olvasót nem fogja sokáig zavarni ez a kis anomália: higgyék el, nem is olyan nehéz hozzászokni.”²⁵⁸

Biasinak ezek a szavai a genetikus kiadások használati utasításaként olvashatók, és nemcsak azért idéztem hosszabban, mert azt remélem, hogy ily módon az olvasók szeme előtt is kirajzolódik a különféle mellékjelekkel, esetenként széljegyzetekkel tarkított genetikus szövegsaláta, hanem azért is, mert a fenti intelmek nyilvánvalóan egy szakmán kívül álló olvasóhoz szólnak.

Míg a kézírathű átírás hívei egy egzakt (vagy annak vélt) tudományosság keretei között kívánnak maradni, azaz kiadásukat és átírásaikat szakembereknek szánják, és módszereiket is ennek megfelelően választják meg, a linearizált átírás hívei kilépnek a nagy nyilvánosság elé, és olvasatukat minden laikus érdeklődő rendelkezésére bocsátják.²⁵⁹ Ehhez azonban a mi egyelőre még mindig lényegében kétdimenziós könyvkultúránk játékszabálya-

---

²⁵⁸ Gustave FLAUBERT, *Voyage en Égypte*, éd. intégrale du manuscrit original publiée et présentée par Pierre-Marc de BIASI, Paris, Grasset, 1991, 109: „Les diverses corrections (ajouts, ratures), transcrites sous un code simple, ont été données directement dans le texte et replacées à l’endroit exact où elles apparaissent dans le document autographe. Les adjonctions (signalés par < ... >) se lisent dans la continuité du texte courant auquel Flaubert les a intégrées; en revanche, les passages biffés ([...]), reproduits en plus petit, pourront être sautés à la lecture, si l’on souhaite lire la phrase dans sa version définitive. Ces corrections ne sont pas très nombreuses, et le code de transcription est aussi discret que possible. On espère que le lecteur ne sera pas longtemps gêné par cette petite anomalie: c’est une simple habitude à prendre.”

²⁵⁹ Léteznek kevert típusú, félig kézírathű, félig linearizált átíratok is, erről bővebben l. a könyv második, a szöveggenetika gyakorlatát tárgyaló részét (149).

it elfogadva a szövegben és szövegszerűen kell megmutatniuk a szöveg keletkezését is. Eljárásuk tehát nem a keletkezés folyamatának linearizálását jelenti, csupán annak belátását, hogy itt és most a szöveg keletkezésének megértése és megértetése is csak szövegformában történhet: a szöveg annak a folyamatnak a – jelek szerint megkerülhetetlen – szakasza, amelyben a megértetés történik.²⁶⁰ A kéziratok átírásának első pillantásra talán jelentéktelennek tűnő problémája mögött a tudomány szerepéről, valamint a megismerés lehetőségeiről és módjairól vallott nézetek alapvető különbsége sejlik föl.

Milyen tehát egy linearizált genetikus szöveggözlés? Mi ennek a genetikus szövegsalátának vagy szöveggöllázsnak az újdonsága, amelynek jelentőségét a szöveggenetika teoretikusai oly gyakran hangsúlyozzák?²⁶¹

Grésillon kifejezésével: minden irányba olvasható és olvasandó,²⁶² vagyis több szöveg olvasására teremt lehetőséget. Akár egyidejűleg is, hiszen módot ad a szöveg végleges állapotának és a köztes állapotoknak az egybevetésére. Kiolvashatjuk belőle kizárólag a végleges, kritikai kiadásokban szentesített szöveget, de – némi túlzással – olvashatjuk úgy is, mint az írás „szövegét”.

A genetikus szöveg

A genetikus kiadás szövege tehát egyértelműen, sőt mondhatni tüntetően plurális szöveg. Az átírási jelek szembeszökővé teszik mind pluralitását, mind a szövegkiadó hozzájárulását a genetikus szöveg létrejöttéhez. Dávidházi Péter végkövetkeztetése Gablernek a genetikus kiadásokkal sokban rokonítható kiadási gyakorlatáról itt is érvényes: a szövegkiadásban valóban fordulat történt, megkezdődött a hatalom szétoztása.²⁶³ A genetikus kiadási gyakorlat

---

²⁶⁰ Vö. Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 28.

²⁶¹ BIASI, 1990a, 25; GRÉSILLON, 1994, 25.

²⁶² GRÉSILLON, 1994, 141.

²⁶³ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 342–343.

e relativizáló és egyben demokratizáló folyamat egyik logikus következménye.

A szöveggenetikus, akinek kutatásai egyébként alátámasztják a szöveg pluralitásáról, és ebből következően az olvasatok pluralitásáról vallott nézeteket is – hiszen az interpretáció feltételezései és sejtései a végleges szövegben rejlő szerteágazó lehetőségekről gyakran szinte objektív módon bizonyíthatók a genetikus dosszié anyagának ismeretében –, felismerve, hogy a szövegkeletkezés maga is alapvetően plurális folyamat, lemond a genetikus szöveg legitimálásának hatalmáról és átengedi azt az olvasónak. Sőt, a textualizáció feladatát is áthárítja rá.

Roger Laufer helytálló megfigyelése szerint bárkinek, akit a szöveg keletkezése foglalkoztat, így a szöveggenetikusként is tulajdonképpen töredékeket kell textualizálnia: a kéziratok „nyersanyagából” megteremtik az előszöveg hipotetikus konstrukcióját, amelyet szövegkiadásukban „textualizálnak”, vagyis tulajdonképpen szöveggé publikálják azt, ami eredendően nem szöveg.²⁶⁴ Nincs más lehetséges forma. Ez a sajátos szövegfajta a genetikus szöveg, amelyet a szöveggenetikus által létrehozott előszöveg (mint elméleti konstrukció) megjelenési formájának neveztünk, és amelyből az olvasó valójában a maga előszövegét teremti meg, olvassa ki. A szöveggenetika munkálatai tehát valójában a szöveg, pontosabban előszöveg formájában megragadható, és genetikus szöveggé textualizálható írás (az írás mint a másik szöveg)²⁶⁵ legitimálását készítik elő és teszik lehetővé.

---

²⁶⁴ LAUFER, *i. m.*, 84.

²⁶⁵ Vö. Jean LEVAILLANT, *Écriture et génétique textuelle* = Valéry à l'œuvre, éd. Uő, Lille, P.U.L., 1982, 15: „le brouillon n'est plus préparation, mais l'autre du texte”; Kazuhiro MATSUZAWA, *L'Introduction à l'étude critique et génétique des manuscrits de l'Éducation sentimentale de Gustave Flaubert, L'amour, l'argent, la parole I-II*, Tokió, France Tosho, 1992.

Inspiráció

A genetikus kiadások nem helyettesíteni vagy kiszorítani igyekeznek a kritikai kiadásokat. A szöveggenetikusok a modern kézirat megszületése által megteremtett lehetőséggel élve egy új kutatási területet nyitottak meg, ennek megfelelően kialakítottak egy sajátos kiadási gyakorlatot, amely az elméleti kutatásokkal „szoros szimbiózisban él: a kiadási gyakorlat az elméleti eredmények függvénye, ugyanakkor nagy mértékben hozzájárul az utóbbiak fejlődéséhez”²⁶⁶ A plurális szöveg és a plurális olvasatok irodalomelméleti tételei mellé odaállították a maguk elméletét a szövegkeletkezés pluralitásáról, és ezt szövegkiadásaikban is bizonyítják.

A gyakorlat (legalábbis a francia gyakorlat) a két szövegkiadási módszer békés egymás mellett élését, sőt együttműködését bizonyítja. A francia szövegkritikusok és szöveggenetikusok között a párbeszéd folyamatos, a polémia nem zárja ki az együttműködést. A szöveggenetikusok többsége maga is kritikai vagy igényes szövegkiadások készítője, vagy legalábbis részt vesz ezek előkészítésében. Némelyikük talán éppen e munkálatok során jutott el a szöveggenetikához. Manapság már nemigen hiányozhat magára adó kiadásból a genetikus dosszié anyagának legalább részbeni közzététele és a szövegkeletkezés meghatározó fázisainak szöveggenetikai szempontú elemzése. Ez annak a jele, hogy ma már azok az irodalomtudósok és szövegkiadók is figyelembe veszik a szöveggenetika eredményeit, akik nem számítják magukat valóban a szöveggenetikusok táborába, de elég nyitottak ahhoz, hogy minden olyan eredményt számon tartsanak, amely szűkebb szakterületük ismereteit gazdagíthatja.²⁶⁷ A szöveggenetikusok eredményei be-

²⁶⁶ Pierre-Marc de BIASI, *Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlata (A francia terület 1980–1995)*, Helikon, 1998/4, 427 (Lőrinszky Ildikó fordítása). Eredetileg: *Édition horizontale, édition verticale. Pour une typologie des éditions génétiques (le domaine français 1980–1995) = Éditer des manuscrits. Archives, complétude, lisibilité*, eds. Béatrice DIDIER-Jacques NEEFS, Saint-Denis, P.U.V., 1996, 159–193.

²⁶⁷ Jó példa erre a francia könyvpiac néhány illusztris, évtizedek óta létező sorozata, a *Pléiade* (Gallimard), a *Classique Garnier*, amelyek az utóbbi évtizedek-

épülnek a kritikai kiadásokba: a genetikus dosszié a kritikai apparátus részévé válik.

Hogy férhet meg egymás mellett ilyen békésen szöveggenetika és szövegkritika, genetikus és kritikai kiadás? Hiszen mint láttuk, szinte mindenről más nézeteket vallanak. Ez persze bizonyos esetben persze még szerencse is lehet, az átfedések hiánya éppen megkönnyítheti az együttélést. Itt azonban másról is szó van: a szöveggenetika létrejötté és kiadási gyakorlata részben a szövegkritikán belül megindult bomlasztó és új kutatási irányokat ösztönző folyamatok következetes végigvitelének tekinthető, alapvetően két, már szinte a filológia tudományának létrejöttétől fogva jelen lévő gondolat logikus következményének.

Az egyik Karl Lachmannhoz (1793–1851) vezethető vissza, akit a szakirodalom a szövegkritika klasszikus korszakának emblematikus személyiségeként tart számon.²⁶⁸ A 20. század derekáig az ő genealógiai módszere határozza meg a szövegkritika irányvonalát.²⁶⁹ És ahogy a paradigma-meghatározó nagy egyéniségekkel rendszerint lenni szokott, Lachmann bizonyos kijelentései már saját programján túlmutatnak, és magukban hordozzák az általa éppen megszilárdított diszciplína felbomlásának, illetve határai kitérítésének lehetőségét. Így ismer saját törekvéseire a szöveggenetika Lachmann Lessing-kiadása kommentárjának következő szavaiban: „... a szövegkiadónak be kell hatolnia a szerző mentális műhelyébe, és teljes egészében reprodukálnia kell annak valamikori aktivitását.”²⁷⁰

A másik fontos felismerés, amely a szövegkritikán belül megy végbe, és a genetikus, majd a szöveggenetikai fordulathoz vezet, a szövegkritika modern korszakát megnyitó Walter Wilson Greg (1875–1959) fellépéséhez köthető. Greg korszakteremtő tanulmá-

---

ben szinte kivétel nélkül genetikus dokumentumokkal egészítik ki köteteket, valamint a *Folio*, a *Livre de poche*, a *Garnier-Flammarion* jónéhány újabb kötete.

²⁶⁸ Vö. DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 331–333; Michel ESPAGNE, *La référence allemande dans la fondation d'une philologie française = Philologiques I*, eds. Michel ESPAGNE–Michael WERNER, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1990, 138–158.

²⁶⁹ DÁVIDHÁZI, *uo.*

²⁷⁰ Idézi GRÉSILLON, 1994, 180: „...l'éditeur doit s'introduire dans l'atelier mental de l'auteur et reproduire exhaustivement l'activité originelle de celui-ci.”

nyának (1949)²⁷¹ számunkra itt most az az alaptétele a döntő, hogy a szöveggondozó ítélőképessége is szöveg meghatározó tényező. Mint Dávidházi megállapítja, Greg már számol azzal a ténnyel, „hogy a mű mint eszményi képződmény különböző szövegekbe széttagolva, azaz bizonyos szövegközöttségben létezik, s e tökéletlen állapotból csakis közvetítői segédlettel és személyes döntések révén menthető ki.”²⁷² Lachmann genealógiai elve az alapszöveg „zsarnokságát” eredményezi, amennyiben mindenáron ragaszkodunk a feltételezett eredetihez legközelebb álló kézirat valószínű olvasataihoz is. Greg ezért a szöveg legkorábbi fennmaradt változatát veszi alapul, és szükségesnek tartja a vitatott pontok lehető leghitelesebb állapotának visszaállítása érdekében más szövegvariánsok figyelembevételét is.²⁷³ A szöveget megtisztító, „eredeti állapotában” helyreállító szövegkritikus személye egyre hangsúlyosabbá válik.

Lachmann-nak és követőinek szerkesztői elveik implicitása és óriási műveltséganyagot felvonultató kommentárjaik révén sikerül megőrizniük a tudomány objektivitásának látszatát, Greg fellépésétől azonban felgyorsul az a folyamat, amely végül a szöveggenetika fellépésével a szerkesztői részvételnek a szerzőivel szinte egyrangú jelenlétéhez vezet. Az előszöveg ugyanis, amely a genetikus kiadások mindenkori eredője, csakis a szerkesztő-szöveggenetikus (re)konstrukciós gesztusa révén létezik. És természetesen a genetikus szöveg is...

Ezt a folyamatot némiképp késleltette Európában a strukturalizmus, a tengerentúlon pedig az Új Kritika térhódítása. A szövegkritika mellőzött tudományág lett és talán mindmáig akkori mellőzöttségének következményeit nyögi, nálunk az időbeli eltolódás és az anyagi lehetőségek szűkössége miatt talán még inkább. A fenti irányzatok ugyanis csakis az utolsó szerzői szövegváltozatot vették figyelembe, célul ennek szemantikai-poétikai jellegű interpretációját tűzték ki. A kontextualitás jelentőségének tagadásával az alkotáslélektani és irodalomszociológiai kérdéseket az

---

²⁷¹ Walter Wilson GREG, *The Rationale of Copy-Text = Collected Papers*, ed. James Clerk MAXWELL, Oxford, 1966.

²⁷² DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 334.

²⁷³ *Uo.*, 333–335; vö. GREG, *i. m.*, 374–391.

irodalomtudomány kutatási területén kívülre utalták, a szövegkritikát pedig az irodalomtörténettel együtt az alap kutatásként szükséges segédtudomány szintjére szorították.

Az ellenreakció német nyelvterületről indult: Jauss 1967-es nevezetes előadása az irodalom történetiségének újratárgyalását tűzi ki célul recepcióelméleti keretben,²⁷⁴ s mint fentebb már szó esett róla, a szövegkritikai fordulat is a történeti-kritikai kiadás kereteit egyre jobban feszegető német filológiai műhelyekben készülődik. Dávidházi szerint a szövegkritika posztmodern korszakának nyitánya a nemzetközi csapatmunka eredményeképpen létrejövő, Hans Walter Gabler nevéhez fűződő nevezetes 1984-es Joyce-kiadás.²⁷⁵

E kiadás alapvető, de mint a továbbiakban látni fogjuk, nem előzmény nélküli újdonsága az, hogy a szöveg emendált végleges változatával párhuzamosan közli az „emendált folyamatos kézirati szöveget” is. A könyvet kinyitva jobb felől találjuk a kritikai kiadás szövegét az általunk megszokott formában, bal felől pedig a szöveg formálódását egy (a szöveggenetikusok átirási kódjait idéző, de attól különböző) diakritikus jelrendszer segítségével (zárójelek, számok) tükröző „szinoptikus” szöveget.

Gabler nagy jelentőségű utószavában így ír kiadásmódszertani újításáról: „Mint az apparátus olyan formája, amelyet szöveggént lehet olvasni és használni, az *Ulysses* szinoptikus bemutatása a kézirattól a nyomtatásig való fejlődésében: ez e kiadás új sajátossága...”²⁷⁶

Gondolatmenetünk szempontjából e kijelentés szinte minden szava döntő fontosságú. Gabler kiadása szinoptikus részét ugyanúgy szöveggént definiálja, mint a kritikai részét, a szinoptikus szöveget (amely a fentebb genetikus szövegnek nevezett szövegfajta megfelelője nála) egyenrangúsítja a kritikai szöveggel. A szöveggenetika szövegállapot (état de texte) fogalmára emlékeztet az a

---

²⁷⁴ Hans Robert JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, Helikon, 1980/1–2, 8–39.

²⁷⁵ James JOYCE, *Ulysses*, III vols., a critical and synoptic edition, prepared by Hans Walter GABLER with Wolfhard STEPPE and Claus MELCHIOR, New York–London, Garland Publishing Inc., 1984.

²⁷⁶ *Uo.*, III, 1901. Idézi DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 336.

megjegyzése is, miszerint az ő kritikai olvasatuk, a „reading text” „az emendált folyamatos kézirati szöveg a megalkotás végső fejlődési szintjén”.²⁷⁷ A két „szöveg” egyenrangúsítása ellenére azonban a szövegkeletkezés szinoptikus szövegét továbbra is a kritikai apparátus részének tekintti, feltehetően valamiféle tág alapszövegértelmezésben. A filológiai hermeneutikai asszociációkat keltő szinoptikus kifejezés véleményem szerint nemcsak a szövegváltozatok áttekintésére, összegzésére, hanem a szinoptikus evangéliumok mintájára a párhuzamosságokra is utal. Különböző szövegek összehasonlítása helyett azonban a szinoptikus és kritikai kiadás a kijavított végleges változat és az írás eldöntetlenségében még egyidejűleg jelenlévő, majd hierarchizálódó variánsok egybevetésére teremt lehetőséget.

E kiadásnál néhány évvel korábban megjelent programtanulmányában fejt ki Gabler kiadásmódszertani újításának elméleti alapjait. Az irodalmi elemzés tárgyának nemcsak a műként ránk hagyományozódott végső szövegváltozatot, hanem „a fejlődő mű teljes egészét” tekintti.²⁷⁸ A rekonstrukciós törekvést tehát a szöveggenetikához hasonlóan ő is kiterjeszti a megírás folyamatára.

Szöveggenetika és genetikus textológia

Gabler mindvégig a szövegkritika keretén belül marad és itt próbálja megtalálni a genetikus-szinoptikus változat helyét és értelmezési lehetőségeit, a szöveggenetika viszont azáltal, hogy ezt a változatot nem tekinti többé a kritikai apparátus részének, hanem a maga egyediségében szemlélve tudományos elemzés és kiadás tárgyává teszi, elhatárolódik a szövegkritikától. Valóban egy új, önálló kutatási irány, talán új diszciplína körvonalai sejlenek föl. A szöveggenetika ezért nem tekinthető genetikus textológiának.²⁷⁹

A Gabler-féle genetikus textológia és a szöveggenetika egymással párhuzamosan, de egymástól függetlenül fejlődött. Indulásuk is megközelítőleg egy időre esik: a C.N.R.S. Heine-kutatócsoportja

²⁷⁷ *Uo.*, III, 1903. Idézi DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 336.

²⁷⁸ Hans Walter GABLER, *The Synchrony and Diachrony of Texts: Practice and Theory of the Critical Edition of James Joyce's Ulysses*, Text, n° 1, 1984, 325; Idézi DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 336.

²⁷⁹ Vö. BÁRDOS László–SZABÓ B. István–VASY Géza, *i. m.*, 273–274.

1968-ban alakul, Gabler és munkatársai pedig 1973-tól dolgoznak együtt. Közvetlen kapcsolatról a szakirodalom nem tud. Louis Hay ugyan besorolja Gabler kiadását a létező genetikus kiadások repertóriumába,²⁸⁰ Grésillon azonban említést se tesz róla.²⁸¹ Hay számára az akkor már elismert, nagy port kavart kiadás nyilván a szöveggenetika legitimációja szempontjából fontos, mégsem érthetünk egyet vele. Gabler kiadása, ahogy ez alcímében olvasható is, kritikai és szinoptikus kiadás. S ahogy itt elemeztük, Gabler a szinoptikus kiadást a kritikai kiadás egy bővített, nyitottabb fajtájának tekinti. Nem mond mást a szöveggenetika első nagy konferenciáján sem 1987-ben, ahol jórészt egy kiadástechnikai kérdés elemzésére szorítkozik: *A kiadói szöveg születése: számítógép bábászerepben* címmel tart előadást.²⁸² Meglepő módon nem méltatja, nem veti egybe a szöveggenetika kiadási gyakorlatát a sajátjával. Pedig vélhetően – meghívott előadó – tudnia kell róluk. Azt azonban leszögezi, hogy a kritikai kiadás készítőjének elsődleges feladata egy emendált kritikai szöveg közzététele, másodsorban, a kritikai apparátusban pedig a szövegvariációk (már nem variánsok!) közreadása oly módon, hogy „egymásra rétegződésük rendszere” is nyilvánvalóvá váljék.²⁸³ Ezen az egy megjegyzésen kívül semmi sem utal arra, hogy Gabler a megszokottól némiképp eltérő módon vélekedik a szövegkiadás módszeréről és követendő útjáról.

A német laboratórium: genetikus fordulat a szövegkritikában

Noha a szöveggenetika és a genetikus textológia látszólag alig vesz egymásról tudomást, s az elméleti megfontolások hasonlósága ellenére szövegkiadási gyakorlatukban más utat követnek, vannak közös gyökereik. Gabler kiadói gyakorlata – Louis Hay kifejezésével élve – minden bizonnyal ugyanannak a „német laboratórium-

---

²⁸⁰ Louis HAY, *L'édition génétique, histoire et projet* = Uó, 2002, 381–382. Első megjelenés: *Genetic editing, Past and Future*, Text, n° 3, 1987, 117–133.

²⁸¹ GRÉSILLON, 1994.

²⁸² L. az azonos című kötetet: *La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989. Magyarul részletek: Helikon, 1989/3–4.

²⁸³ Hans Walter GABLER, *A kiadói szöveg születése: számítógép bábászerepben*, Helikon, 1989/3–4, 421 (Farkas Ildikó fordítása).

nak” az eredményeire támaszkodik, amelyben a szöveggenetika saját megközelítésmódja előképét véli felfedezni.²⁸⁴

A vonatkozó szakirodalom a genetikus szövegkiadás kezdeteit Friedrich Beissner fellépésétől számítja, akinek Hölderlin-kiadása (1943–1974) már valóban Gabler eljárását előlegezi meg: a kéziratok nála már nemcsak emendálásra, hanem a szövegkeletkezés kronológiájának kikövetkeztetésére is szolgálnak. E rekonstrukciós munka eredményét még a kritikai apparátusban találjuk, de már nem a megszokott, hanem a variánsok egybevetését megkönnyítő szinoptikus formában.²⁸⁵ Beissner, aki eredetileg egyébként klasszika-filológus – ugyanúgy, mint Lachmann –, még nem kételkedik abban, hogy a szerző szándéka szerinti hiteles változat rekonstruálható, sőt, ezt a törekvést kiterjeszti a szöveg keletkezésére is, ugyanakkor „mint elkerülhetetlent vállalja önnön tevőleges szerepét, s mindenki számára hozzáférhetővé és megvitathatóvá teszi szerkesztésbeli döntéseinek racionálját.”²⁸⁶ E szavakat Dávidházi Gabler jónéhány évtizeddel későbbi kiadása kapcsán írja, véleményünk szerint azonban már Beissner méltatlanul elfeledett kiadási gyakorlatára is érvényesek.

Beissner módszerét Hans Zeller fejleszti tovább. Ő a szöveg keletkezését Beissnerrel ellentétben már nem egy ideális szövegállapot elérését célzó növekedési folyamatnak látja, hanem a maga materialitásában, kavargásában, szétágazásaival és megtorpanásaival.²⁸⁷ A szinoptikus apparátusba kísérli meg belesűríteni mindazt az információt, amit a kézirat tartalmaz. Különösen nagy súlyt helyez a kézirat duktusának, a kézírás térbeli elhelyezkedésének és változásainak jelzésére, amelyeket Beissner még nem vesz figyelembe.²⁸⁸

Mind Gabler, mind a szöveggenetikusok az ő nyomdokaikon indulnak el. A szöveggenetikai fordulatot a német szövegkritikai

---

²⁸⁴ Louis HAY, *L'édition génétique, histoire et projet* = Uó, 2002, 375–377. Első megjelenés: *Genetic editing, Past and Future*, Text, n° 3, 1987, 117–133.

²⁸⁵ Uó., 7; GRÉSILLON, 1994, 184; LEBRAVE, 1993, 216.

²⁸⁶ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 338.

²⁸⁷ GRÉSILLON, 1994, 185.

²⁸⁸ Conrad Ferdinand MEYER, *Sämtliche Werke*, historisch-kritische Ausgabe besorgt von Hans ZELLER und Alfred ZÄCH, Bern, Benteli, 1958.

műhelyekben végbemenő kétlépcsős (Beissner és Gabler fellépéséhez és nevéhez köthető) genetikus fordulat készíti elő.

Gabler és a szöveggenetika kiadási módszerének lényege egyaránt a keletkezés folyamatának szövegszerű bemutatása: Gabler esetében a kritikai szöveg mellett, a szöveggenetika esetében attól függetlenül. Gabler a diakrón és szinkrón szempontok összeegyeztetésére törekszik, a szöveggenetika pedig ennek az ismét felfedezett diakróniának az újrakidolgozására vállalkozik. Ezzel együtt – ahogy Dávidházi Jerome McGann nyomán Gabler kiadásáról kimutatta – hangsúlyozódik a szerkesztő aktív, szövegalkotó szerepe, a keletkezés folyamatszerűsége és pluralitása, relativizálódik a „definitív” szöveg érvényessége, és az azt legitimáló hatalom szétosztódik, megoszlik író, szerkesztő-szöveg gondozó és olvasó között.²⁸⁹

Komplementaritás

A szövegkiadás genetikus, majd szöveggenetikai fordulata valóban párhuzamba állítható más területeken megfigyelhető hasonló folyamatokkal, tehát kétségtől a posztmodern-posztstrukturalista paradigma részének tekinthető.²⁹⁰ Miként lehetséges, hogy ez a posztmodern szövegkiadási gyakorlat – amely kétségtől megkérdőjelezi a modernitás szövegről vallott nézeteinek szinte mind-egyikét – békésen és egymást kölcsönösen gazdagítva él együtt a szövegkritika kiadási gyakorlatával?

Szigorú elvi szempontból és egy merev, paradigmaváltásokban gondolkodó koncepcióban valóban következetlennek tűnhet ez. Az irodalomtudományban valószínűleg nem lehetségesek olyan váltások, minőségi ugrások, mint a természettudományokban, a rájuk alapozott kuhni modell itt nem feltétlenül érvényes. A paradigmák, ahogy az eddigi áttekintésben is több ízben láthattuk, egymásból nőnek ki, és egymás mellett, együtt is élnek. A szövegek, a művek különféle megközelítésmódjai általában nem érvénytelenítik egymást, inkább kiegészítik, egy-egy új aspektus kidolgozására vállalkoznak.

²⁸⁹ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 339–343; Jerome J. MCGANN, *Ulysses as a Postmodern text: The Gabler Edition, Criticism*, n° 3, 1985, 291–302.

²⁹⁰ Vö. DÁVIDHÁZI, *i. m.*

A szöveggenetikát a szövegkritikán belül megindult változások, hangsúlyeltolódások ösztönözték útkeresésében és a szövegkritika módszerére alapozva hozta létre saját szövegvizsgálati módszerét. A leválás, az elhatárolódás akkor történik meg, amikor a szöveggenetikusok – a genetikus textológusokkal, például Gablerrel ellentétben – munkáik eredményét önálló, csak a genetikus szöveget tartalmazó kiadásokban adják közre. Elhagyják a szöveggenetika ismert vizeit: a végső szövegváltozat mint tudományos kutatási tárgy és viszonyítási pont elveszíti számukra az érvényességét, az írás szövegének feltárására, közreadására és elemzésére vállalkoznak.

A szöveg mint mű és a szöveg mint írás egymás mellé állítása mélyen tulajdonképpen – implicit módon – *a szövegek közösségi és egyéni használata* közötti nagyon is árnyalt különbségtétel rejlik. Az, hogy a művé válást megelőző, a művé váláshoz vezető dokumentumok, a modern kéziratok az írott nemzeti örökség, majd az irodalmi örökség részévé válnak, és létrejönnek a megőrzésükre és gyűjtésükre hivatott intézmények, azt is jelzi, hogy tudatosodik a szövegek egyéni használata, amely megelőzi a nyilvános szférába lépést. A 20. század második felének irodalomtudományában pedig előtérbe kerülnek a szövegek egyéni használatát vizsgáló irányzatok: a recepcióesztétika fellépésével az olvasás, azaz az olvasók egyéni szöveghasználata válik tudományos kutatás tárgyává, a szöveggenetika fellépésével az írás, azaz a szerzők úgyszintén egyéni szöveghasználata.

A szövegkritika a szövegek közösségi használatának feltételeit teremti meg (a szöveget művé merevítve), a szöveggenetika pedig a szövegek egyéni, szerzői használatát kutatja (tovább tágítva a szövegek olvasói használatának lehetőségeit). Egy nemzet, egy társadalom közösségének mindenképpen szüksége van az irodalom folytonosságát biztosító hagyományos szövegkiadói, azaz szövegkritikai munkára. Ennek létjogosultságát a szöveggenetika sem létével, sem szövegkiadási gyakorlatával, sem programnyilatkozataival nem kérdőjelezte meg soha, s minden bizonnyal nem is fogja. Formálódó szövegelmélete is számol – a következő fejezetben látni fogjuk – a szöveg mint mű, és a szöveg mint írás Gabler Joyce-kiadásában szemléletes módon leképeződő ellentmondásaival. E kettő sem az

irodalom életében és a mindennapi életben nem zárja ki egymást, sem a tudományban és a szövegkiadásban.

A szövegkritikára az irodalom mint hagyomány továbbélése szempontjából van szükségünk, ebből következőleg nincs irodalmár, aki szükségességét tagadná. A szöveggenetikára pedig talán azért van szükségünk, mert azzal, hogy egy új olvasatot tár elénk – a szöveg keletkezésének és művé válásának olvasatát a maga bizonytalanságaival, lehetőségeinek összességével –, ahogy Paul Ricœur írja, valóban megingatja a végső szöveg érvényességébe vetett hitünket, de talán elő is segíti annak jobb megértését.²⁹¹ Újabb szempontokkal tesz gazdagabbá minket, hozzájárul az irodalomról való tudásunk pontosításához, bizonyos elméleti kérdések újragondolására ösztönöz, többek közt arra, hogy a művet mint hagyományt nem azonosíthatjuk magával a művel – az csak a múltét egyik aspektusa.

---

²⁹¹ Paul RICEUR, *Pillantás az írásaktusra*, Helikon, 1989/3–4, 476–477 (Farkas Ildikó fordítása). Eredetileg: *Regards sur l'écriture = La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989.

A STRUKTURALIZMUS HOZADÉKA

A genetikus szövegvizsgálat és kiadási gyakorlat kialakulásakor – a hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében – a szöveggenetika elsősorban a filológiai hagyományra támaszkodhatott: innen merített inspirációt, hozzá képest határozta meg fogalmait, módszerét és önmagát. A szövegkeletkezés leírására, a kiadásokban publikált folyamatosan változó, mozgásban lévő, különféle szöveglehetségeket felvillantó alapvetően plurális, sőt, az eldöntetlenség állapotában létező, abból és abban élő genetikus szövegek elemzésére azonban a szövegkritika fogalmi és konceptuális apparátusa teljes mértékben inadekvátnak bizonyult. A „formalizáció” folyamatainak megközelítésére a szöveggenetikusok a szöveg formális leírására összpontosító strukturalista kritikától kaptak segítséget.

Ezt az örökséget nyíltan a magukénak vallják, sokkal nyíltabban, mint a szövegkritika amúgy szintén tagadhatatlan örökségét. (Ennek feltehetően elsősorban irodalomszociológiai okai vannak: a francia irodalomtudományban egészen máig a strukturalizmus a legerőteljesebben ható iskola – sokak szerint önálló irodalomtudományról csak a strukturalizmus óta beszélhetünk²⁹² –, ma is zömmel azokat találjuk az irodalmi élet, az irodalomtudomány és az oktatás kulcspozícióiban, akiknek elméleti tájékozódását egyetemi tanulmányaik idején a strukturalizmus határozta meg. A szövegkritikát pedig gyakorta az irodalomtudományi pozitívizmussal azonosítják...) Bírálóikkal és támogatóikkal teljes mértékben egyetértének abban, hogy a strukturalizmus előzetes elméleti és konceptuális munkálatai nélkül a szöveggenetikának semmi esélye nem lett volna arra, hogy önálló szövegmegközelítési módként

---

²⁹² L. pl. BOJTÁR Endre, *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban*, Bp., Akadémiai, 1978.

léphessen fel.²⁹³ Pierre-Marc de Biasi a nyolcvanas évek végén így fogalmaz: „...az irodalmi mű keletkezéséről való gondolkodás feltételei csak akkor teremtődtek meg, amikor a szövegelmélet eredményeinek köszönhetően lehetségessé vált a szöveg keletkezésének időbeliségét a szöveg saját, belső rendszereként megfogalmazni.”²⁹⁴

Azokat a fogalmakat és módszereket, amelyeket a strukturalisták azért alkottak meg, hogy le tudják írni a szöveg belső mechanizmusait, a genetikusok részben átvették, átdolgozták, illetve továbbfejlesztették, hogy alkalmassá váljanak a szöveget létrehozó mechanizmusok, a keletkezés törvényszerűségeinek és egyedi eseteinek leírására. A szöveg keletkezése a strukturális jelenségek terminusaiban vált elgondolhatóvá. Genetikus szempontból ezek közül talán a reprezentáció és a textualizáció érdemel leginkább figyelmet.

Paradox helyzet, hiszen a genetikus és a strukturalista megközelítés előfeltevései látszólag szöges ellentétben állnak egymással. Az utóbbi a szöveg szinkron vizsgálatára korlátozza magát, és még a lehetőségét is elhárítja annak, hogy figyelembe vegyen bármi szövegen kívülit.²⁹⁵ A kézirat, a szöveg előtörténete-keletkezése, amelyet a szöveggenetika kutatási területének jelöl ki, nyilvánvalóan szövegen kívüli, ezért a „klasszikus” strukturalizmus álláspontja szerint nem tartozik az irodalmi interpretáció és elemzés körébe.

Hasonlít ez a helyzet a szöveggenetika és a szövegkritika viszonyához. És ahogy ott is, itt, a strukturalizmuson belül is megjelennek már olyan elemek, amelyek magukban hordozzák a genetikus megközelítés lehetőségét, így elősegíthették-ösztönözték kialakulását.

---

²⁹³ BELLEMIN-NOËL, 1972, 15; MARTY, 1991, 140; FALCONER, *i. m.*, 267.

²⁹⁴ BIASI, 1988, 467: „...les conditions d’une réflexion sur la genèse ne se sont trouvées réunies qu’au moment où, grâce aux acquis de la théorie du texte, il est devenu possible de poser le problème de sa production temporelle en terme de systématique interne.”

²⁹⁵ A szöveggenetikát itt most a klasszikus, Jakobson–Lévi-Strauss képviselte strukturalizmussal vetjük össze, s nem térünk ki Lotman, Eco, és a kései Barthes nyitási kísérleteire az olvasó, ill. a társadalom és a kultúra felé.

A szöveggenetika mint strukturalista/strukturáló aktivitás

Legyen a kiindulópontunk Roland Barthes nevezetes strukturalizmus-meghatározása! Barthes idézése több szempontból is jogos: kétségkívül ő a hatvanas-hetvenes évek francia szellemi életének egyik kulcsfigurája, a „strukturalizmus atyja”, vagy ha úgy tetszik, François Dosse nyomán inkább „anyja”,²⁹⁶ akit érzékenysége, teoretikus hajlandósága és sokirányú tájékozódása szinte predesztinált arra, hogy a strukturalista „paradigma áramlatainak gyűjtőedénye legyen”.²⁹⁷ Az akkor felnövekvő kutató- és kritikusnemzedék számára így vagy úgy meghatározó személyiség. A szöveggenetikusok fiatalabb nemzedéke benyomásom szerint jelentős ösztönzést kaphatott műveitől, némelyikük – mint például Eric Marty, Barthes nemrég elkészült életműkiadásának gondozója,²⁹⁸ aki személyes baráti köréhez tartozott – nyilván magától Barthes-tól is. Olyan írásáról, amelyben szót ejtett volna a szöveggenetikáról, nem tudunk, igaz, a kezdeti útkeresés után az első jelentős genetikus szöveggyűjtemény alig valamivel Barthes halála (1980) előtt jelent meg,²⁹⁹ az intenzív elméletalkotó munka pedig csak a nyolcvanas évek második felében kezdődött.³⁰⁰

Barthes 1964-es, *A strukturalista aktivitás* című tanulmányában a strukturalizmust nem módszerként, iskolaként vagy mozgalomként, hanem tevékenységként, „aktivitásként” határozza meg: a strukturális ember, a Homo significans értelemalkotó tevékenységeként, amely egy bizonyos számú szellemi művelet szabályszerű egymásutánját jelenti. Aktivitása imitációs aktivitás, s tulajdonképpen célja az, hogy vizsgálati tárgyának rekonstruálása révén feltárja annak működési szabályait. Ez a struktúra valójában a

²⁹⁶ François DOSSE, *Histoire du structuralisme I. Le champ du signe 1945–1966*, Paris, Éditions La Découverte, 1991, 98.

²⁹⁷ L. bővebben: ANGYALOSI Gergely, *Roland Barthes, a semleges próféta*, Bp., Osiris, 1996, 104.

²⁹⁸ Roland BARTHES, *Œuvres complètes I–V*, Paris, Seuil; I: 1966–1973, 1993; II: 1966–1973, 1994; III: 1974–1980, 1995; IV: 1972–1976, 2002; V: 1977–1980, 2002.

²⁹⁹ *Essais de critique génétique*, éd. Louis HAY, Paris, Flammarion, 1979.

³⁰⁰ L. pl. HAY, 1985 és 1986/87; BIASI, 1988.

strukturalista aktivitás eredményeképpen válik láthatóvá és értelmezhetővé.³⁰¹

A szöveggenetikusok „aktivitása” is teljes mértékben értelmezhető e keretek között. Barthes írásának egy másik kijelentése is („...a művet [...] az általa megtett út teszi”, vagyis léte egy múltbeli aktus eredményeként is értelmezhető)³⁰² inspirálhatta a szöveggenetikusokat, hogy válasszák kutatásaik tárgyául a szöveget megelőző kéziratokat, és tegyék megragadhatóvá a Barthes megjelölte műveleteket végrehajtva (szétdarabolás és elrendezés/découpage et agencement) az előszöveg, majd a genetikus szöveg létrehozásával a mű keletkezésének „struktúráját”. A genetikus szövegvizsgálat nem tesz mást, minthogy a kéziratok kazlából kiválogatja a maga szempontjából jelentőséggel bírót, s ezeket azután úgyszintén a maga sajátos szempontjai szerint elrendezi. Strukturalista aktivitást fejt ki, csak más terepen.

Előszöveg-előképek

Az előszöveg tehát – a fenti gondolatmenetet folytatva, Barthes fogalmaival – a szöveg keletkezésének szimulákruma. Valami eredendően új, ami a szöveggenetikus alkotó részvétele nélkül soha nem jöhetne létre. A szöveggenetikus a kéziratok vizsgálata során felbontja, majd újra összerakja a tárgyául szolgáló realitást (a szövegkeletkezést), és ily módon valami olyasmit hoz napvilágra, ami az adott tárgyban láthatatlan (keletkezése logikáját, kitérőit és törvényszerűségeit). Ez a strukturáló genetikus aktivitás kétértelműen kívül interpretálás is, hiszen célja egy olyan hipotetikus-elméleti konstrukció létrehozása, amely a szöveg keletkezését felfoghatóvá és később, genetikus szöveg formájában artikulálhatóvá teszi.³⁰³

A szöveg-előszöveg páros előképének tekinthetjük Julia Kristeva phénotexte (a szöveg mint lezárt, jelentéssel rendelkező egy-

³⁰¹ Roland BARTHES, *A strukturalista aktivitás*, Helikon, 1968/1, 101–105.

³⁰² *Uo.*, 102.

³⁰³ Vö. ANGYALOSI elemzését: *i. m.*, 106–108.

ség) és génotexte (a létrejövés/létrehozás végtelen folyamata, amely semmilyen körülmények között nem korlátozható a létrehozott struktúrára)³⁰⁴ fogalmát, amelyre a szöveggenetika előzményeit számba véve Louis Hay is felhívta a figyelmet.³⁰⁵

A strukturalizmus szövegmodellje

Az orosz formalizmusra jelentős mértékben támaszkodó francia strukturalizmus szövegfelfogása nagy valószínűséggel a modernitás szövegről vallott nézeteinek egyik legkövetkezetesebb, talán végső összefoglalása.³⁰⁶ Kiindulási pontunknak tekintsük itt most a strukturalista szövegkoncepció egy viszonylag korai, a szöveggenetika kezdeteivel majdhogynem egyidejű megfogalmazását!³⁰⁷

Michel Arrivé szövegmodellje, miként a strukturalizmus egész elmélete, erősen nyelvészeti jellegű. A szöveget nyelvi tárgynak, ebből következően lényegileg zárt és a nyelvi struktúráknak alárendelt entitásnak tekinti (első posztulátum). A szöveg tulajdonképpeni struktúráját jelölők csoportjainak rendszerei alkotják, s ezek csak belső logikájuk elemzése révén ragadhatók meg (második posztulátum). Az életrajzi háttér, a kor, a források és a mű keletkezéstörténete szövegen kívüli tényezőknek („hors-texte”) minősülnek és kiszorulnak a strukturalizmus által vizsgált jelenségek köréből. A további posztulátumok között azonban felbukkan egy, amely már szinte megelőlegezi a szöveggenetikát, és amelyet akár a szöveggenetikusok is mottójukul választhatnának: „...az irodalmi szöveg produktivitás.”³⁰⁸

---

³⁰⁴ L. Julia KRISTEVA cikkét az *Essais de sémiotique poétique* című gyűjteményes kötetben (Paris, Seuil, 1972, 216): phénotexte: „produit fini: énoncé ayant un sens”; génotexte: „engendrement infini ..., irréductible à la structure engendrée”.

³⁰⁵ HAY, 1985, 150.

³⁰⁶ Vö. még BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997, 66–70, 123–240.

³⁰⁷ Michel ARRIVÉ, *Postulats pour la description linguistique des textes littéraires*, Langue française, n° 3, 1969, 5–10.

³⁰⁸ *Uo.*, 10.

Mi innen – és nyilván a szöveggenetikusok is – úgy értjük ezt a mondatot, hogy a szöveg eredendően létrejövő: nemcsak születésekor, de minden olvasásakor, mert ez tulajdonképpen a maga módján megismétli a keletkezést.³⁰⁹ Akkor, ott azonban a produktivitást minden valószínűség szerint másképp értették. Nyelvi produktivitásként, vagyis a szöveget olyan nyelvi konstrukcióként értelmezheték, amely maga is egy nyelvet hoz létre.³¹⁰

Louis Hay jó másfél évtizeddel később egyik elméleti cikkében mintha a fenti posztulátumot variálná: „...a szöveg legmélyebb realitása produktivitasában rejlik, s nem abban, amit létrehoz.”³¹¹

Az, hogy a szöveget produktivitásként posztulálják, már magában foglalja a genetikus elmélet lehetőségét. A produktivitas teréként értelmezett szöveg ugyanakkor a lehetőségek terévé is válik.

A szöveg pluralitásának irányába való elmozdulás, amelynek a maga módján a recepcióesztétika és a szöveggenetika a meghozszabbitsítása két különböző irányba, a strukturalizmus felbomlásának kezdetét jelenti.³¹² Barthes a hatvanas évek végétől érezhetően ebbe az irányba halad. Ekkortól a barthes-i életműben fokozatosan előtérbe kerül a nem tudományos diszkurzus, az irodalmi megközelítés,³¹³ s ez feltehetően lerövidíti a strukturalista Műtől a plurális szövegig vezető utat. Egy 1971-es írásának már a címében meghatározza ezt a programot.³¹⁴ Umberto Eco és Isabella Pezzini már a *Mitológiákban*³¹⁵ ebbe a irányba mutató jeleket vél

---

³⁰⁹ Vö. Hans Robert JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, Helikon, 1980/1–2, 8–39; *Befogadás és teremtés: a torzsalkodó testvérek mítosza*, Helikon, 1989/3–4, 452–462.

³¹⁰ L. Roman JAKOBSON, *Hang – jel – vers*, Bp., Gondolat, 1972; Jurij LOTMAN, *A struktúra fogalmának nyelvészeti és irodalmi elhatárolásáról*, Helikon, 1968/1, 77–86, valamint *Szöveg – modell – típus* címmel megjelent kötetének tanulmányait (Bp., Gondolat, 1973).

³¹¹ HAY, 1985, 150.

³¹² Vö. BÓKAY, *i. m.*, 232–241.

³¹³ Roland BARTHES, *L'empire des signes*, Paris, Skira, 1970; *Fragments d'un discours amoureux*, Paris, Seuil, 1977 (magyarul: *Beszéd-töredékek a szerelemről*, Bp., Atlantisz, 1997); *Sollers écrivain*, Paris, Seuil, 1979.

³¹⁴ Roland BARTHES, *De l'œuvre au texte*, Revue d'Esthétique, n° 3, 1971. Magyarul: *A műtől a szöveg felé*, Pompeji, 1991/3, 90–97.

³¹⁵ Roland BARTHES, *Mythologies*, Paris, Seuil, 1970. Első megjelenés: 1957.

felfedezni.³¹⁶ A „lehetséges világok” teóriájának egyik előképét látják Barthes-nak abban a gondolatában, hogy egy jel aktualizálásakor a virtuális értelmek egész tartománya jöhet létre.³¹⁷

Barthes kibomló szövegfelfogásának megvalósulása – ahogy Angyalosi Gergely rendkívül szép elemzésében bizonyítja – a Japán-könyv, *A jelek birodalma* (1970). Barthes az egyik legkedvesebb könyvének tartotta, a szakirodalom viszont nemigen tudott mit kezdeni vele. Ennek ellenére e könyv szövegfelfogása mélyen beivódott és beiródott az irodalom és az irodalomelmélet későbbi vonulataiba. A Japánban megfigyelt jelenségek módot adnak arra, hogy észrevétlenül kifejtődjék elképzelése, milyen is lenne egy ideális, vágyott szöveg. Milyen is? Olyan, mint egy haiku, amely magáért az írásért íródik, s olvasása, mondogatása azt sejteti meg velünk, hogy a megalkotásához és újraalkotásához, azaz megértéséhez vezető út nem kevésbé része, mint az, ami írva van. S hány út, annyi lehetőség. A mű helyébe az írás lép, de egy finalitásától megszabadított írás. A szöveg mint írás áll elénk.³¹⁸

Az írás és a szöveg fogalma feloldódni látszik egymásban. Barthes élete vége felé valószínűleg ezt a határok nélküliséget, a jelentések végtelen játékát és a jelentésteremtésben való részvételre kapott meghívást tekinthette az irodalom lényegének. 1977 januárjában a Collège de France-ban tartott előadásán mindenesetre azt mondja: „Minden különbségtétel nélkül mondhatom tehát: irodalom, írás vagy szöveg.”³¹⁹

A strukturalizmus esetében a szöveg fogalma integrálta a két másikat. Ahogy Julia Kristeva írja, a strukturalisták nem beszélnek többé irodalomról, csak irodalmiságról: a szövegből és a szövegben mutatják ki az irodalom működésének jellemzőit.³²⁰ Később, mint Barthes-nál láttuk, az írását is. A szöveggenetika a barthes-i háromság e sokáig elhanyagolt, háttérbe szorult alkotóelemét

³¹⁶ Umberto ECO–Isabella PEZZINI, *La sémiologie des Mythologies*, Communications, n° 36, 1982. Idézi: ANGYALOSI, *i. m.*, 84.

³¹⁷ L. ANGYALOSI elemzését: *i. m.*, 82–86.

³¹⁸ *Uo.*, 153–180.

³¹⁹ BARTHES, Roland, *Leçon*, Paris, Seuil, 1978, 17: „Je puis donc dire indifféremment: littérature, écriture ou texte.”

³²⁰ KRISTEVA, *i. m.*, 207.

vonja a tudományos kutatás körébe, felőle közelít szöveghez is, irodalomhoz is.

Metszéspontok

A szöveggenetika körül indulásakor, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején irodalmárok és nyelvészek bábáskodnak. A kornak megfelelően a strukturalizmuson edződött nyelvészek, az irodalmárok közül pedig elsősorban narratológusok. Ebből következően a nyelvészet, valamint a narratológia-strukturalista poétika reagált elsőként a szöveggenetika felvetéseire, és kísérelte meg a maga tudományterületén levonni a lehetséges következtetéseket.

Mielőtt azonban belevágnánk a genetikus nyelvészet vagy a genetikus poétika elemzésébe, feltétlenül ki kell térnünk a pszichoanalitikus kritika magányos, mindig külön utakon járó képviselőjére, a magát szöveganalitikusnak nevező, egyszemélyes iskolát teremtő Jean Bellemin-Noëlre, akinek a szöveggenetika többek között az előszöveg fogalmát köszönheti.

SZÖVEGGENETIKA ÉS PSZICHOANALITIKUS KRITIKA

A pszichoanalitikus kritika, amely természetszerűleg soha nem hitt a szerző halálában, a szöveggenetikában nyilvánvalóan fegyvertársat talál. A kéziratok a szerzői jelenlét kétségbevonhatatlan bizonyítékai, s a szöveggenetika azzal, hogy rájuk irányítja a figyelmet, kétségkívül hozzájárul ahhoz is, hogy a szerző – néhány évtizedes tetszhalál után – újra életre keljen, és az irodalmi vizsgálódások középpontjába kerüljön. Jean Bellemin-Noël számára az irodalmi mű megalkotásának folyamata elsősorban „rákérdezés arra, aki létrehozta.”³²¹ Könyvének, amely minden bizonnyal a szöveggenetika korai szakaszának egyik alapműve, tulajdonképeni célja „a tudattalan suttogásának” felfogása.³²²

³²¹ *Uo.*, 11: „...interrogation sur celui qui l’a mis au monde”

³²² BELLEMIN-NOËL, 1972, 127: „le murmure de l’inconscient”

A szöveganalitikus (textanalyste) Bellemin-Noël³²³ korai tanulmányaiban még csak arra használja a szöveggenetika által feltárt új, „kiegészítő tényanyagot”,³²⁴ hogy bizonyítsa saját interpretációja feltételezéseit.³²⁵ Később azonban, részben az ő tanulmányaik köszönhetően a pszichoanalitikus inspirációjú szöveggenetikai elemzések az „írás tudattalan munkáját”³²⁶ úgy kísérik meg leírni, mint egy olyan folyamatot, melynek során a mű utat tör magának az író pszichéjén keresztül.³²⁷ A hangsúly tehát itt is átkerül a megvalósítotról a megvalósulásra, a fantazmagóriákról a fantáziálásra.

Bellemin-Noël leszögezi, hogy ez a hangsúlyeltolódás semmiképpen sem jelenti, nem jelentheti a szerző kiiktatását. Ellenkezőleg, az írás pszichoanalitikus (és szerinte minden más szempontú) vizsgálatának egyik legfőbb célja, hogy eljusson a szerzőhöz és szerepét újradefiniálja. Saját kutatásai és tapasztalatai alapján megkockáztatja azt a feltevést, hogy írás közben a szerző nem tesz mást, mint önmagát törli, cenzúrázza, hogy szövege önmagától és a leendő, elképzelt olvasóktól megfelelő távolságba kerülve műként értelmeződhessek.³²⁸

A szöveggenetika eredményeinek figyelembe vételével új utak nyíltak meg a pszichoanalitikus kritika előtt: ennek következtében egyrészt elmélyültek ismereteink a tudattalan munkájáról a fogalmazványokban, másrészt jelentős mértékben bővült a szöveggenetika konceptuális fegyverzete.³²⁹

---

³²³ Vö. Uő, *Interlignes. Essais de Textanalyse*, Lille, P.U.L., 1988.

³²⁴ Raymonde DEBRAY-GENETTE–Jean BELLEMIN-NOËL, *Deux regards sur un fragment de manuscrit de Flaubert = Edition und Interpretation – Édition et interprétation des manuscrits littéraires*, éds. Louis HAY–Winfried WOESLER, Bern, Peter Lang, 1981, 111.

³²⁵ L. BELLEMIN-NOËL, 1972 és az előző jegyzetben hivatkozott cikket.

³²⁶ Uő, *En guise de postface: l'essayage infini*, Littérature, n° 52, déc. 1983, 125.

³²⁷ L. a Littérature n° 52 (*L'inconscient dans l'avant-texte*) tanulmányait.

³²⁸ BELLEMIN-NOËL, 1983, 126: „...le principal enseignement de l'avant-texte est de montrer l'écrivain en train de s'effacer. Il ne raturerait que pour se raturer.”

³²⁹ Uő, 1972 és 1983, valamint *Reproduire le manuscrit, présenter les brouillons, établir un avant-texte*, Littérature, n° 28, 1977, 3–18.

SZÖVEGGENETIKA ÉS NYELVTUDOMÁNY: A GENETIKUS NYELVÉSZET

A körvonalazódni kezdő genetikus nyelvészet első jelentős publikációja, amely egyben fellépését is jelenti, a *La Genèse du Texte: les modèles linguistiques* című 1982-ben megjelent tanulmánykötet.³³⁰ Számos részprobléma nyelvészeti megközelítésének kidolgozása mellett³³¹ itt fogalmazódik meg először a szövegkeletkezés, pontosabban – az ő megfogalmazásukban – a szöveglétrehozás műveleteit leíró nyelvészet lehetősége (*linguistique des opérations de production textuelle*). Almuth Grésillon és Jean-Louis Lebrave szerint a szöveggenézis dokumentumainak tanulmányozása új területeket nyithat meg a nyelvelmélet számára is.³³²

A kötetet bevezető Culioli saját korábbi nézeteit is felülvizsgálva azt reméli ezektől a kutatásoktól, hogy árnyalni képesek majd a jelentésalkotás Jakobson által üzenet-kódolás-dekódolás terminusaiban elgondolt folyamatáról alkotott fogalmainkat. A kéziratok genetikus vizsgálatának a legfőbb tanulsága ugyanis az, hogy az írás – az olvasáshoz hasonlóan – nem tekinthető egymást szigorú linearításban követő műveletek láncolatának. Az írás mint nyelvi jelenség folyamatának megragadása hozzájárulhat a nyelv Saussure óta *langue* és *parole* dichotómiájában megfogalmazott lényegének újragondolásához. Culioli ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy a kéziratok e termékeny kuszaságából nem vezet egyenes út az írás mint kognitív folyamat értelmezéséhez. A genetikus nyelvészeti kutatások legnagyobb érdemének éppen azt találja, hogy a megközelítésmód kifinomultságát (*subtilité*) sikerült a nyelvészeti és a filológiai módszer következetességével ötvöznie.³³³

Az azóta eltelt bő két évtized alatt a genetikus nyelvészet programja tovább árnyalódott: neve is változott, manapság már az írás

³³⁰ *La genèse du texte: les modèles linguistiques*, Paris, C.N.R.S., 1982.

³³¹ Catherine FUSCH, *Éléments pour une approche énonciative de la paraphrase dans les brouillons de manuscrits*, *uo.*, 73–102; Josette REY-DEBOVE, *Pour une lecture de rature*, *uo.*, 103–127.

³³² Almuth GRÉSILLON–Jean-Louis LEBRAVE, *Les manuscrits comme lieu de conflits discursifs*, *uo.*, 129–171.

³³³ Vö. Antoine CULIOLI, *Préface*, *uo.*, 9–12.

(nyelv)tudományaként (science de la production écrite) emlegetik,³³⁴ feladatának pedig a Searle–Austin nevével fémjelezhető beszédaktus-elmélet mintájára az írásaktus nyelvészeti leírását és elméleti háttérének kidolgozását tekintik.³³⁵ Ebben támaszkodni kívánnak a Benveniste, majd Culioli által kidolgozott „kijelentéseméletre” is (théorie de l'énonciation).³³⁶ A saussure-i és a generatív grammatikával szemben mindkét elmélet a kommunikációt választja kutatási területül: a genetikus nyelvészek ezen a kommunikációelméleti kereten belül kísérlik meg megkülönböztetni az írás mint kommunikatív aktus megkülönböztető jegyeit.

Almuth Grésillon szerint ezek a következők: 1. az írásaktus lényege írott jelek felsorakoztatása egy adott térben; 2. az írás tere kétdimenziós; 3. időben eltolódott kommunikatív aktus, mivel a befogadó nincs jelen az aktus során, az írás és a befogadás, amely a beszédaktus esetében gyakorlatilag egybeesik, időben elkülönül; 4. a kéziratok tanúbizonyossága szerint az írott jelek lejegyzője egyúttal befogadó is, mindig ő az első olvasó; 5. az írásműveletek nagy része különféle jelek alapján azonosítható.³³⁷

A genetikus nyelvészek ezen kívül meghatározták az írás alapműveleteit, „univerzáléit” (behelyettesítés, törlés, betoldás, áthelyezés),³³⁸ kidolgozták a variánsok tipológiáját (írásvariáns-olvasásvariáns, szabad és kötött variáns),³³⁹ saját terminológiát dolgoztak ki a szövegkeletkezés sajátos jelenségeinek leírására (az ugyanazon szövegrész sorozatos átírását jelölő parafrázist, a szintaktikai és diszkurzív toposzok fogalmát),³⁴⁰ s e raffináltan árnyalt

---

³³⁴ GRÉSILLON, 1994, 147–161, 217–224.

³³⁵ Vö. John L. AUSTIN, *Tetten ért szavak*. Bp., Akadémiai, 1990; John R. SEARLE, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, 1969.

³³⁶ GRÉSILLON, 1994, 148.

³³⁷ GRÉSILLON, 1994, 149–150.

³³⁸ Uo.

³³⁹ Részletesen l. fentebb, a variáns fogalmának tárgyalásánál. Vö. Almuth GRÉSILLON, *Fonction du langage et genèse du texte = La Naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989, 182, valamint Uó, 1994, 246.

³⁴⁰ Vö. GRÉSILLON, 1994, 152–161, valamint Almuth GRÉSILLON–Jean-Louis LEBRAVE–Catherine VIOLLET, *Proust à la lettre. Les intermittences de l'écriture*, Tusson, Du Lérot, 1990.

fogalomkészlet segítségével tanulmányok hosszú sorában elemezték az egyes írásmódok jellegzetességeit.

Starobinski 1987-ben a szöveggenetika első nagy kongresszusán éppen ezeket az előmunkálatokat, az „útépítést”, a korai elméleti következtetésektől való tartózkodást értékeli nagyra.³⁴¹ A genetikus nyelvészet terén azóta sem történt nagy változás: úgy tűnik, a nyelvész-szöveggenetikusok az irodalomtudomány felől közelítő társaiknál jóval inkább megragadtak a részproblémák aprólékos kidolgozásánál. Az útépítés-metaforát kibontva, némi túlzással azt kell mondanunk, hogy az útjelző karók már kitzettek, de megfelelő koncepció és erőgépek híján a munkások nem tehetnek mást, mint hogy e behatárolt térben a maguk kéziszerszámaival csinos kis kupacokba halmozzák a már odahordott anyagot. Többséget valószínűleg ez a felismerés indíthatott arra, hogy felhívják a figyelmet az írás effajta implicit mitizálásának veszélyeire,³⁴² vagy a „nagyítós pozitívizmus” korlátaira.³⁴³

A 20. század nagy nyelvtudományi paradigmái közül a strukturalista és a generatív grammatika után harmadikként megjelenő pragmatika, valamint a később ezen belül kialakuló kognitív grammatika tágabb keretbe helyezhetné a genetikus nyelvészeti kutatásokat.³⁴⁴ Halliday nyelvtudományi modellje, amelyben a nyelv mint struktúra, mint viselkedés és mint tudás jelenik meg, alkalmasnak tűnik az írás megközelítésére is.³⁴⁵ A kognitív grammatika elsősorban a harmadik komponenst vizsgálja, s ennek lé-

---

³⁴¹ STAROBINSKI, *i. m.*, 327.

³⁴² WERNER, 1990, 31.

³⁴³ Michel CROUZET, *Mesures pour mesure*, *Mesure*, n° 1, 1989, 12: „positivisme à la loupe”.

³⁴⁴ L. Paul GRICE, *A társalgás logikája = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*, szerk. PLÉH Csaba–SIKLAKI István–TERESTYÉNI Tamás, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 233–250; Dell HYMES, *Kommunikatív kompetencia = Kommunikáció II*, szerk. HORÁNYI Özséb, Bp., Közgazdasági és Jogi, 1977, 333–413; Teun A. VAN DIJK, *Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés = Tanulmányok 15. Szövegelmélet*, Újvidék, 1982, 63–81; valamint *Kognitív tudomány*, szerk. PLÉH Csaba, Bp., Osiris, 1996, valamint TOLCSVAI NAGY Gábor kitűnő összefoglalását (*Kognitív grammatika*, *Literatura*, 1995/2, 107–121).

³⁴⁵ Vö. M. A. K. HALLIDAY, *Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*, London, University Park Press, 1978, 11, valamint TOLCSVAI NAGY Gábor, *i. m.*, 110.

nyegét az internalizációban látja, amely az alkotás és a megértés folyamatában valósul meg. Az egybeesés a genetikus nyelvészet kutatási területével nyilvánvaló.

A szöveggenetika kísérleti terepe lehet a kognitív grammatikai kutatásoknak, melyek a nyelvi tevékenységet alapvetően konstruktív, problémamegoldó tevékenységként posztulálják.³⁴⁶ A kognitív folyamatok (az emlékezet, a tervező- és szervezőképesség, a szerkezetek összehasonlításának képessége) elemzése ugyanakkor a genetikus nyelvészet nyelvi-írásbeli jelenségek alapján levont következtetéseinek háttérül szolgálhat.

SZÖVEGGENETIKA ÉS STRUKTURALISTA POÉTIKA: A GENETIKUS POÉTIKA

A genetikus poétika (vagy mások szóhasználatában az írás, a kéziratok vagy a textualitás poétikája)³⁴⁷ kezdeményezője és nagyszonyja Raymonde Debray-Genette, aki a narratológia felől közelítve igen korán bekapcsolódott a szöveggenetikusok munkálataiba és hamar iskolateremtő egyéniséggé vált. Már 1978-ban részt vesz – Jean Bellemin-Noël és Louis Hay társaságában – azon a mátrafüredi textológiai konferencián, amelyet a szöveggenetika egyik első nemzetközi megmutatkozásának tekinthetünk.³⁴⁸

A strukturalista poétika és a szöveggenetika szempontjait ötvöző új megközelítésmód a szöveg „mikro- és makrostruktúráinak” létrejöttét és alakulását vizsgálja.³⁴⁹ Henri Mitterand egyenesen leszögezi, hogy a szöveggenetikai elemzésnek értelemszerűen mindig strukturális-genetikus poétikai vizsgálatnak kell lennie. Ugyanitt pontosítja, hogy milyen vizsgálódásokra gondol: a szemio-genetika (sémio-génétique vagy génétique scénarique) feladata a nagy,

³⁴⁶ *Uo.*, 121.

³⁴⁷ Vö. BIASI, 1990a, 33; Raymonde DEBRAY-GENETTE, *Esquisse de méthode = Métamorphoses du récit*, Paris, Seuil, 1988, 18; valamint Louis HAY és Henri MITTERAND előadásaival a szöveggenetika első konferenciáján (Paris, 1987; kötetben: *La naissance du texte*, Paris, José Corti, 1989).

³⁴⁸ L. előadását az *Avant-texte, texte, après-texte* kötetben (Bp., Akadémiai, 1982): *Génétique et théories littéraires* (167–170).

³⁴⁹ DEBRAY-GENETTE, 1988, 17–47.

narratív struktúrák átalakulásainak értelmezése, a genetikus stilsztikáé (génétique stylistique) pedig a kisebb egységek variációinak stilsztikai-poétikai interpretációja.³⁵⁰ A szövegkeletkezés – éppen komplexitása miatt – sok szempontból megközelíthető, Mitterand normatív törekvése ezért túlzásnak tűnik, az viszont kétségtelen, hogy egy teljességre törő szöveg-genetikai elemzésből (pl. egy genetikus kiadás kísérő tanulmányából) semmiképpen sem hiányozhat az „írásalakzatok”³⁵¹ meghatározása és elemzése. (A genetikus poétika programja ebben némi rokonságot mutat a genetikus nyelvészetével.)

E program mindeddig legteljesebb kidolgozása Raymonde Debray-Genette-től származik.³⁵² Ő az intertextualitás és az autotextualitás megvalósulásának vizsgálatát tartja a legfőbb feladatnak, és megteremt az exogenezis és endogenezis fogalmát, amelyek által a fenti jelenségek szöveggenetikai szempontból is értelmezhetővé válnak. Az előbbi „azt jelenti, ahogyan a mű előkészületének tekinthető külső elemek bekerülnek a kéziratba”, majd a műbe, az utóbbi pedig az írás folyamatán belül az „egyes elemek egymásra hatását és strukturálódását”.³⁵³ Az exogenezis fogalmának bevezetése lehetőséget teremt arra, hogy a forráskutatás és forráskritika eredményei beépülhessenek a szöveggenetikai elemzésbe. Így születik majd meg egy sor ragyogó tanulmány, amely a dokumentáció szerepét vizsgálja.³⁵⁴

---

³⁵⁰ Henri MITTERAND, *Archives d'un réseau romanesque: La Bête humaine*, Cahiers de textologie, n° 4, 1993, 49: „L'étude génétique, pour être correctement menée, se réalise toujours en une poétique structuro-génétique.”

³⁵¹ Vö. Roland BARTHES eszmefuttatásával: „Comment est-ce que ça marche quand j'écris? – Sans doute par des mouvements formels et répétés pour que je puisse les appeler des „figures”: je devine qu'il y a des figures de production, des opérateurs de texte.” (*Barthes par lui-même*, 1975.) Mottóként idézi: GRÉ-SILLON, 1994, 217.

³⁵² DEBRAY-GENETTE, 1988. A fogalom pár egyébként először 1979-ben jelenik meg Raymonde DEBRAY-GENETTE-nek az *Essais de critique génétique* (Paris, Flammarion, 1979) kötetben közzétett tanulmányában (*Génétique et poétique: le cas Flaubert*, 23–67).

³⁵³ *Uo.*, 8–9: „...l'interférence et la structuration des seuls constituants de l'écriture”; „la façon dont les éléments préparatoires extérieurs à l'œuvre (en particulier livresques) s'inscrivent dans les manuscrits et les informent.”

³⁵⁴ L. a *Roman d'archives* című kötet (Lille, P.U.L., 1987) tanulmányait.

A dokumentáció beíródása a kéziratok, majd a mű szövegébe feltételezhetően azért foglalkoztatja annyira a szöveggenetikusokat, mert emlékeztet saját gyakorlatukra. Ahogy a szöveggenetikus beleveti magát egy szerző, egy mű kézírataiba, úgy temetkezik bele például Flaubert is olvasmányjegyzeteibe. Mindkét cselekedet tagadhatatlanul mimetikus jellegű: a másolás, az újraírás (a lényeg kiemelése és a szöveggenetikai átírás egyaránt ennek tekinthető) mint hermeneutikai tett révén remélnék a megértésig azonosulni a szerzővel vagy a problémával. Ahogy a dokumentum beépül az irodalmi műbe és annak többé-kevésbé integráns részévé válik, úgy épülnek be a kéziratok adatai is a szöveggenetikus (re)konstrukciójába, az előszövegbe.

A szöveggenetikusok szóhasználatában mára meggyökerezett az endogenezis és exogenezis terminusa. Értelmezésük ugyan nem egységes: Biasi például az utóbbi fogalmat mintha jóval tágabban értelmezné, már magát az anyaggyűjtést is az exogenezis részének tekinti.³⁵⁵ Debray-Genette eredeti javaslata szerint pedig csak attól a ponttól beszélhetünk exogeneziszről, ahol az előkészületek eredményeképpen a különféle források elkezdenek „beíródni” a szövegbe. Vagyis ő az írásfolyamaton belül különböztet meg exo- és endogenetikus eljárásokat. Az íráspoétika művelője számára a legizgalmasabb kérdések egyike éppen az, mi módon indítják el, esetleg irányítják az endogenezis folyamatát az eredendően exogenetikus szövegelemek.³⁵⁶ Jacques Neefs az idegen szöveg saját szöveggé hasonításának három fokozatát különbözteti meg (dokumentálás, beépítés, beolvasztás).³⁵⁷

A genetikus poétika tehát számol a strukturalizmus által szövegen kívülinek tartott és így figyelembe sem vett tényezők, valamint a véletlen és az írói szeszélyek szövegalkotó szerepével. Elemzéseivel gyakorta megingatja, esetenként meg is cáfolja a csakis a végleges szövegre támaszkodó magabiztos következtetéseket. Nyilvánvalóvá teszi, hogy a szövegben eredetének, az írásnak és céljának, a műnek megfelelően két egyidejűleg létező és

³⁵⁵ BIASI, 1990a, 33.

³⁵⁶ L. a *Flaubert à l'œuvre* című kötet tanulmányait (Paris, Flammarion, 1980).

³⁵⁷ Jacques NEEFS, *L'imaginaire des documents = Roman d'archives*, Lille, P.U.L., 1987, 183.

egymásnak ellentmondó poétikai rendszer érvényesül. Az előbbi alapvető jellemzője a nyitottság és a pluralitás, az utóbbié az egységesítés és egyértelműsítés. Ebben a présben jön létre a végleges szöveg, amely legalább annyira esetleges, mint amennyire szűkszerű. Az írás célja nem kifejezetten ennek a végleges szövegállapotnak a létrehozása, nem e felé tart, hanem itt valamiért megáll. A befejezés gondolata vagy fáradtságból, vagy babonáságból ered, írja a költő, Valéry. A szöveggenetikus-narratológus pedig, aki nem véletlenül idézi, így fogalmaz: „a szöveg lezárása tehát inkább tudományos feltevés, mint evidencia”.³⁵⁸

A strukturalizmus készen kapott és szigorú következetességgel alkalmazott szövegmodellje tehát (a szöveg mint cél és mint zárt egység) megoldó látszik. A kéziratok szövege, az írás szövege mást mutat.

---

³⁵⁸ DEBRAY-GENETTE, 1982, 167–168.

A SZÖVEGGENETIKAI FORDULAT: AZ IRODALOMTUDOMÁNY KUMULATÍV VÁLTOZÁSA

A szöveggenetika tehát egy alapvetően filológiai jellegű szövegvizsgálati-rekonstrukciós és egy jórészt strukturalista ihletésű szövegelemzési-leíró módszert ötvöz a rá leginkább ható mindkét megközelítésmódtól tagadhatatlanul idegen (mert szöveg előtti és szövegen kívüli, mert változataiban és változásaiban megragadható, mert lezáratlan, széttartó, zavaróan szerteágazó) anyag, a szövegkeletkezés kéziratokból kibontható szövegének kutatására.

Merít mind a szövegkritika, mind a strukturalista irodalomtudomány metodológiai, konceptuális és elméleti fegyvertárából. Mindkettő elsősorban az elrugaszkodás lehetőségét teremti meg a számára. A szöveg és az írás genetikus elmélete elsősorban a barthes-i későstrukturalizmus továbbgondolása, amelynek kifejtése – láthattuk és még látni fogjuk – a strukturalizmus előzetes terminológia- és koncepcióalkotó munkája nélkül elképzelhetetlen lett volna. A 20. század első felében „keletkezéstani” (études de genèse) tanulmányokat publikáló pozitivista, illetve neopozitivista hagyományokat követő kutatóktól (Rudler, Audiat, Lanson, Thibaudet)³⁵⁹ szempontjaiknak és nyelvezetüknek éppen ez a strukturalizmuson edzett következetessége és koherenciája válsztja el a szöveggenetikusokat.

A szöveggenetikai fordulat nem független a szövegkritikán és a strukturalizmuson belül bekövetkezett elmozdulásoktól (pl. a

---

³⁵⁹ Gustave RUDLER, *Techniques de la critique et de l'histoire littéraire*, Paris, Slatkine, 1979 (1. kiad.: Oxford, 1923); Pierre AUDIAT, *La Biographie de l'œuvre littéraire, esquisse d'une méthode critique*, Paris, Champion, 1924; Gustave LANSON, *Études d'histoire littéraire*, Paris, Champion, 1930; Albert THIBAUDET, *Réflexions sur la critique*, Paris, Gallimard, 1939. Jean-Yves TADIÉ ugyanis e hagyomány folytatói közé sorolja a szöveggenetikusokat a 20. század irodalomtudományát áttekintő művében (*La Critique littéraire au XXe siècle*, Paris, Belfond, 1987).

német textológiai műhelyekben végbemenő kétlépcsős genetikus fordulattól vagy a produktivitásírás előtérbe kerülésétől a kései strukturalizmus idején). Thomas Kuhn szóhasználatával és az ő paradigmaváltás-elméletével ellentétben tehát a szöveggenetikai fordulat tudományosságunk kumulatív eseményének tekinthető,³⁶⁰ kétségtelenül összefüggésbe hozható a más tudományokban zajló változásokkal,³⁶¹ és feltehetően beleágyazódik valamiféle tágan értelmezett, és egyre explicitebb genetikus diszkurzusba, amely talán egészen a 19. századig, a kéziratok megítélésében bekövetkezett változásig nyúlik vissza, amelyről a kéziratgyűjtés, megőrzés és adományozás jelenségének megjelenése tanúskodik (emlékezzünk pl. Victor Hugo patetikus gesztusára), és amely kétségtelenül mentalitásbeli változást, az esztétikai felfogás átalakulását tükrözi.

Az új, egyre erőteljesebben érvényesülő esztétikai felfogás szoros kapcsolatban áll a befejezetlenség és a lehetséges gondolatával,³⁶² s a 20. század folyamán az irodalomban is egyre inkább előtérbe kerül.³⁶³ Freud tanainak elterjedése majd divatja a maga részéről tovább erősíti ezt az eredetkereső, felfedő genetikus érdeklődést. Az a Proustig visszavezethető folyamat, amely során a mű előkészületei beemelődnek előbb a szövegbe, majd a mű maga egyre inkább az esztétikai gesztus felfedésévé, illetve imitálásává válik, egy „genetikus esztétika” formálódásának és megnyilvánulásának tekinthető, és jóval megelőzi a szöveggenetika színre lépését.³⁶⁴ A mű születése, az alkotás, az írás a reflexió kiemelt tárgyává válik (gondoljunk a már itt is többször idézett Valéry jegyzetfüzeteire, a *gide-i mise en abyme-re*, Ponge kísérleti

---

³⁶⁰ Vö. KUHN, *i. m.*

³⁶¹ Vö. DÁVIDHÁZI, *i. m.*

³⁶² L. a kérdésről: Bernard CERQUIGLINI és Jean ERHARD cikkeit, *Helikon*, 1989/3–4, 363–377, 378–388; FALCONER, *i. m.*; WERNER, *i. m.*

³⁶³ NEEFS, Jacques, *La critique génétique: l'histoire d'une théorie = De la genèse du texte littéraire. Manuscrit, auteur, texte, critique*, éd. Almuth GRÉSILLON, Tusson, Du Lérot, 1988, 11–22.

³⁶⁴ A fenti folyamatot részletesen elemzi és példákkal illusztrálja Jacques NEEFS több tanulmányában (pl. a fentebb hivatkozott cikkében). L. még Louis HAY összegyűjtött cikkeinek (*La littérature des écrivains*, Paris, José Corti, 2002) számos vonatkozó részletét (pl. 9–30, 62–68).

műveire, vagy Weöres Sándor esszéjére a vers születéséről, Ottlik bécsi előadására...) A médiatechnológiai változások, az elektronikus szövegtárolás és kezelés nyújtotta lehetőségek³⁶⁵ is elősegítik a Werk-szövegek megőrzését, egyenrangúsodását, majd önállóságát.

A genetikus megközelítés tudományos rendszerességű és pontosságú kidolgozásához (a keletkezéskritikán és a genetikus textológián túllépve, kutatási területét és tárgyát függetlenül) a szöveggenetika lát hozzá. Nem ritka jelenség ez irodalom és irodalomtudomány viszonylatában: az egyes irodalomtudományi irányzatok létrejöttében vélhetően valóban közrejátszhat egy-egy olyan „alkotás mód megjelenése, amely átalakítja a világ megértését”,³⁶⁶ (és a maga részéről hozzájárul nemcsak elváráshorizontunk,³⁶⁷ hanem léthorizontunk tágabbá válásához is³⁶⁸).

Az intézményesülés lépései

Kovács Ilona – nyilván Bourdieu nyomán és Dávidházi már itt is többször idézett nevezetes cikke által inspirálva, vele vitázva – a *Helikon* legutóbbi textológiai különszámában arra hívta fel a figyelmet, hogy a szellemi szféra jelenségeinek elemzésekor sem szabad elhanyagolnunk az anyagi meghatározottságokat és érdekeket, az őket körülvevő gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszert, amely elősegít(het)i vagy hátráltat(hat)ja, akár meg is akadályozhatja érvényre jutásukat, intézményesülésüket.³⁶⁹ A szöveggenetika több mint negyedszázados története minden kétséget kizáróan „tudományosan és pénzügyileg egyaránt sikeres” kísérletnek bizonyult „a XIX. századi hagyományos szövegkiadások megújítá-

³⁶⁵ E változások kultúra-, irodalom- és tudományformáló hatásáról l. pl. a Kulcsár Szabó Ernő–Szirák Péter szerkesztette *Történelem–kultúra–medialitás* című tanulmánykötetet (Bp., Balassi, 2003).

³⁶⁶ BÓKAY, *i. m.*, 172.

³⁶⁷ JAUSS, 1980.

³⁶⁸ Paul RICCEUR, *Temps et récit*, tome 1, Paris, Seuil, 1983, 121: „...c'est en effet aux œuvres de fiction que nous devons pour une grande part l'élargissement de notre horizon d'existence.”

³⁶⁹ KOVÁCS Ilona, *A szöveg hatalma*, *Helikon*, 1998/4, 533–543.

sára, amely új szövegfelfogást és érdekesen új kiadói gyakorlatot jelent, de nyilvánvalóan erős szálak kötik az üzleti szférához.”³⁷⁰ A genetikus kiadások intellektuálisan izgalmas, és üzletileg ígéretes vállalkozások.

A szöveggenetika a tudományos életben jó helyzetből indul: a kezdetektől a Magyar Tudományos Akadémiához hasonló szerepet betöltő C.N.R.S. kutatócsoportja, s jórészt Louis Hay törekvéseinek és kapcsolatainak köszönhetően az évek során tovább erősíti pozícióit. A hetvenes évek második felében a szöveggenetikuskok felveszik a kapcsolatot a francia humán értelmiségi elit javát képző École Normale Supérieure-rel – sokan közülük maguk is normáliennek – és a francia kéziratos örökség nagy részét őrző Nemzeti Könyvtárral, megszületnek a máig érvényben lévő együttműködési megállapodások:³⁷¹ az E.N.S. ad otthont az I.T.E.M. számos szemináriumának és tudományos műhelyének, amelyeknek az intézmény hallgatói is látogatói, így nevelődik ki az utánpótlás (1975); a könyvtárral kötött megállapodás pedig a kéziratkutatók összehangolására vonatkozik (1977).³⁷²

Fontos lépések ezek az irányzat intézményesülésének folyamatában, amelynek mintegy végeredményeképpen 1982-ben a C.N.R.S.-en belül megalakul a szöveggenetikai kutatásokat a mai napig összefogó I.T.E.M. (Institut des Textes et Manuscrits Modernes, 'Modern kéziratok és szövegek Kutatóintézete'). A nyolcvanas évek elején három fő kutatási irányt jelölnek ki: egy technikait, egy elméletit és egy gyakorlatit. Az első a szöveggenetika segédtudományainak, elsősorban a modern kodikológiának és a számítástechnikának a segítségével a kéziratok anyagi vizsgálatának, leírásának, datálásának kérdéseivel, az alkalmazott, alkalmazható és alkalmazandó technikai eszközök fejlesztésével foglalkozik, nem utolsósorban az informatika bevonásával a kéziratok feldolgozásába, kutatásába és közzétételébe; a második a szövegkiadás elméleti és módszertani problémáival, a szöveggenetika és más tudományok (nyelvészet, kognitív tudományok), illetve a szöveggenetika és más irodalomtudományi megközelítések (szö-

---

³⁷⁰ *Uo.*, 536.

³⁷¹ *I.T.E.M. Rapport scientifique 1989–1991*, C.N.R.S., 7.

³⁷² *Uo.*, 107–108.

ciokritika, pszichoanalitikus kritika, esztétika, poétika) viszonyával; végezetül a harmadik a tényleges korpuszok vizsgálatával.

A kutatóintézet két nagy programban vesz részt: a Nemzeti Könyvtár rendszeres és részletes kéziratkatalógusának elkészítésében és az informatizált genetikus szövegkiadások fejlesztésében.³⁷³

A mai szöveggenetikusok derékhada a nyolcvanas évek folyamán kapcsolódott be a genetikus kutatásokba, s múltjának, addigi munkásságának megfelelő kérdéseket tett fel, illetve válaszokat keresett a mások vagy az általa feldolgozott kéziratok anyagában. Az időszak végére egyrészt intenzívebbé válik az elméleti munka, sokasodnak az egy-egy szerző, kor írásmódját vagy valamely genetikus problémát körüljáró tematikus kötetek (l. a C.N.R.S. *Textes et Manuscrits* és a szöveggenetika egyik bástyájának tartott Paris-VIII egyetem *Manuscrits Modernes* sorozatát);³⁷⁴ másrészt természetesen tovább folyik a szövegkiadáói munka, újabb és újabb kiadások készülnek azzal a nem titkolt szándékkal, hogy minél nagyobb anyag ismeretében lehessen majd következtetéseket levonni az írás, az írásmódok poétikai törvényszerűségeiről, esztétikai sajátosságairól, ezek változásairól, vagyis történetiségéről.

---

³⁷³ Az itt közölt adatok lelőhelyei: *I.T.E.M.*, Paris, C.N.R.S., é. n.; *Magazine littéraire*, n° 330, 1995/mars, 118–125; BIASI, 1988, 476.

³⁷⁴ L. a *Textes et Manuscrits* (éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.) sorozat következő köteteit: *La Genèse du texte: les modèles linguistiques*, 1982; *Le Manuscrit inachevé. Écriture, création, communication*, 1986; *De la lettre au livre. Sémiotique des manuscrits littéraires*, 1989; *Carnets d'écrivains I. Hugo, Flaubert, Proust, Valéry, Gide, Du Bouchet, Pérec*, 1990; *L'Écriture et ses doubles. Genèse et variation textuelle*, 1991; *Genèses du roman contemporain. Incipit et entrée en écriture*, 1993, valamint a *Manuscrits Modernes* sorozatból (éds. Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS, Saint-Denis, P.U.V.): *Penser, classer, écrire. De Pascal à Pérec*, 1990; *La Fin de l'Ancien Régime. Sade, Rétif, Beaumarchais, Laclous. Manuscrits de la Révolution I*, 1991; *Chantiers révolutionnaires. Science, Musique, Architecture. Manuscrits de la Révolution II*, 1992; *Sortir de la Révolution. Casanova, Chénier, Staël, Constant, Chateaubriand. Manuscrits de la Révolution III*, 1994; *Manuscrits surréalistes. Aragon, Breton Éluard, Leiris, Soupault*, 1995; *Éditer les manuscrits. Archives, complétude, lisibilité*, 1996; *Genèses des fins. De Balzac à Beckett, de Michelet à Ponge*, éds. Claude DUCHET–Isabelle TOURNIER, 1996.

A kongresszusról l. az azonos című kötetet: *La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989. Magyarul részletek: *Helikon*, 1989/3–4.

Louis Hay 1985-ig áll az I.T.E.M. élén, és 1986-ban jelenteti meg a szöveggenetika talán legtöbbet idézett vitairatát-manifesztumát, amelynek címe legalább annyira provokatív, mint amennyire megtevéssző (*A Szöveg nem létezik*).³⁷⁵ Ebben az évben két új, „transzverzális” kutatócsoport alakul az intézeten belül: e furcsa meghatározás azt hivatott kifejezni, hogy bizonyos elméleti problémákat (nevezetesen a kéziratok nyelvészeti megközelítésének és a kultúrán belüli helyének kérdését) járják körül a különféle szerzők és korpuszok szakértői.³⁷⁶ Az eredmények számbavételének, továbbgondolásának időszaka ez, s jellemző műfajai a tematikus köteteken kívül az összefoglaló cikkek, előadások az irodalomtudomány rangos fórumain és orgánumaiban.³⁷⁷

1987-ben tartják Párizsban *A szöveg születése* címmel az első szöveggenetikai kongresszust, amelyen a nemzetközi tudományos közélet olyan tekintélyei vesznek részt, mint Hans Robert Jauss, Hans Walter Gabler, Paul Ricœur et Jean Starobinski,³⁷⁸ s amelyet újabb vitaülések, tudományos ülészek követnek.³⁷⁹

A kilencvenes évek elejétől a szöveggenetikai stúdiumok Franciaországban a posztgraduális oktatás részévé válnak.³⁸⁰ Még szorosabbá fejlődik az együttműködés az École Normale Supérieure-rel, az I.T.E.M. – amely jelenleg közel 30 főállású kutatót és több mint száz, a mi fogalmaink szerint „másodállású” egyetemi oktatót, köztük számos külföldit foglalkoztat – helyet is változtat: átköltözik a Nemzeti Könyvtár egyik rue de Richelieu-i épületéből az École Normale főhadiszállásaként ismert rue d’Ulm egyik keresztutcájába. Nem lehet nem jelképesnek érezni ezt a költözést: a szöveg-

³⁷⁵ HAY, 1985, 147–158.

³⁷⁶ Manuscrits et champ culturel, Manuscrits et linguistique. L. I.T.E.M. *Rapport scientifique 1989–1991*, C.N.R.S., 7.

³⁷⁷ Vö. Almuth GRÉSILLON, *La critique génétique française: hasards et nécessité = Mimesis et Semiosis*, eds. Philippe HAMON–Jean-Pierre LEDUC–ADINE, Paris, Nathan, 1992, 123–133.

³⁷⁸ A kongresszusról l. az azonos című kötetet: *La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989. Magyarul részletek: Helikon, 1989/3–4.

³⁷⁹ *La naissance du texte*, 1987, Párizs; *Genetic criticism and textual criticism*, 1994, Columbia University; *Ratures & repentirs*, 1994, Pau; *Génétique et traduction*, 1995, Arles; *Genèses*, 1998, Párizs.

³⁸⁰ *Rapport scientifique 1989–1991*, 100–102.

genetika átteszi fellegvárát a Latin Negyed kellős közepébe, egyre jobban összefonódik az egyetemi oktatással és kutatással.

A kilencvenes évek közepére megszületik a szöveggenetika első „tankönyve”, Almuth Grésillon bevezetése a szöveggenetikába.³⁸¹ A szöveggenetikusok egyre messzebb merészkedve hajdanvolt szakterületüktől olyan nagy, nemzetközi összefogást és kutatógárdát igénylő vállalkozásokba fognak, mint például Pierre-Marc de Biasi terve az európai irodalom nevezetes és jellegzetes „áthúzásairól”, azaz javítási és újraírási gyakorlatáról.³⁸²

A szöveggenetika elméleti következményei és következtetései

A szöveggenetikában elmélet és gyakorlat mindig minden téren elválaszthatatlanul összefonódik: a szövegkiadásban, a genetikus szövegvizsgálatban, a korpuszok genetikus elemzésében. Elméleti következtetései nem utolsósorban azért érdemelnek komoly figyelmet, mert gyakorlati munkák hosszú sorára támaszkodnak.

AZ ÍRÁS ÉS A SZÖVEG GENETIKUS MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

A személyesidő-dimenzió

A szöveggenetikai megközelítés újdonsága annak felismerésében, illetve újrafefelevenítésében és a gyakorlati és elméleti következmények következetes végiggondolásában rejlik, hogy az irodalmi mű olyan kutatási tárgy, amelyet az idő strukturált. S itt most nem keletkezésének történeti idejéről van szó, amellyel a szövegkritika és az irodalomtörténetírás mindig is számolt, és a strukturalizmus jelenközpontúsága után a recepcióesztétika ismét visszacsempészett az irodalomtudományba,³⁸³ hanem a megírás

³⁸¹ GRÉSILLON, 1994.

³⁸² Szóbeli közlés.

³⁸³ Vö. JAUSS, 1980.

konkrét, személyes idejéről. Ez az a bizonyos, hol történetinek,³⁸⁴ hol időbelinek³⁸⁵ nevezett dimenzió, amelyet a szöveggenetika fedezett fel az irodalmi kutatás számára: az irodalom harmadik dimenziója, amennyiben az irodalmi folyamatot keletkezés-műbefogadás, vagy ha úgy tetszik, írás-szöveg-olvasás hármasságában gondoljuk el.³⁸⁶

Ez a személyesidő-dimenzió a kritikai diszkurzus számára az írás fogalmának bevezetésével válik megragadhatóvá. Heidegger gondolatát, miszerint az idő a folyamatosságon keresztül veszi birtokba a létet,³⁸⁷ az írás és a szöveg relációjára alkalmazva azt mondhatjuk, hogy a szöveget viszont az íráson keresztül veszi birtokba. (Elsődlegesen, mert egy másik idő, a befogadóé természetesen az olvasáson keresztül.)

A szöveggenetika fellépése előtt a kéziratkötegek tanulmányozása csak a szöveghez viszonyítva volt elképzelhető. A fordulathoz, ahhoz, hogy ezek a dokumentumok önmagukban, csakis egymáshoz viszonyítva, egymástól való különbözőségükben, egymást követő szövegállapotokként is elgondolhatók, leírhatók és kutatásra érdemesek legyenek, feltétlenül szükség volt az írás fogalmára. A kéziratok csak így módon, az írás folyamatának dokumentumai-ként kerülhettek egy tudományos megközelítésmód középpontjába.

A szöveggenetika: a szöveggént felfogott írás tudománya

A szöveggenetika tehát az írás tudománya. Valóban azt jelenti ez – ahogy Paul Ricœur véli –, hogy a szöveggenetika aláássa a szöveg fogalmát?³⁸⁸ Ne tévesszen meg bennünket Jacques Petit provokatív

---

³⁸⁴ Louis HAY, *Postface: La critique génétique: origines et perspectives = Essais de critique génétique*, Paris, Flammarion, 1979, 231.

³⁸⁵ BIASI, 1988, 466.

³⁸⁶ HAY, 1986/87, 313–328. Magyarul: *Az irodalom harmadik dimenziója (Jegyzetek egy critique génétique-hez)*, It, 1984/3, 607–626.

³⁸⁷ Vö. Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*. Bp., Gondolat, 1989, 402–600, valamint BÓKAY, *i. m.*, 452–453.

³⁸⁸ Vö. pl. Paul RICŒUR, *Regards sur l'écriture = La naissance du texte*, Paris, José Corti, 1989, 217. Magyarul: *Pillantás az írásaktusra*, Helikon, 1989/3–4, 475 (Farkas Ildikó fordítása).

megjegyzése („A szöveg nem létezik.”), amelyet Louis Hay sokszor félreértett programadó tanulmánya címéül választ! Ugyanis éppen ezt a cikket tekinthetjük a szöveg genetikus elmélete első megfogalmazásának.³⁸⁹

Írás és szöveg ugyanis nem lehetnek egymást kizáró fogalmak. A szöveggenetika igyekszik az írás fogalmát megragadni és körülírni, de nem emeli a szöveg helyébe. Erre tanítja mindennapos gyakorlatok, amely ugyanakkor minden írással foglalkozó ember alapvető tapasztalata is. A szöveggenetikai munkája során más, elméletibb orientációjú kritikai iskoláknál talán gyakrabban és nyilvánvalóbban szembesül azzal, hogy bármennyire is előtérbe kerül az írás az irodalmi, majd a filozófiai és a tudományos diszkurzusban, amennyiben el akar jutni valahova, valakihez, egy ponton meg kell torpannia és kivédhetetlenül szöveggé kell szerveződnie.

A szöveggenetika az írás folyamatának vizsgálatára összpontosít, de egy pillanatra sem veszíti szem elől a szöveget: az írást textualizációként fogja föl. Ahhoz azonban, hogy ennek a textualizációnak a folyamata vizsgálhatóvá váljék, a szöveggenetikának magának is textualizációt kell végrehajtania. Az előszöveg nemcsak nevében szöveg: tulajdonképpen a kézirat anyagból kibontható-feltételezhető textualizáció modellje. Elméleti modell, de szövegszerű – a textualizáció folyamatának a szöveggenetikai által textualizált formája –, a genetikai szöveg pedig egy sajátos, új szövegfajta.

A szöveggenetika tehát az írás tudománya, de a szöveggé fel-fogott írásé. A szövegszerűség – úgy tűnik – kényszer. Megkerülhetetlen. Az írás is csak szöveggé, a másik szöveggé,³⁹⁰ genetikai szöveggé válik olvashatóvá és értelmezhetővé.

---

³⁸⁹ HAY, 1985, valamint vö. Jacques PETIT, *Études des manuscrits et structures du texte = Les Manuscrits. Transcription, édition, signification*, Paris, P.E.N.S., 1976, 137–149.

³⁹⁰ Vö. Jean LEVAILLANT, *Écriture et génétique textuelle = Valéry à l'œuvre*, éd. Uő, Lille, P.U.L., 1982, 15: „le brouillon n'est plus préparation, mais l'autre du texte”; MATSUZAWA, *i. m.*

A szöveg fogalmának kitágítása

A szöveggenetikusok szövege természetesen nem a szövegkritikusok lehetőségeinkhez mért leghitelesebb állapotában helyreállított Szövege, nem is a strukturalisták dinamikus struktúrákból felépülő, de önmagába zárt entitásként tételeződő szövege, sokkal tágabb annál: bele kell férnie sok más sajátos szövegfajtának is, mindenekelőtt a szöveggenetika szövegeinek, az előszövegnek és a genetikus szövegnek, és olyan egyéb szövegkísérleteknek is, Derrida kifejezésével élve olyan nem könyvtermészetű szövegeknek, amelyek a jelentés totalizálásának ellenében hatnak.³⁹¹

Ilyennek tekinthetjük például Derrida *Glas* című szövegét, amely tulajdonképpen Hegel- és Genet-idézetek egybejátszatása, szerzői kommentár nélkül, de szerzői kiemelésekkel (betűtípus, nyomdakép).³⁹² Olyan szöveg ez, amelyik ambícióját tekintve írás akar lenni, s kétségtelenül az is bizonyos értelemben. Derrida itt valójában a nem könyvtermészetű megvalósítására tesz kísérletet, mintegy teóriája illusztrációjaként is, ahogy a *Grammatológia* egyik fejezetcíme is hirdeti (*A könyv vége és az írás kezdete*). Hogy mennyire nem könyv, az persze már inkább vitatható. Konkrét értelemben természetesen könyv, kivédhetetlenül: megfogható és lapozgatható. Derrida persze nem így értelmezi a könyv eszméjét, amely szerte „mélységesen távol áll az írás értelmétől”.³⁹³ A könyv mint autoritás, mint jelentéstotalitás megbontására törekszik, de meglehet, hogy csak egy más autoritásmintát teremt.

Derrida a szélsőségesen kiterjesztett írásfogalom körébe von mindent, ezzel együtt az irodalmat, a szöveget is.³⁹⁴ (A strukturalizmus esetében a szöveg olvasztotta magába az írás és az irodalom fogalmát is.) Az, hogy a szöveggenetika is az írást helyezi a középpontba és kialakulásával egy időben sorra jelennek meg Derrida művei, természetesen felveti a derridai koncepció hatásának le-

³⁹¹ Vö. *La grammatologie*, Paris, 1967. Magyarul: *Grammatológia*, Szombathely–Pécs–Párizs–Bp., Életünk–Magyar Műhely, 1991; BÓKAY, *i. m.*, 368–379.

³⁹² Jacques DERRIDA, *Glas*, Paris, 1972.

³⁹³ Uő, 1967, 40.

³⁹⁴ Uő, 1967, vö. még ORBÁN Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Pécs, Jelenkor, 1994.

hetőségét. Én azonban itt inkább a jelenségek párhuzamosságát vélem felfedezni.³⁹⁵

A derridai „jelentéstotalizálást” amúgy is problematikussá teszi a szöveggenetika kutatásai, amelyek éppen azt bizonyítják, hogy minden szöveg, még az olyan viszonylag egyszerűbben „lefordíthatónak” vélték is, mint amilyenek például Zola szövegei, eredendően, keletkezésükben több, gyakran akár egymásnak is ellentmondó jelentéslehetőség hordozói.³⁹⁶ Ezek a lehetőségek, vagy legalábbis egy részük nem tűnik el a végleges szövegből sem. A szöveggenetika szerint ugyanis a könyvformába merevült szöveg is megőrzi bizonyos – szerzőnként változó – mértékben az írás alapvető jellegzetességét, a lehetőségek végtelen játékát. Korok és szerzők függvényében jelenlétük jobban vagy kevésbé nyilvánvaló, és kizárólag az olvasón múlik, hogy sikerül-e felfedeznie őket. (Szöveggenetika és recepcióesztétika itt ismét egymással összefüggő és komplementer megközelítésmódnak bizonyul.)

A szöveggenetika az írás fogalmát nem kívánja derridai értelemben általánosítani: írás és szöveg összefüggéseinek feltárására vállalkozik.

Folyamatszerűség – lehetőség – szükségszerűség

Hogy is jelenik meg tehát az írás-szöveg viszony a szöveggenetikuskok munkáiban? A hetvenes években, a genetikus szövegvizsgálat és a genetikus kiadások módszerének kialakulása idején elsősorban az írás leírására születnek igen hasznos fogalmak, rész-meghatározások (előszöveg, hypertextus, írásvariáns és olvasás-

³⁹⁵ Hasonló párhuzamosságot érez ORBÁN Jolán is (*i. m.*, 7) Derrida és más filozófusok között: „Történeti kontextusát tekintve Derrida *írás-fordulata* a strukturalizmus/posztstrukturalizmus, modern/posztmodern, alfabetikus/posztalfabetikus korszakváltás időszakában zajlik, párhuzamosan a »differencia-filozófia« Foucault, Lyotard, Deleuze, Guattari, Rorty, Vattimo által művelt változataival.”

³⁹⁶ Vö. DEBRAY-GENETTE, 1988; Zola műveiről és keletkezésükről l. elsősorban Henri MITTERAND tanulmányait, pl. *La genèse du roman zolien = Le Regard et le Signe*, Paris, P.U.F., 1987, 37–54; *Genèse de l'espace romanesque: Germinal*, Texte, n° 7, 1988, 115–127.

variáns stb.).³⁹⁷ Az írás – központi, de problematikus fogalom – még a szöveggenetika mindaddig legterjedelmesebb összefoglalásában, Almuth Grésillon már sokat idézett könyvének kisszótárában sem szerepel címszóként. Illetve szerepel is, meg nem is. Írásdefiníciót nem találunk, de megtudhatjuk, mi is a folyamatírás (éc-riture à processus) és a programírás (écriture à programme) közötti különbség.³⁹⁸ A helyzet hasonló a szöveg esetében is: az elő-szövegről és a hypertextusról mindent megtudhatunk, magáról a szövegről szinte semmit.³⁹⁹

Ez nyilván túlzott óvatosság. Pedig a szöveggenetikának van írásról-szövegről mit mondania, sőt, éppen a szöveghez-íráshoz való új viszony, illetve a szövegfeldolgozás átalakulása a legizgalmasabb kérdések egyike, amelyet a genetikus megközelítés felvet.

Bellemin-Noël korai, strukturalista hatásról árulkodó definíciója szerint „az írás a létrehozás helye, és egy szövegnek nevezett hely létrehozása”.⁴⁰⁰ Azaz: az írás időbelisége a szövegben térbeli formát ölt, hogy az olvasás, a szöveg „újraírása” során ismét visszataláljon eredeti időbeliségéhez. Már ebben a definícióban benne rejlik a genetikus megközelítés egyik lényegi mozzanata, a folyamatszerűség.

Előtérbe kerülése nem a szöveggenetika egyedüli jellemzője, a francia posztstrukturalista irányzatok jónéhányánál megfigyelhető. Az először Lacannál még más jelentésben felbukkanó,⁴⁰¹ majd Kristeva által átformált és a szémaanalízis (sémanalyse) központi kategóriájává tett jelentésalkotás vagy jelentésesedés (signi-

---

³⁹⁷ L. pl. Raymonde DEBRAY-GENETTE endogenezis – exogenezis fogalmát (1988, 28–29), Almuth GRÉSILLON variánsmegkülönböztetéseit (1994, 246), Jean-Louis LEBRAVE pontosítását az előszöveg-szöveg viszonyát illetően (1992, 34). Részletesen l. a szöveggenetika és szövegkritika viszonyáról szóló fejezetben (67).

³⁹⁸ GRÉSILLON, 1994, 243. A megkülönböztetés egyébként Louis HAY-tól származik, l. 1986/87, 319–321. A folyamatírás minden előkészület, terv, vázlat nélküli, folyamatos szövegírást jelent (pl. Proust), a programírás előre meghatározott program alapján halad előre (pl. Zola), az előkészítő dokumentumok tömeges megjelenése jellemzi (jegyzetek, tervek, listák, vázlatok stb.).

³⁹⁹ GRÉSILLON, 1994, 241–246.

⁴⁰⁰ BELLEMIN-NOËL, 1972, 15: „...lieu d’une production et la production d’un lieu, appelé texte.”

⁴⁰¹ JACQUES LACAN, *Écrits I*, Paris, Seuil, 1966, 249.

fiance) kategóriájára gondolunk például, amely a szemantikai elemzés statikusnak vélt tárgyával, a jelentésstruktúrával szemben a jelentés létrejöttének folyamatát jelenti. Ennek során a jelölők nagyszámú, de véges kombinációjából adódó jelentéslehetőségek-ből, amelyek a genotextusban érhetőek tetten, kiválnak, illetve kiválasztódnak azok a jelentések, amelyek majd bekerülnek a phenotextus végső jelentésstruktúrájába.⁴⁰² A signifiante fogalma tehát ugyanazt a dinamizmust hozza be a jelentéselemzésbe, mint az írás fogalma a szövegmegközelítésbe. A szöveggenetikával rokonítja és párhuzamba állítja az is, hogy miként a szöveggenetika a szöveg lehetőségeit, a szémaanalízis a jelentéslehetőségeket vonja kutatásai körébe.

A genetikus megközelítés másik lényegi mozzanatának ugyanis a szöveg szükségszerűség és lehetőségek kényszerű összeegyeztetéséből adódó létezőként tételezését tartjuk.⁴⁰³ A szöveg pluralitásának már Ecónál és Barthes-nál hangsúlyossá váló elve⁴⁰⁴ itt azonban kombinálódik a szöveggenetika sajátos megközelítéséből adódó tanulással, mégpedig azzal, hogy az írás során magától értetődő lehetőségek, vagy legalábbis egy részük ugyan megőrződik, „beleíródik” a szövegbe, de az írás szöveggé rögzülésének kényszere, amelyet valamilyen módon mindenkinek vállalnia kell, amennyiben részt kíván venni az irodalmi vagy az irodalomról szóló diszkurzusban, kivédhetetlenül a szövegben rejlő lehetőségek némelyikének előtérbe kerüléséhez, mások háttérbe szorulásához vezet.

Mit is jelent ez a valóságban? Flaubert írásmódja kétségtelenül csak egyetlen írói gyakorlat, ezért nem jogosíthat fel általánosításra, a fentiek szemléltetésére azonban igen alkalmasnak tűnik. Ami nála mennyiségileg is megragadható, másoknál más, talán kevésbé nyilvánvaló utakon valósul meg.⁴⁰⁵

---

⁴⁰² KRISTEVA, *i. m.*

⁴⁰³ HAY, 1985.

⁴⁰⁴ Umberto ECO, *A nyitott mű*, Bp., Gondolat, 1976; Barthes-ról l. az előző fejezeteket.

⁴⁰⁵ Vö. Louis HAY, *Écrire ou communiquer? = Le Manuscrit inachevé. Écriture, création, communication*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S., 1986, 8.

A szöveggenetika Flaubert-nak szentelt tanulmányaiból kiviláglott, hogy az ő esetében az írás lényegében két szakaszra osztható. Némileg egyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy az első szakaszban a szöveg folyamatosan bővül, a másodikban egyre csökken. A mennyiségi növekedéssel és csökkenéssel párhuzamosan a szöveg újabb és újabb lehetőségeket villant fel, majd vet el, illetve szorít háttérbe. A keletkezés legelső szakaszában szövegről szinte nem is beszélhetünk, minden mozgásban van, a narratív és szimbolikus struktúráktól az egyes mondatok szerkezetéig. A flaubert-i kézirat ennek megfelelően igen nehezen olvasható, tele van áthúzásokkal, betoldásokkal, ezek újrjavításával sorközben, margón, mindenütt.

Egy ponton azonban, miután a szöveg mintegy tíz-tizenkétszeresére dagadt, felerősödik a textualizáció tendenciája, bár a szöveg továbbra is bővül és újabb irányokba is tapogatózik. Mindez azonban lassan mondatokba kényszerül. Csak miután a szöveg az első vázlatokhoz képest tizennyolcszorosára nőtt, akkor kezdődik meg a textualizáció folyamatával párhuzamosan a szöveg csökkentése és sűrítése, amely innentől kezdve megszakítás nélkül, az utolsó javított korrektúráig folyik.

Az újabb és újabb átírások során egy oldalnyi szöveg mintegy öt-tízszer ölt más formát. A kéziratok egyre olvashatóbbak, egyre világosabbak. A folyamat végére Flaubert átlagosan a kéziratot anyag mintegy egyharmadát törli, illetve beledolgozza a végleges szövegbe. Ez a szöveg tulajdonképpen rögzítésének fázisa.⁴⁰⁶ A sűrítés, tömörítés kifejezés használata azért helyénvalóbb, mert pontosabban fejezi ki Flaubert törekvését, hogy a zárt, végleges szövegbe minél több olyan elementumot dolgozzon bele, amely a szöveg többszólamúságát erősíti, s ily módon a műnek befejezettségében is sikerülhet valamit megőriznie keletkezése nyitottságából.⁴⁰⁷

Flaubert és mások írói gyakorlata a szöveggenetikuskok kutatásai szerint azt sugallja, hogy az írás – Derrida kifejezését kölcsö-

⁴⁰⁶ Vö. Pierre-Marc de BIASI összefoglalását a flaubert-i írásmódot elemző szöveggenetikai tanulmányokról: 1990a, 15–17.

⁴⁰⁷ Pierre-Marc de BIASI, *Flaubert et la poétique du non-finito = Le Manuscrit inachevé*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S., 1986, 45–73.

nözve – az az „idő-tér”,⁴⁰⁸ ahol a szerző (és az írás) szabadságát a művé (és szöveggé) szerveződés kultúránkból fakadó kényszere korlátozza: e kettő ilyen-olyan arányú és igen változatos formájú összebékítése révén alakul ki a mű szövege.⁴⁰⁹

A szöveget tehát csakis e kettős meghatározottságban, mint lehetségest és mint szükségszerűt közelíthetjük meg. Lehetséges: eredetében és múltjában, keletkezésében, az írásban, szerzője személyes használatára, nem a nyilvánosságnak szánt szövegeként, a kéziratok szövegeként, előszövegeként és genetikusan szövegeként. És szükségszerű: jövőjében, mint a nyilvánosságnak szánt mű szövege. Ennek fényében – ahogy Louis Hay javasolja – tehát úgy kell tekintenünk az általunk olvasott szövegekre, mint „szükségszerű lehetőségekre, mint egy olyan folyamatnak a megvalósulásaira, amely a háttérben virtuálisan mindig jelen van, és a szöveg harmadik dimenziójának tekinthető.”⁴¹⁰

A szöveg természetesen létezik, de már nem a szövegkritikusok és strukturalisták Szövege (nem véletlen, hogy Louis Hay így, nagybetűvel írja nevezetes tanulmánya címében!):⁴¹¹ A szöveggenetika nem a szöveg fogalmát ássa alá, csak egy bizonyos, nagyon is korhoz és irodalomtudományi iskolákhoz kötődő szövegkoncepciót. És felvázolja a magáét – természetesen önnön időhöz kötöttségének tudatában – mint elméletileg lehetséges és a szöveggenetikai kutatások tanulságaiból következően szükségszerű változatot.

Szöveg és írás a történeti időben

Szöveg és írás tehát a barthes-i koncepcióval összhangban a megértésnek, a megismerésnek – akár a tudományos megismerésnek is, ahogy a szöveggenetika példája is bizonyítja – két egymást lét-

⁴⁰⁸ Jacques DERRIDA, *Az el-különböződés = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 53.

⁴⁰⁹ Vö. DEBRAY-GENETTE, 1988, 46–47; HAY, 1985, 156 és 1986, 8.

⁴¹⁰ HAY, 1985, 158: „Peut-être faut-il penser le texte comme *un possible nécessaire*, comme une des réalisations d'un processus qui demeure toujours virtuellement présent à l'arrière-plan et se constitue comme une troisième dimension de l'écrit.”

⁴¹¹ *Uo.*, 154.

rehívó, erősítő tényezője, illetve vonulata. Bernard Cerquiglini, a sokoldalú nyelvész-nyelvtörténész már emlegetett „kritikai filológiatörténetében” meggyőző módon bizonyítja, hogy a középkori művek legfőbb jellemzőjének a variálódást, azaz az írásjelleg hangsúlyozódását kell tekintenünk. A középkor szöveghez, íráshoz, kultúrához való viszonya ugyanis példászerűen premodern:⁴¹² az irodalmi mű legfőbb jellemzője, sőt teremtő ereje éppen a variálódás (variance). Szinte minden kézirat külön verziónak tekinthető. A középkori mű ebben a folytonos mozgásban, ha úgy tetszik, át- és újírásban létezik,⁴¹³ s a szövegközléseknek valamiképpen ezt kellene megmutatniuk.

A szövegkritika fogalmi apparátusa, amely a középkor szövegfelfogásától teljesen idegen, saját szövegkoncepciójának megfelelően alakult ki a 19. század folyamán, a középkori szövegek elemzésére inadekvátnak bizonyul: a leghitelesebb változat helyreállításán fáradozva a premodernitás kézíratos variációk sokaságában létező írásbeliségéből saját szövegalképzését tükröző modern szövegeket teremt.⁴¹⁴ Ezeket olvasva tehát mi, mai olvasók nem a középkor irodalmát olvassuk, hanem egy minket megelőző kor irodalmáról, szövegről alkotott felfogásának megfelelően közzétett szövegeket, tulajdonképpen az ő középkor-olvasatukat. (A recepcióesztétika terminusaiban fogalmazva tehát azt mondhatjuk, hogy mai recepciónk nem független, nem lehet az a szövegkiadók valamikori recepciójától.)

Cerquiglini szerint a szövegkritika fogalomkészletének érvényességi köre korlátozott, a modernitást megelőző és követő, azaz a pre- és posztmodernitás szövegeinek megközelítésére alkalmatlan.⁴¹⁵ Könyve azt sugallja, hogy korszakokhoz kötődően hol az írás-, hol a szövegjelleg kerül előtérbe és szorítja legalábbis némi-

⁴¹² CERQUIGLINI, *i. m.*, 58.

⁴¹³ *Uo.*, 62: „La variance de l’œuvre médiévale est son caractère premier, altérité concrète qui fonde cet objet, et que la publication devrait prioritairement donner à voir. Cette variance est si générale et constitutive que, confondant ce que la philologie distingue soigneusement, on pourrait dire que chaque manuscrit est un remaniement, une version.”

⁴¹⁴ CERQUIGLINI, *i. m.*, 29–72. Részletesebben l. fentebb.

⁴¹⁵ *Uo.*, 43–44, 57–58.

képpen háttérbe a másikat. Végképp ugyanis – valószínűleg az emberi megismerés törvényszerűségeinek megfelelően – nem lehet.

A modernitás filológiai, majd strukturalista szövegfelfogása egy ideig mintha valóban sikeresen iktatta volna ki az írást. A szöveg győzelme azonban csak időleges lehetett, és az is volt, ahogy az előző fejezetekben láthattuk. Annak a gondolkodói útnak, amelynek során az írás előbb a szöveg konstitutív elemeként definiálódott, majd egyenrangúsodott, logikus meghosszabbítása a szöveggenetika. Cerquiglini a szöveggenetikuskokban rokonlelkeket, potenciális segítő- és harcostársakat lát: kimondva-kimondatlanul tőlük reméli, hogy idővel lehetőséget teremtenek a középkori művek autentikus kiadásainak elkészítésére, éltető elemük, a folytonos változás, a variálódás megragadására.

Cerquiglini feltételezése szerint a modernitás szövegkorszakára ismét egy íráskorszak, a posztmodernitás íráskorszaka következik. Ő egyébként nem használja a posztmodern kifejezést: modernitás utáni jelenségről beszél. Annak tartja a szöveggenetikát, amelynek elmélete egy formálódó új íráskorszak egyre explicitebb szöveg- és írásfelfogását fejezi ki. Mindkettőt, mert számot kell vetnie azzal, hogy a végleges szövegváltozat a modernitás óta, pontosabban a könyvnyomtatás elterjedése, a 18. század vége óta⁴¹⁶ valóban létezik: a szerző jóváhagyása és aláírása a korrektúrán jelenti a középkori szöveg halálát. Ez a középkortól még idegen gesztus, amellyel a szerző magáénak, szellemi tulajdonának vallja és egyben útjára bocsátja, művé avatja szövegét, meg is merevíti azt,⁴¹⁷ a szövegkritika a maga módján csak ezt a gesztust ismételteti. Kétségkívül tautologikus tudomány, ahogy ezt Laufer is le-szögezi.⁴¹⁸

A szöveggenetika – Cerquiglini találó szavaival – nem más, mint a modern állapot, az írás kényszerű lezáródása fölötti kesergés.⁴¹⁹ És az írás visszacsempészése legalább a tudományba és a szövegkiadásba – tehetjük hozzá.

---

⁴¹⁶ *Uo.*, 19.

⁴¹⁷ *Uo.*, 11.

⁴¹⁸ LAUFER, *i. m.*, 84.

⁴¹⁹ A francia eredetiben: regret ('sajnálkozás'), *uo.*, 58.

Írás és olvasás

A szöveggenetika új tárgyakat hoz létre (előszöveg, genetikus szöveg, genetikus kiadás), s ezáltal létrejön-létrejöhét egy új olvasóközönség is. Paul Ricœur már a nyolcvanas évek végén felfigyel erre, palimpszeszt-olvasóknak nevezi őket, illetve kritikai olvasóknak, „akik egyszercsak – hasonlóan ahhoz, ahogy a freskók alól előbukkannak az ott rejtőző régi vázlatok – egy addig soha nem látott új tárggyal találják szembe magukat.”⁴²⁰

A kritikai olvasók nem a szövegkritikusok szűk körét jelentik. A kéziratok első olvasói természetesen ők és a szövegkritika dezertőrei, a szöveggenetikusok, további olvasói pedig a genetikus kiadások olvasásának intellektuális kalandjára vállalkozó érdeklődők. Ahhoz azonban, hogy az utóbbiak is kísérletet tehessenek erre, a genetikus textológia vagy a szöveggenetika előmunkálatai szükségesek: a genetikus szövegeknek – Ricœur szerint – intertextussá kell válniuk. A genetikus textológia és a szöveggenetika tehát nem csak textualizálja és olvasható formában közreadja a keletkezés szövegét, hanem azáltal, hogy beemeli a kritikai szövegbe (mint láttuk, ez így csak a genetikus textológia kiadásainak esetében igaz), egyúttal intertextualizációt hajt végre.⁴²¹ Ricœur megállapítása teljes mértékben érvényes a Gabler-féle Joyce-kiadás emendált folyamatos kézirati szövegére, amelyet az apparátusból kiemelve és valóban mindenki számára hozzáférhetővé és olvashatóvá téve a kritikai szöveg mellé helyez.

A szöveggenetika tisztán genetikus kiadásaiban nincsen kritikai szöveg, illetve van is meg nincs is: benne van a genetikus szövegben, kiolvasható belőle. Vagyis inkább a kritikai szöveg helyeződik vissza eredeti, természetes közegébe, a keletkezés szövegébe.

---

⁴²⁰ Paul RICŒUR, *Pillantás az írásaktusra*, Helikon, 1989/3–4, 475. A fordítást az eredeti alapján javítottuk: *Regards sur l'écriture = La Naissance du texte*, Paris, José Corti, 1989, 216–217: „En produisant des textes nouveaux, la critique génétique produit en même temps de nouveaux lecteurs, en quelque sorte des lecteurs de palimpsestes, lesquels, comme des sinopies qu'on découvre après la dépose d'une fresque, sont des objets nouveaux que personne n'avait vus auparavant et qui se créent un public étrange, le public critique.”

⁴²¹ *Uo.*

Hogy itt mi az intertextus, azt vélhetően csak az olvasó kénye- kedve dönti el, az, hogy éppen akkor, ott mit akar kiolvasni belőle, mit mihez hasonlít és viszonyít.

Abban ugyanis valószínűleg tökéletesen igaza van Ricœurnek, hogy ez a radikálisan új olvasásmód (a szöveggenetika esetében még radikálisabb) kritikai olvasás. Kritikai módon az olvas – határoz- za meg az általa teremtett fogalmat –, aki elsajátítja a „kontrasz- tok általi megértés” (*compréhension par contrastes*),⁴²² azaz a szem- beállítás és összehasonlítás általi megértés képességét. A kritikai olvasás tehát valójában mindig tudományos jellegű (távolságtartó, vagy ha nem is az, az azonosulás lehetőségét feltétlenül kizárja, és mindenképpen analitikus). De legalább annyira alkotó jellegű is (a megértést a műhöz vezető út rekonstrukciójához-újraterejté- séhez köti, amely egyúttal imitációs gesztus). Teremtés és megér- tés összefonódik.

Ez a kritikai olvasásmód, a genetikus szövegek olvasása kétség- kívül nagyobb erőfeszítést követel az olvasótól (vagy legalábbis na- gyobb bátorságot, vagy egyszeri elszánást, hogy belevágjon), a kései modern és posztmodern művészet számos alkotásához hasonlóan megdolgoztatja, belevonja az alkotás (és újraalkotás) folyamatába és örömébe. Barthes a szöveg öröméről beszélt – a genetikus szö- vegek az írás örömében részeltet(het)nek bennünket.

---

⁴²² *Uo.*, 220.

A SZÖVEGGENETIKA MA

Definíció – öndefiníció

Miután körbeírtuk, és egybevetések során át igyekeztünk meghatározni, mi is a szöveggenetika, honnan ered, hol tart és hova tart, kíséreljük meg definíniálni! Természetesen magukat a szöveggenetikusokat is foglalkoztatja ez a kérdés: a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján még általában mértéktartóan úgy nyilatkoznak, hogy a szöveggenetika már többnek tekinthető egyszerű kritikai módszernél, de még nem önálló tudományág, körvonalai még csak most kezdenek kirajzolódni.⁴²³

Egy évtized elteltével, az új évezred elején megjelenő publikációkban már szinte kivétel nélkül új és most kiteljesedő, dinamikus(an fejlődő) *diszciplínaként* határozzák meg a szöveggenetikát.⁴²⁴ Viszont – meglepő (vagy nem is olyan meglepő?) módon – a diszciplína kritériumait egyik hivatkozott szerző sem nevezi meg szabatosan.

Mit nevezhetünk diszciplínának? Induljunk ki Foucault-nak a manuscriptológiai kutatások megindulásával egy időben papírra vetett definíciójából: „diszciplínának nevezük azokat a kijelentéshalmazokat, amelyek szervezésüket tudományos modellektől kölcsönzik, koherenciára és bizonyíthatóságra törekszenek, [...] tudományként kerültek elfogadásra, így intézményesültek, ekként adják át és tanítják is őket”⁴²⁵

Eleget tesz-e a szöveggenetika a fenti követelményeknek? Minden kétséget kizáróan igen: kijelentéshalmaznak meglehetősen ter-

⁴²³ LEBRAVE, 1992, 72. L. még a kérdésről: FALCONER, *i. m.*, 285; GRÉSILLON, 1992, 124; WERNER, *i. m.*, 23–24, 35–36.

⁴²⁴ L. BIASI, 2000; HAY, 2002.

⁴²⁵ FOUCAULT, Michel, *A tudás archeológiája*. Bp., Atlantisz, 2001, 227–228 (ford. Perczel István). Eredetileg: *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969.

jedelmes, kiterjedt és szerteágazó; tudományos modelljei – amelyek lehetővé tették saját szövegvizsgálati, elemzési és kiadási módszereinek megteremtését, elméleti következtetéseinek kifejtését – a szövegkritika és a strukturalista kritika (ezen belül leginkább a poétika); szövegmegközelítése, kutatási és elemzési módszere teljes egészében koherens, felépítésük logikus, rendszerszerű (a strukturalizmuson edzett); tudományként tekintenek rá a kezdet kezdetétől, először sajátos, új szövegmegközelítési módként, majd önálló kritikai módszerként, végül diszciplínaként⁴²⁶; példásan intézményesül: a tudományos kutató rendszeren belülről indul, és halad előre, folyamatosan erősíti pozícióit, mára egyetemi tananyag, és a közoktatásba (nevezetesen a fogalmazás tanításába) is kezdenek eredményei beépülni.⁴²⁷

„Doktrínái még nincsenek”, ahogy egyik bírálója leszögezi,⁴²⁸ ez azonban eddig éppen hogy nem vált kárára. Két legfontosabb jellemzője közül az egyik *elmélet és gyakorlat* szöveggenetikán belüli *egyensúlya és folyamatos párbeszéde*, a másik *interdiszciplinaritása*, amely minden bizonnyal magának az írásnak az összetettségéből ered. Ahogy a szöveggenetika kialakulásakor merített a szöveggel-írással-irodalommal foglalkozó különféle tudományok elméleti és konceptuális eszköztárából, hogy az általa feltárt új kutatási terület a tudományos diszkurzus számára megközelíthetővé váljék, úgy most részben ugyanazok a tudományok a szöveggenetika eredményeire építve kísérik meg a maguk szakterületén belül a genetikus megközelítést.

---

⁴²⁶ L. pl. az egyetemi kézikönyvként használatos újabb irodalomtudományi összefoglalásokat, amelyek kivétel nélkül külön fejezetet szentelnek a szöveggenetikának: Daniel BERGEZ et al., *Introduction aux méthodes critiques por l'analyse littéraire*, Paris, Bordas, 1990, 5–40; Gérard GENGEMBRE, *Les grands courants de la critique littéraire*, Paris, Seuil, 1996, 49–52; Fabrice THUMEREL, *La critique littéraire*, Paris, Armand Colin, 2000, 146–150.

⁴²⁷ Már említettem, hogy Franciaországban kísérletek folynak a szövegkezelés tanulságainak levonására a fogalmazástanításban (klasszikus szerzők genetikus dokumentumainak tanulmányozása az iskolai órán, iskolások piszkozatainak elemzése). L. a már hivatkozott *Le français aujourd'hui* különszámát (*Écrire au brouillon*, n° 108, déc. 1994).

⁴²⁸ WERNER, 1990, 23.

A szöveggenetikán belül a kezdetektől jelenlévő kritikai irányzatok némelyikének teoretikus tevékenysége olyan erős, hogy ma már valóban beszélhetünk (fentebb meg is tettük) genetikus nyelvészetről vagy poétikáról. Ez a tendencia más kritikai irányzatokon (szociokritika, tematikus kritika) belül is megfigyelhető, leg-erőteljesebben a fentiekén kívül a pszichoanalitikus kritika terén.⁴²⁹ Egyes szöveggenetikusok munkáiban fel-felvillan a szöveggenetikai és az esztétikai, illetve az irodalomtörténeti nézőpont összeegyeztetésének lehetősége is.⁴³⁰

A kezdetektől máig: a szöveggenetika négy szakasza

Almuth Grésillon a francia irodalomtudomány reprezentatív irányzatait bemutató kötet számára írt összefoglaló és értékelő tanulmányában a szöveggenetikának három szakaszát különbözteti meg⁴³¹

Az *elsőt (1968–1975) germanista-aszketikus időszaknak* nevezi, nyilván azért, mivel a genetikus megközelítésmód Heine-kéziratok tanulmányozása során kezdett formálódni, számos germanista közreműködésével, a német textológia eredményeinek ismeretében, s mert a kezdeti kutatásokat a rendkívül aprólékos és időigényes „filológiai” munka, valóban az elmélet minimuma és a gyakorlat maximuma, az új kutatási iránynak, a szövegkeletkezés vizsgálatának megfelelő technikai és leíró módszerek kifejlesztése és alkalmazása jellemezte.⁴³²

A *második (1975–1985) Grésillon szerint az asszociatív-expanzív periódus*, amikor a genetikus módszert már elsősorban francia kéziratok tanulmányozására alkalmazzák (Flaubert-, Zola-, Valéry-, Joyce-, Nerval- és Sartre-szakértők és textológusok is bekapcso-

⁴²⁹ Vö. BIASI, 2000, 84–103.

⁴³⁰ Louis HAY, *Histoire ou genèse? Études françaises*, n° 28, 1, 1992, 11–27; Jacques NEEFS, *La projection du scénario*, uo., 67–81.

⁴³¹ GRÉSILLON, 1992.

⁴³² Vö. STAROBINSKI, *i. m.*, 327.

lódnak a kutatócsoport munkájába). Ez a manuscriptológia időszak, amely az École Normale Supérieure-rel és a Nemzeti Könyvtárral kötött megállapodásokkal, a szöveggenetikai kutatásokat összefogó I.T.E.M. létrejöttével és az alapító-iskolateremtő Louis Hay visszavonulásával végződik.

A *harmadik, legitimáló-reflexív szakasz* nyitányának Grésillon feltehetően a szöveggenetika talán legtöbbet idézett „vitairatának” megjelenését tekinti (1986).⁴³³ Ebben az évben két új, „transzverzális” kutatócsoport alakul az I.T.E.M-en belül: e furcsa meghatározás azt hivatott kifejezni, hogy bizonyos elméleti problémákat (nevezetesen a kéziratok nyelvészeti megközelítésének és a kultúrán belüli helyének kérdését) járják körül a különféle szerzők és korpuszok szakértői.⁴³⁴ Az eredmények számbavételének, továbbgondolásának időszaka ez, s jellemző műfajai a tematikus köteteken kívül az összefoglaló cikkek, előadások az irodalomtudomány rangos fórumain és orgánumaiban.⁴³⁵ 1987-ben tartják *A szöveg születése* címmel a szöveggenetikai első nemzetközi kongresszusát.⁴³⁶

Mára a szöveggenetika kétségkívül újabb, immáron *negyedik szakaszába* lépett. Meglehet, hogy éppen Grésillonnak a szöveggenetika alapelemeit és alapelveit összefoglaló műve (1994) vagy a szöveggenetika második nagyszabású konferenciája (1998)⁴³⁷ nyitja meg az új szakaszt, amelyet ambíciója alapján a szöveggenetika összehasonlító-elméleti vagy franciásabb szóhasználattal *komparatív-teoretikus* időszakának nevezhetnénk.

Előtérbe kerülnek az átfogó kutatások (talán így fordíthatnánk legpontosabban a továbbra is használt transzverzális kifejezést): a nyelvészet és a szöveggenetika viszonya továbbra is kiemelt kutatási téma marad, mellé kerül az önéletrajzok létrejöttének vizsgálata, a valahai technikai kutatási irány két összetevője önálló-

---

⁴³³ HAY, 1985.

⁴³⁴ Manuscrits et champ culturel, Manuscrits et linguistique. *Rapport scientifique 1989–1991*, C.N.R.S., 7.

⁴³⁵ Vö. GRÉSILLON, 1992.

⁴³⁶ A kongresszusról l. az azonos című kötetet: *La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989. Magyarul részletek: Helikon, 1989/3–4.

⁴³⁷ A konferenciáról nem adtak ki kötetet.

sodik, külön kutatócsoportok foglalkoznak az elektronikus genetikus kiadások elméleti és gyakorlati kérdéseivel, illetve a kéziratok és írásmódok technikai vizsgálatának lehetőségeivel.⁴³⁸ Az I.T.E.M. – gyakran más intézményekkel összefogva – egyre több nagy, elsősorban informatikai kutatóprogramba kapcsolódik be, amelyek elektronikus kiadások és a kéziratok vizsgálatára alkalmas informatikai segédeszközök, adatbázisok fejlesztését teszik lehetővé.⁴³⁹

A szöveggenetikának 1992-től saját, évente két-háromszor megjelenő orgánuma van (*Genesis*), amely egyre nemzetközibbé válik, a szerzők között és a szerkesztőbizottságban is egyre több nem francia névvel találkozunk⁴⁴⁰ Képviselői révén erőteljesen jelen van a szövegkiadásban és a felsőoktatásban is (E.N.S., Paris VIII, Paris VII, Paris IV, Paris III, Paris XII, és a vidéki francia egyetemek java részében is: Amiens, Orléans, Nantes, Tours, Toulouse, Caen, Pau). Nem marad ki a francia irodalomtudomány reprezentatív irányzatait bemutató kötetekből, sőt a nagy hagyományú enciklopédiákból sem.⁴⁴¹

A szöveggenetika a kilencvenes években lép ki a francia nyelvterületről: módszerét nem francia nyelvű szerzők műveire is alkalmazni kezdik.⁴⁴² A kutatások rendszerint valamely külföldi egye-

---

⁴³⁸ „Recherches transversales: Editions génétiques électroniques, Genèse et autobiographie, Manuscrits et linguistique, Techniques et pratiques de l’écrit”, l. az I.T.E.M. szervezeti felépítését: <http://www.item.ens.fr/contenus/presentation/organig.htm>

⁴³⁹ *Uo.* Az Hypernietzsche programról l. még <http://www.hypernietzsche.org>, <http://www.puf.com/hypernietzsche/presse.htm>, valamint a program vezetőjének, Paolo D’IORIO-nak a könyvét: *HyperNietzsche*, Paris, P.U.F., 2000.

⁴⁴⁰ A tudományos bizottságban szinte a folyóirat indulásától (1992 –) ott van Hans Walter Gabler, Hans Zeller, Michel Rybalka, Michel Pierssens, Maris Teresa Giaveri.

⁴⁴¹ Daniel BERGEZ et al., *Introduction aux méthodes critiques pour l’analyse littéraire*, Paris, Bordas, 1990, 5–40; Gérard GENGEMBRE, *Les grands courants de la critique littéraire*, Paris, Seuil, 1996, 49–52; Fabrice THUMEREL, *La critique littéraire*, Paris, Armand Colin, 2000, 146–150; *Encyclopedia Universalis*. Symposium, 1988, 466–476; *Actuel 1991. Dictionnaire encyclopédique Quillet*, Paris, Quillet, 138–143; *Grand Larousse annuel. Le livre de l’année. 1er janvier 1993/31 décembre 1993*, Paris, Larousse, 1994, 229–232.

⁴⁴² Listánk csak jelzésértékű: l. Vladimir BUDARAGIN, *Les manuscrits vieux-croyants de leur origine à nos jours = Les Manuscrits littéraires à travers les siècles*, éd. Almuth GRÉSILLON, Tusson, Du Lérot, 1995, 87–94; Pietro GIBELLINI,

tem francia nyelv- és irodalom tanszékéhez kapcsolhatók: kivétel a São Paulo-i egyetem, ahol jelentős, szinte kizárólag portugál nyelven publikáló genetikus iskola működik, melynek nagy terve Brazília irodalmi kézíratainak szöveggenetikai szempontú feldolgozása.⁴⁴³ Itt adják ki 1990 óta a szöveggenetika második számú orgánumát *Manuscritica* címen.⁴⁴⁴ Egyelőre csak itt sikerült a szöveggenetikának nyelvi korlátait átlépnie, s egy nem francia nyelvű kultúrán és irodalmon belül magát önálló kritikai módszerként elismertetnie.

Az utóbbi években az angolszász nyelvterületen viszonylagos rendszerességgel megjelenő szöveggenetikai publikációk mellett⁴⁴⁵ egyre több japán és orosz kutató – általában francia nyelvű – cikkekkel találkozhatunk.⁴⁴⁶ Azokban az európai országokban azonban, ahol a filológiai tradíció hagyományosan igen erős – s itt elsősorban

---

L'edizione critica dell'Alcyone de D'Annunzio: problemi teorici e riflessioni metodologiche = Les Sentiers de la création. Traces, trajectoires, modèles, éds. Almuth GRÉSILLON–Maria Teresia GIAVERI, Reggio Emilia, Edizioni Diabasis, 1994, 139–156; Charles KRANCE, *Pour une édition synoptique de l'œuvre bilingue de Samuel Beckett = Éditer des manuscrits. Archives, complétude, lisibilité*, éds. Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS, Saint-Denis, P.U.V., 1996, 115–132; Zofia MITOSEK, *Moralité et Histoire. Les transformations du sens dans la genèse des Portes du paradis de Jerzy Andrzejewski*, Genesis, n° 7, 1995, 105–114; *Le processus de la création chez les écrivains irlandais*, Caen, P.U.C., 1994.

⁴⁴³ Vö. Projeto „Memoria do Manuscrito Literário Brasileiro”, *Manuscritica. Revista de crítica genética*, São Paulo, Universidade de São Paulo, junho de 1995, 63–116.

⁴⁴⁴ *Manuscritica. Revista de crítica genética*, Universidade de São Paulo.

⁴⁴⁵ L. a könyv végén a szöveggenetikai bibliográfiát. (Érdekességként megemlítjük, hogy a Nobel-díjas Seamus HEANEY is megjelentetett tanulmányt e témában: *La frontière de l'écriture = Le Processus de la création chez les écrivains irlandais*, Caen, P.U.C., 1994, 21–35.)

⁴⁴⁶ Az orosz kutatók tanulmányait l. elsősorban a *Les Manuscrits littéraires à travers les siècles* (éd. Almuth GRÉSILLON, Tusson, Du Lérot, 1995) című kötetben. A sok francia vonatkozású japán szöveggenetikai publikáció közül csak néhányat említünk: Kazuhiro MATSUZAWA fentebb már hivatkozott művén kívül l. még Kosei OGURA, *Le discours socialiste dans l'avant-texte de l'Éducation sentimentale = Gustave Flaubert IV. Intersections*, Paris, Minard, 21–42; Masanori TSUKAMOTO, *L'écriture et simulation dans Agathe*, Rémanences, n° 4/5, juin 1995, 131–140.

Olaszországra és Németországra gondolok –, a szöveggenetika mind-
eddig nem tudott igazán tért nyerni.⁴⁴⁷

Magyarországon a nyolcvanas évek elejétől viszonylagos rendszerességgel jelentek meg ismertetések a szöveggenetikai kutatásokról és eredményekről, és néhány igen fontos cikk fordítása is napvilágot látott, de elsősorban a szűkebb szakmai közönség által olvasott folyóiratokban.⁴⁴⁸ A *Helikon* textológiai különszámaiban rendszeresen közöl eredeti szöveggenetikai tanulmányokat és áttekintő elemzéseket magyar szerzők tollából.⁴⁴⁹ Magyar művek szöveggenetikai megközelítésével eddig Kelevéz Ágnes és Debreczeni Attila kísérletezett.⁴⁵⁰

Grésillon korszakolásában – a műfaj kötelez, és persze a pozíció is: a nyolcvanas évek közepén ő öröklí meg Louis Hay intézetigazgatói posztját – határkönek elsősorban a szöveggenetika intézményesülésének, illetve a szélesebb szakmai nyilvánosság elé lépését tekinti (az első, manuscriptológiai kutatóintézet létrejötte, generációváltás az I.T.E.M.-en belül, Louis Hay szöveggenetikai manifesztumának megjelenése). Valóban fontos határkövek ezek.

Ez a könyv – annak, aki idáig eljutott, bizonyára már egyértelmű: a szöveggenetikai megközelítésmódtól ösztönözve, észrevétlenül is befolyásolva – más utat választott, a szöveggenetika kritikai irányzattá, majd diszciplínává válásának folyamatát kísérte végig, megpróbálta rekonstruálni a változások belső logikáját, feltárni összefüggéseiket. Nem húztam éles korszakhatárokat, de igyekeztem érzékeltetni a váltásokat. Ezek nem minden esetben esnek

⁴⁴⁷ Michel ESPAGNE, *Quelques tendances de la philologie allemande*, Genesis, n° 3, 1993, 31–44.

⁴⁴⁸ ItK, 1984/3, 607–626: Louis HAY, *Az irodalom harmadik dimenziója (Jegyzetek egy critique génétique-hez)*; Helikon, 1983/3–4, 287–297: Louis HAY, *A genetikus kritika eredete és távlatai*; Helikon (különszám), 1989/3–4: *A modern textológia*; Helikon (különszám), 1998/4: *Textológia vagy textológiák?*; Literatura, 1997/1, 112–125: Louis HAY, *Az élő írás*.

⁴⁴⁹ L. a Helikon 1983/3–4, 1989/3–4, 1998/4. számait.

⁴⁵⁰ DEBRECZENI Attila, *Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására*, ItK, 1994/1, 77–87; KELEVÉZ Ágnes tanulmánya (*Journal analytique et texte surréaliste*. Liste d'idées libres d'Attila József = *Manuscrits surréalistes*. Aragon, Breton, Éluard, Leiris, Soupault, éds. Béatrice DIDIER-Jacques NEEFS, Saint-Denis, P.U.V., 1995, 221–239) és könyve: *A keletkező szöveg esztétikája*, Bp., Argumentum, 1998.

tökéletesen egybe a grésilloni korszakhatárokkal, de általában nagyjából fedik egymást.

Foucault *A tudás archeológiájában* a diszkurzív gyakorlatok létrejöttét és megszilárdulását elemezve különféle küszöbök-küszöbértékeket különböztet meg. Történetesen ő is négyet.

Pozitivitási küszöbnek nevezi azt az állapotot, amikor egy diszkurzív gyakorlat „egyedileg elkülönül és autonómiára tesz szert”, és „amikor már a kijelentéseknek egyugyanazon képzési rendszerre működik”⁴⁵¹ Ez az a pillanat, amikor a formátlan, illetve folyton átalakuló genetikus diszkurzusból kiválva tudományos diszkurzusként kíván fellépni a manuscriptológia (körülhatárolódik egy új kutatási terület és megneveződik egy új tárgy, a modern kézirat).

Az *episztemizálódási küszöböt* akkor lépi át, amikor a diszkurzuson belül (ebben az esetben tehát a genetikus-manuscriptológiai diszkurzuson belül) „különválnak egy kijelentéshalmaz és igényt tart (akár sikertelenül is) igazságellenőrzési és koherencianormák érvényesítésére”⁴⁵² vagyis akkor, amikor a szövegkritika és a strukturalista kritika eredményeinek, koncepcióinak és az általuk felvetett, illetve bennük rejlő ellentmondásoknak és problémáknak a továbbgondolása során kialakul a genetikus szövegvizsgálat és szövegkiadás logikus és koherens módszere. A tudományos diszkurzus ekkor már episztemológiai alakzatként tételeződik: a szöveggenetika esetében ez tökéletesen helytálló megállapítás, hiszen egy régi-új jelenség megismerését tűzi ki céljául. (Régi, mert mindig is létezett, a szövegkritika, később a keletkezéskritika már tudományos vizsgálat tárgyává tette, és új, mert egészen más oldalról, egészen más szempontok alapján közelít hozzá: ez a genetikus perspektívaváltás, a szöveggenetikai fordulat lényege.)

A *tudományossági küszöböt* akkor éri el, amikor a „kirajzolódó episztemológiai alakzat bizonyos számú formális ismérvnek”, illetve „a propozíciók bizonyos szabályainak engedelmessé válik”⁴⁵³ Ez a nyolcvanas évek második felének elméleti fordulata, amikor a szöveggenetika megkísérli levonni, megfogalmazni, nyilvánosság

---

⁴⁵¹ FOUCAULT, 2001, 239.

⁴⁵² *Uo.*

⁴⁵³ *Uo.*

elé tárni a kéziratok vizsgálata és a genetikus kiadások készítése során felhalmozódott tapasztalatokat és tanulságokat.

A végső, *formalizálódási küszöb* tulajdonképpen a diszciplínává válás küszöbe. Ekkor válik „a tudományos beszéd képessé a számára szükséges axiómák, az általa használt elemek, az általa legitimként elismert propozicionális szerkezetek és az általa elfogadott átalakulások definiálására, [...] az általa alkotott formális épület kibontására.”⁴⁵⁴ A szöveggenetika elméleti tanulmányokban és tematikus kötetekben, egyetemi segédkönyvekben definiálja önmagát, beépül a felsőoktatásba, a tudományos közélet önálló, következetesen felépített szövegvizsgálati és elemzési rendszerrel rendelkező, diszciplínává szerveződött tudományos diszkurzusként azonosítja.

A szöveggenetika mint irodalomtudományi diszciplína

Milyen is a szöveggenetika irodalomtudományi diszciplínaként? Mindenképpen poszt-: *posztmodern és posztstrukturalista*, modernitás és strukturalizmus utáni, és ez ebben az esetben nem csak időbeli különbséget jelent. Létrejöttéhez szükséges volt a modern kézirat megszületése (a valóságban a 18. század vége felé, az irodalomtudományban fogalomként a manuscriptológiának köszönhetően) és a strukturalista kritika előzetes koncepcióalkotó tevékenysége, amelyre építve éppenhogyan eltávolodott tőle, és a modernitásnak a strukturalista megközelítést (is) meghatározó szövegkoncepcióját kérdőjelezte meg. Poszttextológiai vagy *posztfilológiai* (a posztszövegkritikai végképp lehetetlenül hangzik) is, hiszen a strukturalizmus ezt a szövegfelfogást valójában (bár ennek valószínűleg nincs tudatában) a 19. század nagy, klasszikus filológiai iskolájától veszi át, és teljesíti ki a lehető legvégletesebb formában.

Posztmodern persze a szónak az irodalomtudomány utóbbi évtizedeiben meghatározott értelmében is⁴⁵⁵, a Dávidházi Péter cik-

---

⁴⁵⁴ Uo.

⁴⁵⁵ Vö. pl. BÓKAY, *i. m.*, 243–281.

kében⁴⁵⁶ – Ihab Hassan nyomán⁴⁵⁷ – megnevezett posztmodern-kritériumok mindegyikének kivétel nélkül eleget tesz. A célképzet helyett a (szöveg)lehetőségek végtelenbe nyúló játéka foglalkoztatja, a mű helyett a keletkezés folyamata; a változatok hierarchiáját lebontja, a szövegállapotokat egyenrangúsítja; a tudós távolságtartás helyébe a szöveggenetikusként a keletkezés rekonstrukciójában bevallottan alkotó részvétele lép. Posztmodernitását árnyalja az, hogy a posztmodern irodalomtudomány alapvető irányultságával ellentétben nem a mű-befogadó viszonyt állítja előtérbe, hanem a szerző-mű viszonyt. Nyilvánvaló reakció ez a strukturalizmus műközpontúságára, és párhuzamba állítható a recepcióesztétika térhódításával, amely a befogadás oldaláról szintén az irodalmi értelemképzés folyamatjellegét és pluralitását hangsúlyozza, egyúttal visszaemeli a történetiséget (az olvasásértelmezését, a szöveggenetika pedig a szöveg történetiségét-keletkezését) az elemzésbe. Sartre nyomán Jauss ezért hívja fel a figyelmet arra – amit egyébként a szöveggenetikai kutatások is bizonyítanak, mivelhogy a szerző mindig önmaga első olvasója is, és ennek tudomásul vétele szöveg-szervező erővé válik –, hogy írás és olvasás, alkotás és értelmezés egymást kölcsönösen meghatározó és kiegészítő folyamatok: „befogadás és teremtés az esztétikai tapasztalás történetében sohasem jelentek meg torzsalkodó testvérekként”.⁴⁵⁸ Ha a műről áttevéődik a hangsúly annak létrehozására, illetve újraalkotására (azaz az írásra és az olvasásra), vagyis a finalitás helyébe lép a folyamat-szerűség, akkor a szöveg történésként is értelmezhetővé válik. A szöveg megtörténhet az olvasóval, illetve az olvasó magának a szövegnek a történéssé válhat, hasonlóképpen ahhoz, ahogy megtörténik a szerzővel is a mű írása során.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 341–342.

⁴⁵⁷ Ihab HASSAN, *The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture*, h. n., Ohio State U.P., 1987, 91–92.

⁴⁵⁸ Hans Robert JAUSS, *Réception et production: le mythe des frères ennemis = La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989, 163–173. Magyarul: *Befogadás és teremtés: a torzsalkodó testvérek mítosza*, Helikon, 1989/3–4, 452–462.

⁴⁵⁹ Vö. Paul RICŒUR, *Temps et récit*, III vols., Paris, Seuil, 1983–85, valamint ANGYALOSI Gergely fejtegetéseivel Barthes Japán-könyve kapcsán: *i. m.*, 174.

Szöveggenetika és recepcióesztétika tehát egymást kiegészítő hermeneutikai diszciplínák: a megértést és az értelmezést a befogadás, illetve az írás folyamatára terjesztik ki.

ZÁRSZÓ

AVAGY MIÉRT A SZÖVEGGENETIKA?

Az alcímet a közelmúlt egy szöveggenetikai kiadványától kölcsönöztem, amely igen szerteágazó, történeti-filozófiai-antropológiai kitekintésű tanulmányokat gyűjt egybe.⁴⁶⁰ Hát mindenekelőtt például ezért, ezért a tágasságért, a játék- és a légtér tágasságáért. Hogy ennyi minden befér, belelátható és kibontható belőle.

Aztán a lendületéért, amely számomra ezzel a tágasságérzéssel függ össze, és az ezzel nem mindig és nem feltétlenül együtt járó – de itt igen, és ez is olyan szívszorítóan szeretetre- és tiszteletre-méltó, mert majdhogynem lehetetlen – pontosságáért. A képtelen, néha valóban eszelős, idegesítően jelentéktelen(nek tűnő) részletekbe vesző pontosságra törekvésért. (Legalább a törekvés...)

A némelyek szerint férfiatlan, sőt, nőies, mindenképpen „olyan franciás”, azaz túlfinomult megközelítéseiért. Az árnyalatokért, az árnyalásért, a (látszólagos) antagonizmusokon, a kettősségeken való túllépés eleganciájáért és tapasztalatáért. A szöveggel így-úgy foglalkozók javát jellemző intellektuális tudáson túli, tapasztalati tudásért.

És persze a véletlen miatt: és ebben benne van egy egyetemi szeminárium egy pesti kora téli délután, a párizsi ég tágassága a Luxemburg kert fölött, Mme Genette szigorú kontya és kérdő tekintete, a régi Bibliothèque Nationale zöld lámpái és állandó porszaga, és az új kopogó falépcsői. A véletlen miatt, amelynek szerepét a szöveggenetika (is!) annyiszor és annyit hangsúlyozta. „A vereség sem baj, fontos dolog. [...] Éppolyan értékű véletlen, mint a győzelem.”⁴⁶¹

---

⁴⁶⁰ *Pourquoi la critique génétique? Méthodes, théories*, eds. Michel CONTAT–Daniel FERRER, Paris, C.N.R.S., 1998.

⁴⁶¹ OTTLIK Géza, *Hajónapló = A Valencia-rejtély*. Bp., Szépirodalmi, 1989, 57, 65.

II. RÉSZ

A SZÖVEGGENETIKA GYAKORLATA

A GENETIKUS SZÖVEGVIZSGÁLAT

A szöveggenetikus munkája, amelynek végeredménye általában egy teljes vagy részleges (Biasi tipológiája szerint horizontális vagy vertikális) genetikus szövegkiadás és/vagy genetikus elemzés, a genetikus szövegvizsgálat négy nagy, részben egymásra épülő, részben párhuzamosan folyó műveletén alapul:

1. Az első feladat *a genetikus dosszié összeállítása*. Nagyságát és jellegét mindenekelőtt a kutatás célja határozza meg, ennek megfelelően akár az adott mű, illetve műrészlet keletkezését dokumentáló minden autográf és nem autográf kézirat (jegyzetek, tervek, fiatalkori és félbehagyott kéziratok, fogalmazványok, piszkozatok, tisztázatok, másolatok, javított másolatok), illetve kéz- és gépirat (korrektúra) másolatát is magába foglalhatja.⁴⁶²

Ritka, szerencsés esetben (kisebb terjedelmű művek, pl. versek esetében gyakrabban) a korpusz egészét megtalálhatjuk egy helyen (kézirattár, gyűjtő), a legtöbbször azonban, különösen a szerző kéziratának katalógusa híján, a szöveggenetikusnak – a szakirodalomra, korábbi kutatásokra, könyvtári, kézirattári, levéltári és árverési katalógusokra, személyes közlésekre és olykor legendákra támaszkodva – magának kell kinyomoznia a keresett dokumentumok lelőhelyét. Ez a kutatómunka (és az esetleges tárgyalások), valamint

---

⁴⁶² BIASI, 1990a, 21: „...l’ensemble des manuscrits se rapportant à l’œuvre étudiée, c’est-à-dire [...] les pièces autographes et non autographes que l’auteur a utilisées ou produites pour créer son texte”; l. még Uő, 2000, 30. Almuth GRÉSILLON másképpen értelmezi a genetikus dosszié fogalmát (1994): egy – kiadott vagy kiadatlan – mű vagy műrészlet írása során születő összes fellelhető dokumentum szöveggenetikai szempontból feldolgozott, azaz a szövegkeletkezés egyes szakaszainak megfelelően kronológiai sorba rendezett formájának tekinti, s az előszöveggel (avant-texte) azonosítja (241–242, l. a kérdésről bővebben fentebb *A filológiai hagyományhoz való viszony: a szöveggenetika és a szövegvizsgálat* című fejezetet).

a szükséges másolatok megszerzése egy terjedelmesebb korpusz esetében akár évekig eltarthat.

A kéziratos korpusz teljességére csak törekedhetünk és törekednünk is kell, de bizonyosak soha nem lehetünk felőle. A szöveggenetikusok munkájuk során folyamatosan szembesülnek eredményeik viszonylagosságával: akár évek munkájával gondosan felépített és dokumentált konstrukcióikat bármikor romba döntheti vagy legalábbis módosíthatja egy felbukkanó újabb kézirat.

A fenti, szűk értelemben meghatározott genetikus dosszié, a kéziratos genetikus dosszié nem tartalmazza a szöveg keletkezését megvilágító egyéb dokumentumokat. A mű létrejöttének rekonstruálása (genetikus szövegvizsgálat) és elemzése (genetikus kritika) során azonban a szöveggenetikus – az előbbi esetében különösen bizonyos kérdések eldöntésében (pl. datálás, hitelesség ellenőrzése), az utóbbi esetében pedig az írás folyamatának minél teljesebb megértése, hátterének felvázolása, az életművön belüli elmozdulások és összefüggések feltárása érdekében – támaszkodhat, és az esetek nagy többségében valóban támaszkodik is olyan dokumentumokra, amelyek nem tartoznak a szövegkeletkezés legszűkebb, legvégző körébe, de szorosan kapcsolód(hat)nak hozzá (levelezés, az írás előtt és közben tanulmányozott könyvek listája, a belőlük készült jegyzetek, esetleg margináliák, szerződéses kiadóval, egyéb személyes és hivatalos iratok, modern szerzők esetében az általuk készített vagy összegyűjtött fényképek, rajzok, reprodukciók, hang- és filmfelvételek). Ezek a dokumentumok a vizsgált mű tágabban értelmezett genetikus dossziéjének részei,⁴⁶³ amennyiben léteznek, rendszerint ott hevernek a kutatók asztalán, polcán, fiókjában. Nem a szöveg keletkezésének dokumentumai, hanem a szöveg keletkezésére vonatkozó dokumentumok. Segédanyagok ahhoz, hogy a nyersanyagból, a kéziratokból (a szűk értelemben vett genetikus

---

⁴⁶³ BIASI is ebbe az irányba látszik elmozdulni: legutóbbi összefoglaló művében már azt írja, hogy „a genetikus dosszié kibővíthető olyan dokumentumokkal, amelyek nem szorosan a szöveg keletkezésére vonatkozó, külsődleges, de az elemzés számára értékes adatokkal szolgálhatnak (2000, 30: „Le dossier de genèse peut aussi être enrichi par des documents (autographes ou non, manuscrits ou imprimés, privés ou publics) contenant des informations extérieures de la genèse de l'œuvre mais précieuses pour l'analyse...”).

dossziéból) kibonthatóvá, olvashatóvá, értelmezhetővé és értelmezhetővé válhassék a szöveg materiális, papíron, tintával folyó keletkezése.

A kéziratok felkutatása, a másolatok megszerzése, összegyűjtése után meg kell vizsgálni hitelességüket, amennyiben lehetséges, azonosítani kell a nem autográf dokumentumok készítőit, meg kell határozni szerepüket (pl. jegyzetelés baráti vagy titkári segítségképpen, kérésre vagy önálló kezdeményezésből; másolás, gépelés, javítás stb.), és természetesen datálni kell őket. Mindehhez elengedhetetlenül szükséges a kéziratokra és a szerző életrajzára, munkásságára, a korra vonatkozó szakirodalomnak, elemzéseknek, korábbi szövegkiadásoknak, értelmezéseknek az ismerete. A szöveggenetika tehát támaszkodik a forráskritika, a szövegkritika és az irodalomtörténet eredményeire, és esetenként újabb adatokkal járulhat hozzájuk.

Amennyiben sem maga a kézirat, sem a korszakra és a szerzőre vonatkozó szakirodalom nem nyújt semmiféle támpontot, a modern kodikológia⁴⁶⁴ segítségéhez és művelőihez folyamodhatunk: a papír fizikai jellemzői, vízjelének azonosítása, a tinta vegyelemzése számos esetben módot ad legalább a kézirat keletkezési idejének körülbelüli meghatározására.⁴⁶⁵ A C.N.R.S.–I.T.E.M. laboratóriumá-

---

⁴⁶⁴ Vö. „Codicologie moderne: science auxiliaire qui étudie le manuscrit moderne en tant qu’objet matériel et historique: supports, instruments et, par extension, tracés d’écriture; histoire des collections, répertoires, catalogues.” GRÉSILLON, 1994, 242.

⁴⁶⁵ A C.N.R.S.–I.T.E.M. szakértői a kutatók és a szövegkiadók munkájának, valamint a dokumentumok megőrzésének és tanulmányozásának megkönnyítése végett egységesítették a kéziratok leírásának szempontjait, és kidolgoztak egy olyan nyomtatványt, amely tartalmazza mindazokat a sokszor döntő jelentőségű anyagi és egyéb jellemzőket is, amelyeket a mikrofilm nem. Kezdeményezésük példaértékű és a hazai gyakorlatban is igen hasznos lenne. L. C.N.R.S.–I.T.E.M.: *Standard descriptif pour manuscrits modernes*. (é. n., belső kiadvány). A modern kodikológiáról és kérdéseiről l. bővebben: Marianne BOCKELKAMP, *Objets matériels = Les manuscrits des écrivains*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 88–101; Marianne BOCKELKAMP–Claire BUSTARRET: *La poésie des filigranes*, Revue de la Bibliothèque nationale, n° 30, Paris, B.N., 1988, 30–44; Charles-Moïse BRIQUET, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu’en 1600*, tome I–IV, Amsterdam, The Paper Publication Society, 1968 (kiegészített facsimile, 1. kiad.: 1907); Albert GRUIJS, *Le support de la pensée: l’analyse du papier = La naissance*

ban külön erre a célra kifejlesztett technikai eszközök is a kutatók rendelkezésére állnak (pl. lézeres optikai elemzés), amelyekkel szinte teljes biztonsággal kizárhatóak a hamisítványok, +/- két év biztonsággal datálhatóak, illetve meghatározhatóak más, a genetikus kritika számára fontos adataik (pl. egyszerre vagy többszöri nekifutással íródott egy adott kéziratoldal).⁴⁶⁶

2. A második lépés a *genetikus dosszié anyagának meghatározása, osztályozása* a dokumentumok tartalma és a mű keletkezése során betöltött szerepe szerint. Természetesen ez a kéziratok átolvasása, megfejtése nélkül nem tehető meg, azaz az osztályozás és a kisértőbizálás tulajdonképpen egyidejűleg folyik.

Pierre-Marc de Biasi a mű keletkezésének folyamatában négy nagy szakaszt különített el:

1. a felkészülés (phase pré-rédactionnelle),
2. a tulajdonképpeni írás (phase rédactionnelle),
3. a kiadás előkészítésének (phase pré-éditoriale),

---

du texte, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989, 23–32; Louis HAY, *Éléments pour l'étude des manuscrits modernes = Codicologica I, Théories et principes*, éd. Albert GRUIJS–Johan Peter GUMBERT, Leiden, E. J. Brill, 1976, 91–108; *Les manuscrits au laboratoire = Les manuscrits des écrivains*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–Hachette, 1993, 122–137; Karl Theodor WEISS, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, VEB Fachbuchverlag, 1962; Joyce Irene WHALLEY, *Writing Implements & Accessories, From the Roman Stylus to the Typewriter*, Newton Abbott–London, David & Charles, 1980 (1. kiad.: 1975); *Les Techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits* (Colloque international du C.N.R.S. n° 548, Paris, 13–15 sept. 1972), Paris, C.N.R.S., 1974; *Essays in Paper Analysis*, ed. Stephen SPECTOR, Washington–London–Toronto, Folger Books, Associated University Presses, 1987; *La machine à écrire hier et demain* (Colloque organisé par l'Institut d'Étude du Livre, 23–24 oct. 1980), éd. Roger LAUFER, Paris, Éditions Solin, 1982; valamint az *Histoire de l'édition française* (éd. Henri-Jean MARTIN–Roger CHARTIER–Jean-Pierre VIVET) vonatkozó részei: Jean VEZIN, *La fabrication du manuscrit*, Paris, Promodis, 1983, 25–47 (tome I); Alix CHEVALLIER, *La matière première: le papier*, Paris, Promodis, 1984, 33–41 (tome II); Astrid-Christiane BRANDT, *La fabrication du papier*, Paris, Promodis, 1985, 58–59 (tome III).

⁴⁶⁶ Bővebben I. BIASI, 1990a, 27–28; Louis HAY, *Le Manuscrit: langage de l'objet*, Bulletin de la Bibliothèque nationale, Paris, B. N., 10 és Daniel CHARRAUT–Jacques DUVERNOY–Louis HAY, *L'analyse automatique de l'écriture*, La Recherche, n° 184, jan. 1987, 49–59.

4. végül magának a kiadásnak (phase éditoriale) a szakaszát.⁴⁶⁷

A kéziratok típusai⁴⁶⁸ tulajdonképpen megfeleltethetők ezeknek a szakaszoknak:

1. a felkészülés szakasza a jegyzeteknek, terveknek, programoknak és vázlatoknak;

2. az írás szakasza a piszkozatoknak és a tisztázatoknak;

3. a kiadás előkészítése a „végleges” kéziratnak és a korrektúráknak;

4. a kiadás szakasza pedig a ránk maradt szövegeknek.

Az egyes szakaszok az adott szerző gyakorlatának megfelelően tovább bonthatók. A különböző korpuszok szöveggenetikai elemzéséből levonható tanulságok alapján Biasi az utóbbi években tovább árnyalta a fenti szakaszolást: az egyes szakaszokon belül megkülönböztette a meghatározó folyamatokat, a szöveg keletkezésében betöltött szerepüket, a hozzájuk rendelhető kéziratípusokat.⁴⁶⁹

– a felkészülés szakaszán belül az anyaggyűjtés, az útkeresés, az előkészületek, az írás megkezdésének szakaszát: a tájékozódás és az előzetes kutatások után, a próbálkozások és a további anyaggyűjtés során kialakul a mű koncepciója, vázlata, kezdete;⁴⁷⁰

– az írás szakaszán belül a vázlatok, a dokumentálás és a megfogalmazás szakaszát: kialakul a mű szerkezete és szövege, további részletekkel gazdagodik;⁴⁷¹

⁴⁶⁷ BIASI, 1990a, 12–20; BIASI, 2000, 32–49.

⁴⁶⁸ L. a C.N.R.S.–I.T.E.M. által javasolt, a modern kéziratok leírására szolgáló formanyomtatvány statut génétique rovatát: „notes de lecture / notes préparatoires / projet / plan / scénario / brouillon / mise au net corrigée / mise au net / manuscrit ayant servi à l'impression / copie d'auteur / épreuve corrigée / autre” (’olvasmányjegyzetek / előkészítő jegyzetek / terv / vázlat / forgatókönyv / piszkozat / javított tisztázat / tisztázat / a kinyomtatandó kézirat / szerzői másolat / javított korrektúra / egyéb’). In: *Standard descriptif pour manuscrits modernes*. C.N.R.S.–I.T.E.M., é. n., 6.

⁴⁶⁹ BIASI, 2000, 32–49.

⁴⁷⁰ L. *uo.*, 34–39, összefoglalóan a 34. o. táblázatát: „processus provisionnel-processus exploratoire-processus préparatoire-processus d’initialisation: orientations, recherche préliminaire-exploration-conception, information-programmation, préfiguration”.

⁴⁷¹ L. *uo.*, 39–44, összefoglalóan a 39. o. táblázatát: „processus scénarique-processus documentaire-processus rédactionnel: structuration-documentation-textualisation”.

– a kiadás előkészítése az írás befejezését jelenti: lezárul az írás folyamata, megszületik a végleges kézirat, kikerül a szerző kezéből, először a kiadóhoz, majd a nyomdába, elkészülnek a korrekktúrák, majd a végső, szerző által átnézett korrekktúra;⁴⁷²

– a kiadás szakaszán belül a szerzői és a nem szerzői variánsok szakaszát: a végső korrekktúra nyomdai előkészítése után megjelenik az első kiadás, az esetleges további javított, bővített kiadások, a szerző által átnézett utolsó kiadás, majd a különféle posztumusz kiadások.⁴⁷³

A kéziratípusok meghatározása nagy segítségünkre lehet a genetikus dosszié anyagának meghatározásában: ha sikerül minden egyes kéziratot leírunk, és a fenti kategóriák valamelyikébe sorolunk, a szakaszonkénti osztályozás magától előáll. Ez a – nem feltétlenül szükséges – eljárás lehetővé teszi, hogy a szöveg létrejöttét a legelső jegyzetektől kezdve folyamatként írassuk le. Ez a folyamat természetesen szerzőről szerzőre, és még ugyanazon szerző esetében is rendszerint műről műre más: a fenti általános és igen részletes, gyakorlatilag mindent figyelembe vevő szöveggenetikai modell egyes alszakaszai, sőt akár egész szakaszok kimaradhatnak (pl. a felkészülés szakaszáról gyakran semmilyen dokumentum nem áll rendelkezésre, mivel „fejben történik”), a hangsúlyok eltolódhatnak.

A szöveg keletkezésének leírására Biasi által kidolgozott terminológia egyúttal lehetőséget teremt a szerzők írásmódjának, egyazon szerző különböző műveinek, sőt, azonos műfajú, különböző szerzőktől és akár különböző korokból származó művek keletkezésének összehasonlítására. Elképzelhető, hogy a jövőben – ha kellő számú szöveggenetikai elemzés áll a rendelkezésünkre – egy adott kor írásmódjáról, azaz íráshoz, szöveghez való viszonyáról is többet mondhatunk.

---

⁴⁷² L. *uo.*, 44–48, összefoglalóan a 45. o. táblázatát: „finalisation post-rédactionnelle: finition-préparation de l'édition imprimée-dernières corrections”.

⁴⁷³ L. *uo.*, 48–49, összefoglalóan a 48. o. táblázatát: „1ère phase éditoriale, variantes auctoriales-2e phase éditoriale, variantes non auctoriales: fabrication du texte pré-originale, première édition, rééditions du texte dans le vivant de l'auteur-éditions posthumes”.

A szöveggenetikus számára nyilvánvalóan az írás szakasza, vagyis a genetikus dosszié általában legvaskosabb része, a piszkozatok és a tisztázatok a legérdekesebbek. Bennük formálódik, majd kezd rögzülni a szöveg. A genetikus szövegvizsgálat során nekik kell a legtöbb figyelmet és időt szentelni, mivel az esetek jó részében ők a legnehezebben megfejthetők és azonosíthatók. Első lépésben azt határozzuk meg, hogy az egyes kéziratoldalak a végleges szöveg melyik részletére (mondatára, bekezdésére, oldalára) vonatkoznak, és eszerint rendezzük el őket.

3. A következő lépés a *szöveggenetikai osztályozás*. Már ismerjük és számba vettük a végső szövegállapot egyes részleteinek korábbi szövegállapotait (a végleges szöveg korábbi változatait, mondanánk a hagyományos szövegkritikai terminológiával), most ezeket elemezve és összehasonlítva megkíséreljük megállapítani keletkezésük időrendjét: az adott szöveghelyre vonatkozó összes dokumentumot kronologikus sorba rendezzük. Biasi ezt nevezi paradigmatis elrendezésnek, az ezt követő műveletet pedig szintagmatikus elrendezésnek.⁴⁷⁴ Ez utóbbi során valójában azt kell rekonstruálnunk, hogyan alakult a mű keletkezése folyamán az egyes szövegrészletek (illetve azok változatainak) kapcsolódási rendje.

Figyelmünknek minden részletre ki kell terjednie. Támpontunk nagyon sokféle lehet: formális, azaz a dokumentumokból kiolvasható (pl. rajzok, az íráskép változása, néhány odavetett szó, jelek, nyílak a margón, a javítások, törlések száma, telegrafikus stílus stb.), illetve a korra és a szerzőre vonatkozó minden történeti, életrajzi ismeretünk.⁴⁷⁵

A szöveggenetikai kutatásokat mindig befolyásolja a végső szöveg ismerete, hiszen valójában – általában, kivéve például a posztumusz műveket⁴⁷⁶ – először a szöveget ismerjük, és csak azután a kéziratokat. A szöveggenetikus tulajdonképpeni feladata tehát

---

⁴⁷⁴ BIASI, 1990a, 22–23.

⁴⁷⁵ Almuth GRÉSILLON könyvében számos kitűnő példával szolgál (1994, 118–120).

⁴⁷⁶ Meglehet, a kéziratban maradt műveknek éppen a genetikus kiadás a „lehető leghitelesebb” formája.

„a befejezett kibontása” („dé-finir le fini”), a szöveg kinyitása ön-
nön lehetőségeire.⁴⁷⁷

A szöveggenetika tehát számot vet a végső-végleges szöveg(vál-
tozat) létezésével, sőt – ahogy Louis Hay szövegdefiníciója bizonyítja
(a szöveggé szerveződés szükségszerűsége mint szövegalkotó erő) –,
számol is vele. A genetikus szövegvizsgálat és genetikus kritikai
elemzés során azonban ez problémát jelent: a szöveggenetikai eset-
tanulmányokban olykor még ma is ott kísért a szöveg teleologikus
felfogása. Márpedig a szöveggenetika szerint a szöveg végső álla-
pota csak egy az egymást követő szövegállapotok közül, ha hely-
zete folytán kiemelt szövegállapotnak is kell tekintenünk. Az írás
célja nem kifejezetten ennek a végleges szövegállapotnak a lét-
rehozása, nem efelé tart, hanem itt valamiért megáll. A végleges
szöveg létrejötté tehát legalább annyira esetleges, mint amennyi-
re szükségszerű. Ahogy a mindig az aggályosságig következetes
Raymonde Debray-Genette *Módszertani vázlatában* leszögezi, a
szövegkeletkezést nem foghatjuk fel fejlődési, csak differenciáló-
dási folyamatként.⁴⁷⁸

A végső szöveg fetiszizálása valóban elkerülendő lenne: ennek
megkönnyítésére Raymonde Debray-Genette bevezeti a finitude-
definition-finalité fogalmait, melyek mindegyike a végső szöveg álla-
pot megközelítésére szolgál, más-más szemszögből, más elméleti
háttérrel.⁴⁷⁹

A szöveggenetika számára talán a finitude fogalma a leginkább
figyelemre méltó, mivel ez egyszerűen a szövegkeletkezés utolsó
állomását jelenti. Lezártágnak fordíthatnánk. A szöveggé szer-
veződés kultúránkból fakadó kényszerének tudomásul vétele.

Raymonde Debray-Genette szerint a szöveggenetikának a fina-
lité-finalitás fogalmát és gondolatát kellene elkerülnie. A szöveg-
genetikai tanulmányok ugyanis arról tanúskodnak, hogy a szöveg-
gé szerveződés soha nem egy előre meghatározott terv beteljesí-
tése (még az olyan nagy „programírók” esetében sem, mint Zola)⁴⁸⁰:
az írást a véletlen és a szeszélyek is irányítják, az először felvázolt

---

⁴⁷⁷ DEBRAY-GENETTE, 1988, 19.

⁴⁷⁸ *Uo.*

⁴⁷⁹ *Uo.* 19–20.

⁴⁸⁰ A programírás definícióját (Louis HAY) l. fentebb (125).

tervek az esetek nagy többségében csak kiindulópontnak tekinthetők, az írás során alapjaikban felforgatódnak.⁴⁸¹ Az írás pillanatról pillanatra átalakul, a szöveggenetikusként pedig ezeket az átalakulásokat kell követnie, dinamikájukat, törvényszerűségeiket leírnia.

A szöveggenetika már eddig is több ízben hangsúlyozott nagy érdemének tartom azt, hogy elméleti feltételezéseiket és következtetéseiket mindig egybevetik az egyes írásmódok vizsgálatából leszűrt tanulságokkal. Ebben az esetben pedig az írói gyakorlat, nevezetesen a művek befejezéséről, azaz az excipitekről írt genetikai elemzések arról tanúskodnak, hogy ha célképzet nem is, de az írás folyamán igenis működik, és egy bizonyos, szerzőnként változó ponton túl egyre inkább előtérbe kerül (ahogy Flaubert példáján is láthattuk) és szövegalkotó erővé válik a művé szerveződés felismert szükségszerűsége.⁴⁸² A kétségtelenül filológiai áthallásokkal terhelt finalitás helyébe tehát a szükségszerűség talán valóban pontosabb fogalma lép.

A finition befejezést és befejezettséget jelent. A fogalom bevezetésére Raymonde Debray-Genette-et valószínűleg saját elemzése indíthatták Flaubert befejezéstechnikájáról, melynek tanulságait a következőképpen foglalja össze: „Ítéletalkotásnak semmi nyoma..., helyébe valamiféle »határozott bizonytalanság« költözik. Ebben a tekintetben az *Un cœur simple* ('Egy jámbor lélek') excipitje talán példaértékű, és a regények befejezéséhez hasonlóan szerepe kettős: itt zárul le a történet, és innen indul a reflexió. Így kerülhető el ismét a konklúzió ostobasága.”⁴⁸³

A szöveg tehát lehet lezárt (az esetek nagy többségében az), de ebből nem feltétlenül következik, hogy befejezett. A szöveggenetika

---

⁴⁸¹ Vö. pl. Raymonde DEBRAY-GENETTE idézett kötetének (1988) tanulmányait.

⁴⁸² L. pl. a *Genèses des fins. De Balzac à Beckett, de Michelet à Ponge* című kötet (éds. Claude DUCHET–Isabelle TOURNIER), Saint-Denis, P.U.V., 1996) tanulmányait.

⁴⁸³ Raymonde DEBRAY-GENETTE, *Comment faire une fin* = Uó, 1988, 111–112: „Toute trace de jugement [...] est effacée au profit de ce qu'on voudrait appeler une „exacte incertitude.” En cela, l'excipit d'*Un cœur simple* est peut-être exemplaire et marqué de la double fonction d'une fin de roman: fermer la diégèse, ouvrir la réflexion. Ce qui évite peut-être une fois de plus, la bêtise de conclure.”

tikának ezzel a lezárttsággal mindig számolnia kell, a szövegkeletkezés teleologikus nyomon követése és elemzése helyett azonban feladata a szövegben rejlő lehetőségek és a művé alakulás szöveg-szervező erővé váló szükségszerűsége kölcsönhatásának vizsgálata. (Vagyis ismét Louis Hay szövegdefiníciójához jutottunk el, aki lehetőség és szükségszerűség összeegyeztetésében látja az írás és az így létrejövő szöveg lényegét.)

A fentiekkel részben összefügg az írás linearizációjának problémája. De mint Jean-Louis Lebrave és Daniel Ferrer rámutatott, nemcsak a szöveg rejtetten vagy nyíltan teleologikus felfogása vonhatja maga után a keletkezés folyamatának lineáris kezelését.⁴⁸⁴ A munka jellegéből adódóan is nagy a kísértés, hiszen a kronologikus rend könnyen interpretálható linearitásként. A szöveggenetikusnak rendkívül óvatosan kell eljárnia ebből a szempontból is. Nem engedheti meg magának, hogy elvakítsa ez az általa rekonstruált kronológia, sem az a természetes szándék, hogy minél világosabban írja le az adott szöveg létrejöttének folyamatát. Figyelni kell szokásainkra és reflexeinkre, mert a szöveggenetikai kutatások másik fontos tanulsága éppen az, hogy az írás csak nagy kitérőkkel, megtorpanásokkal és nekilendülésekkel halad a fentiek alapján a lezárttság állapotával jellemezhető végső szövegállapot felé.⁴⁸⁵

4. *A genetikus dosszié anyagának megfejtése, elolvasása* nemcsak a szöveggenetikai osztályozásnak, hanem már a legelső, hozzávetőleges csoportosításnak is elengedhetetlen feltétele, a kezdetektől e két művelettel párhuzamosan történik. A genetikus szövegvizsgálat lépései logikusan egymásra épülnek, az *átírás* esetében azonban – mint látni fogjuk, nemcsak a módszer egészén belüli helyét, hanem módjait illetően is – kisebb a szigor. Van, aki a genetikus dosszié összeállítása, a kéziratok azonosítása és datálása

---

⁴⁸⁴ L. FERRER–LEBRAVE, 1991, 9–25.

⁴⁸⁵ L. pl. Raymonde DEBRAY-GENETTE már hivatkozott tanulmánykötetét (1988), valamint a következő köteteket: *Flaubert à l'œuvre*, éd. Raymonde DEBRAY-GENETTE, Paris, Flammarion, 1980; *Genèse de Babel. Joyce et la création*, éd. Claude JACQUET, Paris, C.N.R.S., 1985; *Penser, classer, écrire. De Pascal à Pérec*, eds. Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS, Saint-Denis, P.U.V., 1990.

után rögtön belekezd az átírásba, olvasatait azonnal papírra veti, és valójában átírás közben alakítja ki hipotéziseit az egyes foliók típusairól, keletkezésük kronologikus rendjéről. Mások inkább az első átolvasás során-után felállított besorolásaikat, keletkezésrekonstrukciójukat ellenőrzik, módosítják az újabb átolvasás és átírás során. Úgy tűnik, két különböző temperamentum, kutatói habitus (felfedező vagy felderítő, nekirohanó vagy körüljáró) rejlik e döntés mögött, és az esetek nagy többségében bármelyik eljárás célravezető. Némelykor azonban érdemes erőt venni magunkon, és az eredetileg tőlünk idegenebb lehetőséget választani: nagyobb és nehezen áttekinthető korpuszok vizsgálatakor megkönnyítjük a dolgunk, ha az előbbit, kisebb, kevésbé kaotikus korpuszoknál pedig ha az utóbbit választjuk.

A kéziratok megfejtésének mikéntjéről sokat nem mondhatunk: a lehető legnagyobb pontosságra és teljességre kell törekednünk. Az átírás problematikusabb. Igaz, hogy minden egyes mű létrejötte egyedi, és még ugyanon szerző műveinek keletkezése között sincs feltétlenül hasonlóság, és az is igaz, hogy a szöveggenetikus egyik feladata éppen ezeknek az egyéni jellegzetességeknek a számbavetele és elemzése, ennek azonban semmiképpen sem kell(ene) azt jelentenie, hogy az átírások szinte olyan egyediek, mint maguk az átírt kéziratkötegek.

A „szöveggenetikai Bábel”⁴⁸⁶ kifejezés sajnos találó, pedig a szöveggenetikusként természetesen feladata eredményeinek legalább a tudományos közvélemény számára érthető formában való közzététele, vagyis úgy, hogy ne csak a kézirat segítségével legyen értelmezhető az átírás.⁴⁸⁷ A szöveggenetikusok tudatában vannak a problémának és az ebből származó veszélyeknek:⁴⁸⁸ ha az átírást legalább nagy vonalakban nem egységesítik, a szöveggenetika önmagát szigeteli el, eredményei ugyanis nem épülnek be a tudományos

---

⁴⁸⁶ Ezio ORNATO–Gilbert OUY, *Techniques de l'édition génétique appliquées aux textes médiévaux = La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, C.N.R.S.–I.T.E.M., 1987, 161.

⁴⁸⁷ L. pl. Claudine GOTHOT-MERSCH észrevételeit: *L'édition génétique: le domaine française = La naissance du texte*, éd. Louis HAY, Paris, José Corti, 1989, 69.

⁴⁸⁸ Jó példa erre Almuth GRÉSILLON elemzése összefoglaló művében (1994, 121–131).

közgondolkodásba, s ugyanakkor nem tud továbblépni az egyes művek keletkezésének elemzésétől a szöveg születésének, az írás általános törvényszerűségeinek átfogó, összehasonlító vizsgálatához (nevezzük ezt keletkezésesztétikának, az írás történetének vagy [nyelv]tudományának).⁴⁸⁹

A helyzet mindamellett ma már nem olyan kaotikus: a hetvenes évek óta számos tudományos ülészakot szenteltek a témának,⁴⁹⁰ s valószínűleg részben ezeknek, részben a szöveggenetikai vizsgálatok és elemzések, a genetikus szövegkiadások sokasodásának, elterjedésének, a tapasztalatok felhalmozódásának köszönhetően a kilencvenes évektől kezdve bizonyos egységesülés figyelhető meg, igaz, két irányban.

Azok a kutatók,⁴⁹¹ akik a beszédaktushoz hasonlóan, elsősorban Austin, Searle, valamint Benveniste és Culioli munkái nyomán a kéziratokban az írásaktus megragadására, leírására és teoretizálására törekcsenek, kisebb-nagyobb eltéréssel a Grésillon által javasolt kézírathű⁴⁹² átírási módot alkalmazzák.⁴⁹³

normál betű	szervei szöveg
kurzív betű	az átíró megjegyzései
betoldás	eredeti helyére írva (sorköz, margó), kisebb betűvel
áthúzás, törlés	áthúzás

⁴⁸⁹ A következő kifejezéseket fordítom ily módon: esthétique génétique/de la production écrite/littéraire; histoire de la production écrite/des pratiques d'écriture littéraire; science/linguistique de la production écrite. Elemzésüket és a vonatkozó bibliográfiát l. fentebb, a *Metszéspontok* című fejezetben.

⁴⁹⁰ Az École Normale Supérieure-ön 1974-ben *Les manuscrits. Transcription, édition, signification* címmel rendezett konferenciára, ill. az 1979-ben, 1981-ben, ill. 1983-ban tartott francia-német tudományos ülészakokra gondolok. A kérdésről l. még: *Les manuscrits. Transcription, édition, signification*, Paris, Presses de l'E.N.S., 1976; *Édition et manuscrits. Probleme der Prosa-Edition*, éds. Michael WERNER-Winfried WOESLER, Bern, Peter Lang, 1987.

⁴⁹¹ Elsősorban a következő kötetek szerzőire gondolunk: *La genèse du texte: les modèles linguistiques*, Paris, C.N.R.S., 1982; *Proust à la lettre. Les intermittences de l'écriture*, Tusson, Du Lérot, 1990.

⁴⁹² A „transcription diplomatique” kézírathű átírásként fordítása KOVÁCS Ilona javaslata, köszönet érte.

⁴⁹³ GRÉSILLON, 1994, 129–131.

a szerző egyéni jelölései	eredeti helyén, azonos módon reprodukálva (pl. egész oldal vagy bekezdés áthúzása kereszttel, nyilak, számozás, egyéb jelölések, rajzok; az utóbbiak lapalji jegyzettel kiválthatók)
(illis.)	olvashatatlan (ha szükséges, pontosítva az átírásban magában vagy lapalji jegyzetben:
/	olvashatatlan betű, szótag, szó) átírás (rá egy betűre, szótagra vagy szóra), a ráírt szó- vagy mondatelem előtt
* *	valószínű, feltételezett olvasat a két csillag között

A fenti átírási mód hívei a kézirat teljes reprodukálására, a betűhűségen túl a sorok, a margó, a sorközi betoldások elhelyezkedésének, azaz a kéziratoldal kitöltésének, valamint duktusának minél tökéletesebb visszaadására törekednek. Egyezményes jeleket alig használnak. A kézírás elevenségét, a lendületet és a megtorpanásokat tükröző betűvastagságot, folytonosságot vagy szaggatottságot természetesen lehetetlen visszaadni, de az egyes szövegcsoportok térbeli elrendeződése – amelyből gyakran következtethetünk a szövegkeletkezés menetére, valamint a textualizáció egyéni sajátosságaira – minden gond nélkül reprodukálható. Egy ily módon átírt kéziratoldal több a faksimilénél: nem nyersanyag, hanem tudományos segédanyag, nem a kézirat reprodukciója, hanem feldolgozott formája. Némileg túlozva azt mondhatnám, hogy jobban költődik a kézirathoz, mint a szöveghez. Kétségtelenül több köze van a valamikori kézirat tudományhoz, a szöveggenetika kezdeteihez: a szöveggenetikusok első, nyelvész nemzedéke hozta létre.⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Vö. GRÉSILLON, 1994, 121–135.

A szövegenetikusok másik fele általában a Biasi javasolta kódot követi.⁴⁹⁵ Ez a jelölésrendszer lehetővé teszi a linearizált átírást,⁴⁹⁶ amely beemeli a szövegbe, a sorok linearitásába, és mintegy időrendbe rendezve tárja elénk az írás során felbukkanó, alámerülő, megsemmisülésre ítélt vagy visszatérő, megerősödő, kiteljesedő szövegelemeket. Az általa kidolgozott kilenc jel a következő:

kurzív betű	szerzői szöveg
normál betű	az átíró megjegyzései
< >	sorközi betoldás
[ ]	áthúzás, törlés
[< >]	a sorok közé betoldva, majd törölve
< [ ] >	törölve, majd visszaállítva
« »	betoldás a margón
(?) normál betű	valószínű, feltételezett olvasat
(illis.)	olvashatatlan

A javaslatok és választások természetesen a nézőpontok és az elméleti megfontolások különbségét tükrözik. A kézírathú átíráshoz képest a linearizált átírás későbbi fejlemény. Hívei az így létrejövő, ilyen formában a tudományos diszkurzuson kívül soha seholy nem létezett szövegszerűséget előszövegnek nevezik⁴⁹⁷ (én inkább, ahogy fentebb is, genetikus szövegnek vagy a keletkezés szövegének is), és nemcsak munkaeszköznek, segédanyagként tekintik, hanem olyan tudományos vizsgálati tárgynak, amely a szakmai közönségen túl akár szélesebb olvasórétegekhez is eljuthat, talán új olvasásmódot is meghonosíthat.⁴⁹⁸ Az ő számukra az előszöveg megalkotott volta legalább annyira lényeges, mint munkaeszköz jelle-

⁴⁹⁵ L. BIASI, 1988, 474.

⁴⁹⁶ Jobb híján így fordítom a francia terminológiában elterjedt „transcription linéarisée” kifejezést (a szövegszerű átírás sok lenne).

⁴⁹⁷ L. pl. BIASI, 1988, 468. Mások – rendszerint a kézírathú átírás hívei – az előszöveget a genetikus dossziéval azonosítják, feldolgozott vagy feldolgozatlan formájában. L. pl. GRÉSILLON-nál (1994), aki azonos módon definiálja mindkettőt, egy mű keletkezésére vonatkozó összes írott dokumentum kronologikus rendbe állított formájának tekinti (241–242).

⁴⁹⁸ BIASI, 1990b, 25; RICCEUR, 1989, 475.

ge. A rekonstrukció mögött kétségtelenül ott lappang a konstrukció gondolata, kimondatlanul.

A linearizált átírás itt leírt fajtáját Biasi egyezményes jeleket használó linerizált átírásnak nevezi és megkülönbözteti a diakronikus linearizált átírástól, amelyet elsősorban szöveggenetikai mikroelemzésekre ajánl.⁴⁹⁹ Ez utóbbi valójában az egymást követő szövegálapotok rekonstrukcióját jelenti, ennek megfelelően nem használ egyezményes jeleket. Világos, könnyen áttekinthető, ám igen helyigényes átírási és szövegközlési mód, nehezen olvasható, többször átírt szöveghelyek alakulásának vizsgálatában azonban gyakran nélkülözhetetlen. Szinoptikus linearizált átírásnak is nevezhetnénk az előbbi átírási módot – a kifejezést Gablertől és a neki is ötletet adó szinoptikus evangéliumoktól kölcsönözve –, mivel az egyes szöveghelyekre vonatkozó összes folióból kiolvasható adatok együttes közreadása a célja.

A kézírathű átírás híveinek legfőbb, egyébként teljességgel indokolt érve a linearizált átírás ellen az, hogy nem képes a kézirat minden információját visszaadni, nevezetesen a kéziratoldalak térkihasználását és duktusát nem veszi figyelembe, tagadja, elhanyagolja, bagatellizálja jelentésüket.⁵⁰⁰ Ez bizonyos esetekben igaz, bár a linearizált átírást választó kutatók többsége szükségesnek látja e sajátosságokat jegyzetekben vagy más módon jelezni.⁵⁰¹ De gyakorlatuk kétségtelenül nem következetes, nem mindent jeleznek, válogatnak az információk között. A szövegszerűség megőrzése és a nagyobb olvasóközönség elérése-megnyerése érdekében engedményeket tesznek, s ezt valóban a tudományos egzaktuság és teljesség sínyli meg.⁵⁰² Az is igaz, hogy bizonyos esetekben, kaotikus, törlésektől, sorközi és marginális betoldásoktól hemzsegő, nehezen olvasható kéziratok esetében feltétlenül szükséges lehet egyes ré-

---

⁴⁹⁹ BIASI, 2000, 65: „transcription linéarisée codée (code simplifié)” és „transcription diachronique linéarisée (avec simulation des versions successives)”

⁵⁰⁰ L. GRÉSILLON, 1994, 127–129.

⁵⁰¹ A BIASI javasolta átírási kód szerint pl. a kurzivált előszövegtől elkülönülő normál betűvel szedett zárójeles megjegyzésként.

⁵⁰² GRÉSILLON, 1994, 129.

szek vagy akár a teljes szöveg kézírathű átírása (is). Ezt egyébként a linearizált átírás legelszántabb hívei sem tagadják.⁵⁰³

Máskor viszont, elsősorban például olyan kéziratok esetében, amelyet írójuk az áttekintés, az olvashatóság érdekében készít (tiszta-
zatok), vagy folyamatosan, hosszú ideig használ (jegyzetek, ter-
vek), vagy éppen ellenkezőleg, valamilyen okból soha többé elő se
vesz, és ha mégis, alig ír bele (jegyzetek, ötletek, napló), a linearizált
átírásban sem vész el semmilyen, vagy legalábbis semmilyen lénye-
ges információ.

A legnagyobb problémát mindig, minden szempontból a piszko-
zatok jelentik. Ideális esetben – talán majd az elektronikus gene-
tikus kiadások esetében – a kéziratoldal faksimilije mellé odake-
rül(het) a kézírathű átírás (a szakembereknek és az utókornak, kiin-
dulópont és munkaeszköz gyanánt) és a linearizált átírás is (nagyobb
közönségnek, az érdeklődő olvasóknak). Mindkét átírás viszonylag
könnyen olvasható, az előbbi viszont jóval helyigényesebb, ebből kö-
vetkezően költségesebb.

Feltehetően legalábbis részben gyakorlati, a publikálás lehető-
ségeivel kapcsolatos megfontolások szorítottak sokakat a genetikus
átíratok készítői közül arra, hogy vegyes átírásokat publikáljanak.⁵⁰⁴
Ez az öszvérmegoldás az előző kettőnél nehezebben olvasható, ke-
vert jellegéből következően kevésbé áttekinthető, helyigényes, tehát
drága, a szakemberek számára kevés, a laikus olvasóközönség szá-
mára talán túl sok információt tartalmaz. A kutatók számára nem
megbízható forrás, a kéziratokkal való egybevetése, kiegészítése
nélkül nem használható; az olvasók számára pedig feltehetően túl
bonyolult, inkább elbátortalanít.

Számomra a kézírathű átírás kiindulási pont: elkészítése min-
dig célszerű, és gyakran szükséges, nélküle nehéz, nehezebb, oly-
kor lehetetlen továbblépni más átírás, egy genetikus kiadás vagy

⁵⁰³ BIASI, 1990a, 25.

⁵⁰⁴ GRÉSILLON kevert, vegyes átírásnak nevezi őket (1994, 128: „mixte, entre tran-
scription diplomatique et linéarisée”), BIASI összetett átírási kódot alkalma-
zó fél-kézírathű átírásoknak (2000, 65: „semi-diplomatique codée [code com-
plexe]”). L. pl. Philippe WILLEMART *Hérodias*-átírását: *O Manuscrito em Gus-
tave Flaubert. Transcrição, classificação e interpretação de proto-texto do 1. o.*
capítulo do conto Hérodias, São Paulo, Universidade de São Paulo, 1984.

elemzés felé. A szöveggenetikus számára a tisztázás eszköze. Elképzelhető, hogy ilyen formában kerül publikálásra, de az is lehetséges, hogy a kutatás háttéranyaga marad, soha nem lát napvilágot. Ezt részben munkánk finalitása (ki(k)nek, mire, minek szánjuk), részben a kézirat jellege (olvashatósága, bonyolultsága, terjedelme) határozza meg. Bármely átírási és közlési mód mellett döntünk, arra kell törekednünk, hogy az adott átírási módra jellemző tipográfiai megoldásokkal, jelekkel, jegyzetekkel a lehető legtöbb információt adjuk át a kéziratról. Ha valamelyik átírási mód erre nagyobb lehetőséget nyújt, természetesen azt kell választanunk.

A genetikus szövegvizsgálat végeredménye a rendszerezett és átírt genetikus dosszié. Biasi szerint egy mű genezisének összes dokumentumát tartalmazó dossziét „úgy kell elképzelnünk, mint egy olyan dossziékból álló tornyot, amelyek meghatározott rend szerint osztályozott és sorba rakott kéziratkötegeket tartalmaznak: a dosszié egésze tehát egy rétegekből felépülő torony képével modellezhető. [...] Ha a kéziratortnyot oldalról vesszük szemügyre, legalább egy tucat különböző írásréteget fedezhetünk fel benne: a jegyzetfüzetek és a tervek, a szerkezeti vázlatok és a kidolgozott vázlatok, az előkészítő munka során gyűjtött dokumentáció, a részletesen kidolgozott vázlat, a pizskozatok, a szerkesztési fázis során gyűjtött jegyzetek, a tisztázatok, a végleges kézirat és a korrektúrák írásrétegeit. A toronymodell lehetővé teszi, hogy a genetikus dossziét a maga egészében lássuk, úgy, ahogy az a szöveggenézis során létrejött: olyan különböző részekből fölépülő egészként, amelyben a maga helyén minden egyes darab az alkotómunka egy-egy lezárt egységét jelenti.”⁵⁰⁵

---

⁵⁰⁵ Pierre-Marc de BIASI, *Horizontális kiadás, vertikális kiadás*, Helikon, 1998/4, 422–426 (Lóriniszky Ildikó fordítása).

ESETTANULMÁNY

PILINSZKY JÁNOS: *KÉRDÉS* (I.)

Nézzünk egy példát! Pilinszky János *Kérdés* című versén mutatom be a genetikus szövegvizsgálat egyes lépéseit.

1. *A háttér: egy kis Pilinszky-filológia.* Pilinszky János *Kérdés* című verse a *Szálkák* kötetben jelent meg 1972-ben, a záró *Felelet* ciklus harmadik darabjaként.⁵⁰⁶ Folyóiratbeli közléséről nem tudunk.⁵⁰⁷ A verset az első megjelenéssel azonos formában adja közre a Pilinszky által válogatott gyűjteményes kötet,⁵⁰⁸ a Jelenits István szerkesztette 1987-es *Összegyűjtött versek*⁵⁰⁹ és a Hafner Zoltán gondozásában megjelent *Összes versek*.⁵¹⁰

A *Szálkák* keletkezéséről Pilinszky 1971 októberében azt mondta Tasi Józsefnek egy beszélgetésben, hogy „három hét alatt”, szinte „naplószerűen”, hirtelen születtek ezek a rövid darabok.⁵¹¹ Néhány már régebben megvolt, tavaszi-nyári párizsi tartózkodása alatt kezdtek sorjázni.⁵¹² Ekkor a kötetnek még nincs végleges címe, de Pilinszky megemlíti néhány elképzelését (*Rögtönzések, Egy lírikus naplójából, Válaszolok vagy Felelek*).⁵¹³

2. *A genetikus dosszié összeállítása: a kéziratok felkutatása.* Pilinszky János kéziratos hagyatékát az Akadémiai Könyvtár Kézirattára őrzi. A hagyaték feldolgozója, Körmeny Kinga elkészítette a Pilinszky-kéziratok katalógusát, s az Akadémiai Könyvtár

⁵⁰⁶ PILINSZKY János, *Szálkák*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 63.

⁵⁰⁷ Vö. BENDE József–HAFNER Zoltán, *Pilinszky-bibliográfia*, Bp., Osiris, 2001.

⁵⁰⁸ PILINSZKY János, *Kráter*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 154.

⁵⁰⁹ PILINSZKY János, *Összegyűjtött versek*. Bp., Szépirodalmi, 1987, 106.

⁵¹⁰ *Pilinszky János összes versei*. Bp., Osiris, 1996, 114.

⁵¹¹ PILINSZKY János, *Beszélgetések*, Bp., Századvég, 1994, 82.

⁵¹² *Uo.*, 87.

⁵¹³ *Uo.*, 83.

Pilinszky 75. születési évfordulójára a Nemzeti Kulturális Alap és a The Thomas Cholnoky Foundation segítségével a kéziratári katalógusok sorozatának 22. köteteként megjelentette.⁵¹⁴ A katalógus szerint az MS 5932/9 számot viseli az a zöld műanyag borítójú, A4-nél valamivel kisebb méretű kapcsos füzet, amelynek 201 foliója a *Szálkák* autográf tisztázatait és egyes versek fogalmazványait tartalmazza. A hagyatékban a *Szálkák* írásának idejéből (1970–72) még további 5 autográf tételt őriznek (MS 5932/5 1967–71; MS 5932/6 1970–73; MS 5932/7 1972–77; MS 5932/8 1971–72; MS 5932/10 1972–73), amelyben a kötet verseinek fogalmazványai olvashatók.⁵¹⁵ MS 5939/1 számon tartják nyilván a *Szálkák*, MS 5939/10–15 számon az 1976-os gyűjteményes kötet autográf javításokkal ellátott gépiratos másolatait.⁵¹⁶

3. *A genetikus dosszié összeállítása: a kéziratok azonosítása, leírása, datálása.* A *Kérdés* kéziratait az MS 5932/9 számú füzetben találjuk, a hagyaték többi tétele – a gépiratos másolatok kivételével – nem rejt rá vonatkozó anyagot. Ez az a „praktikus könyvecske”, ahogy Pi-linszky – nyilván Arany kapcsos könyvére gondolva – nevezi, amelyet a beszélgetés alkalmával Tasi Józsefnek meg is mutat, fel is olvas belőle.⁵¹⁷ Kockás lapjai tetszés szerint áthelyezhetőek, csoportosíthatók, átrendezhetőek, mivel belül 4 szétpattintható fémkapocs tartja össze őket. A borító belső felén, lent olvasható felirat (Papeterie Joseph Gibert, 30, boulevard St-Michel, Paris, 6e) bizonyossá teszi, hogy Pilinszky a füzetet Párizsban vásárolhatta vagy kaphatta, valószínűleg 1971 nyarán.⁵¹⁸

---

⁵¹⁴ KÖRMENDY Kinga, *Pilinszky János kéziratok hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában = „Merre, hogyan?” Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997, 237.

⁵¹⁵ KÖRMENDY Kinga, *Pilinszky János kéziratok hagyatéka*, Bp., MTA, 1996, 9–10.

⁵¹⁶ *Uo.*, 35.

⁵¹⁷ PILINSZKY János, *Beszélgetések*, Bp., Osiris, 1994, 85.

⁵¹⁸ HAFNER Zoltán kutatásai szerint Pilinszky 1971 április végétől augusztus elejéig tartózkodott Párizsban (l. *Pilinszky János összegyűjtött levelei*, Osiris, 1997, 580).

A f^o117 rectóján egy eddig ismeretlen kötetcímterv szerepel (Most), átsatírozva, s alatta már megjelenik a későbbi cím.⁵¹⁹ Ugyan-ezen a folián szerepel az 1971-es évszám, szintén átsatírozva. Mindez arra enged következtetni, hogy Pilinszky feltehetően még 1972-ben is dolgozhatott benne, talán egészen a *Szálkák* befejezéséig.

A *Kérdés* genetikus dossziéját tehát a kutatás jelenlegi állása szerint – a szakirodalom egyéb kéziratokról nem tud – az MS 5932/9, Pilinszky kapcsos könyvének három foliója (f^o4, f^o166, f^o188) alkotja, valamint a gépiratos másolatok vonatkozó lapjai (MS 5939/1 f^o51 és MS 5939/13 f^o45). (L. a mellékelt faksimiléket.)⁵²⁰ Ezek a dokumentumok a vers különböző szövegállapotait tükrözik. A két utóbbi azonban nem tartalmaz autográf javítást, és nem különbözik a kötetből ismert szövegtől.⁵²¹

A kapcsos könyv mindhárom foliója autográf kézírású, csak a rektón, és csak Pilinszkytól származó feljegyzés van rajta.

4. A genetikus dosszié anyagának meghatározása: kéziratípusok, szakaszolás. A *Kérdés* kéziratának esetében szinte első látásra nyilvánvaló (l. a mellékelt faksimiléket), a kéziratok átolvasása, megfejtése majd átírása során pedig bizonyossá válik, hogy – a kiadás előkészítésének fázisához tartozó gépiratos tisztázat kivételével – a tulajdonképpeni írásra, a textualizáció szakaszára vo-

⁵¹⁹ Ez utóbbit Pilinszky szaggatott kettős vonallal aláhúzta, feltehetően aktuális (végleges vagy ideiglenes) döntésének jelzése céljából. A kapcsos könyv egészében megfigyelhető az a gyakorlat, hogy Pilinszky verseinek tisztázatait, vagy azokat a kéziratokat, amelyeket az írás egy adott stádiumában annak szánt, a cím kettős aláhúzásával különbözteti meg.

⁵²⁰ Köszönettel tartozom az MTA Kézirattárának, amely a Pilinszky-hagyaték őrzőjeként hozzájárult a kéziratok közzétételéhez.

⁵²¹ Hogy kerül a vers végleges, nyomtatott szövege ebbe a sorba? Nem jelenti-e azt, hogy mindent az utolsó szövegállapot felől értelmezzünk? A teleologikus megközelítés veszélye kétségtelenül fennáll, a szöveggenetikának azonban nincsen kibúvója: amennyiben valóban az írásfolyamat egészének az interpretálása a célja, nem tekinthet el ennek végpontjától, az utolsó, nyomtatásban megjelent szövegállapottól. Az írásnak ugyanis tagadhatatlanul van kéziratokkal dokumentálható kezdete és végpontja – akkor is, ha a legtöbb esetben hiányos ez a kronologikus sor –, ilyen értelemben tart valahonnan valahová. A kronologikus sor azonban nem jelent hierarchiát: a nyomtatott szöveg, a végső szövegállapot a szövegállapotok egyike, s a szöveggenetika így számol vele.

natkozó dokumentumokkal,⁵²² munkakéziratokkal, vagyis fogalmazványokkal és tisztázatokkal van dolgunk.

5. *A genetikus dosszié anyagának szöveggenetikai osztályozása: keletkezésük időrendjének rekonstrukciója.* A változtatások mennyisége alapján arra következtethetünk, hogy a f°4 valódi fogalmazvány, a f°188 egy első tisztázat, amelyben a vers tovább formálódik, a f°166 pedig javított tisztázat, szinte teljesen megegyezik a kötetekből ismert végleges szöveggel. Ezt a feltételezést támasztja alá a tollhasználat (f°4 és f°188: ugyanaz a fekete golyóstoll, esetleg közvetlenül egymás után íródtak; f°166: szintén fekete golyóstoll, de egy másik, vékonyabban fogó, a papíron kevésbé átütő, utólag piros golyóstollal két helyen belejavítva; a cím megjelenése: f°188, f°166, kétszer aláhúzva; és a f°166 alján megjelenő lapszámozás (45.), amely kétségtelenül Pilinszkytól származik).

A kapcsos könyvet átlapozva nyilvánvalóvá válik, hogy Pilinszky az írás egy adott szakaszában, a kötet komponálására gondolván kiemelte a tisztázatnak tekintett lapokat, és megkísérelte sorba, majd ciklusokba rendezni őket.⁵²³

Az általunk megállapított keletkezési sorrend utolsó tisztázata (f°166) mindenesetre a 45. Pilinszky számozása szerint a *Kérdés* a két gépiratos másolatban is a 45-ös számot viseli, és a publikált kötet 58 verse közül is a negyvenötödik! A lapok számozása és sor-

---

⁵²² Az írás szakaszairól és a kéziratok típusairól l. fentebb a genetikus szövegvizsgálatról szóló fejezetet (149).

⁵²³ Pilinszky a következőket mondja Tasi Józsefnek a kapcsos könyv használatáról (PILINSZKY János, *Beszélgetések*, Bp., Osiris, 1994, 85): „Ez, ez roppant praktikus könyvecske, amilyen nekem nem volt soha életemben. Nézz ide! Itt tudod rendezni a lapokat. Amikor letisztáztam, a kéziratok itt maradtak. Az eredeti. És itt kész a sorrend.” A köteté szerkesztés egy másik szöveggenetikai tanulmány tárgya lehet, itt most csak annyira térünk ki rá, amennyire a vizsgált korpusz szükségessé teszi. A köteté szerkesztés rekonstrukciójában a különféle íróeszközök váltogatása és a lapszámozás törvényszerűségeinek feltárása segíthet, valamint az egyes versek keletkezésének összehasonlító elemzése. Egy ilyen vizsgálat jelentős mértékben hozzájárulna Pilinszky írásmódjának feltérképezéséhez: egyrészt lehetővé tenné a versek fogalmazványaiban nyomon követhető szövegalkotás és a köteté szerkesztés sajátosságainak összehasonlítását, másrészt kiindulópontul szolgálhatna a Pilinszky-kötetek szerkesztési elveinek egybevetéséhez. (A hagyatékban a *Szálkák*tól kezdve minden kötet anyaga rendelkezésre áll.)

ba rendezése feltehetően közvetlenül a gépiratos másolat készítését előzhette meg, már a kiadás előkészítésének érdekében.

6. *A genetikus dosszié anyagának megfejtése, átírása.* Jelen esetben – első megközelítésre – az egyes foliók kézírathű⁵²⁴ átírása tűnik célszerűnek: ez az átírási mód átláthatóbban tükrözi a különböző foliókon végrehajtott változtatásokat, és a vers keletkezésére vagy Pilinszky írásmódjára vonatkozó további kutatások kiindulópontja, nyersanyaga lehet. (L. a mellékelt átírásokat.)

Utóbb – a kézírathű átíratok alapján – elkészítettem a vers kéziratának linearizált-szinoptikus átíratát is. Ugyanis míg a foliók kézírathű átírata az egyes szövegállapotok reprodukciójának tekinthető, a linearizált-szinoptikus átírás⁵²⁵ a vers „genetikus szövegét” alkotja meg, teszi – némi gyakorlattal és elszántsággal – olvashatóvá, s így módon lehetőséget teremt az egyes szövegállá-

---

⁵²⁴ A kézírathű átírásról bővebben l. a könyv *Kézírathű és linearizált átírás* című alfejezetét (83).

⁵²⁵ A linearizált átírásról bővebben l. a könyv *Kézírathű és linearizált átírás* című alfejezetét (83).

Az átírásban Biasi 9 jegyű átírási kódját (l. BIASI, 1988, 466–476) használok némi változtatással, Pilinszky írásmódjának, valamint az adott korpusznak megfelelően kibővítve (/ / a ráírás, a különféle betűtípusok az egyes foliók szövegállapotainak átírására), a következőképpen:

normál betűvel: f°4

kurzív betűvel: f°166

aláhúzott betűvel: f°188

vastag betűvel: f°4 és f°188

aláhúzott kurzív betűvel: f°166 és f°188

< > sorközi betoldás

[ ] áthúzás, törlés

[[ ]] nem egyszerű áthúzás, átsatírozás-átírkálás

[< >] a sorok közé betoldva, majd törölve

< [ ] > törölve, majd visszaállítva

« » betoldás a margón

(?) normál betű valószínű, feltételezett átírás

(illis.) olvashatatlan

// betű vagy szöveg, amelyre ráírtak

Szinoptikusnak is nevezem ezt az átírást – mivel nem egyetlen folió, hanem a versre vonatkozó összes folió linearizált átírását kíséreltem meg, azért, hogy az egyes szöveghelyek alakulását a kezdetektől a végső szövegállapotig nyomon követhessük.

potokon belüli változások reprodukálásán és elemzésén túl a vers egészére jellemző szövegalkotási és szerkesztési stratégiák leképezésére és vizsgálatára is. (L. a mellékelt átírást.)

MS 5932/9 f°4 – Szövegállapot 1

Kézirathú átírás

járunk

1 Hol ~~vagyunk~~ már az éden fáitól! .

Világunk szárny szálló büszke

2 mik mikor /é/Értemünk madarának

dermedt karmában meghasadunk meghasa

3 örült csőrében hol lüktet

merev

boldogtalan agyunk és szívünk

mivé lett szívünk?

üresen lüktet a szívünk.

m lettünk?

4 Tél van. Ecetes felhők. Meghasadunk

5 a Egeinkben tél van azóta. eláll a

Hullám befagy; m

6 Befagy a Befagy a hullám; , /E/eláll

lüktetés; nak

7 lüktetésünk; /M/meghasadunk az evidenciák/;/, .

8 Újabb madárraj érkezik a magasból.

Szavak érkeznek a magasból.

mindenünnen.

het még tisztább épeb

9 Érkeznek újabb szavak valahonnan.

valahonnan

mondat valahonnan?

10 újabb és használhatóbb mondatok?

MS 5932/9 f⁴ – Szövegállapot 1

Linearizált átírás

- 1 Hol [vagyunk] <járunk> már az éden fáitól [,!]
- 2 [miko] [mikor] [/é/Értelmünk] <Világunk> [<szárn> <szálló>] <büszke> madarának
- 3 [dermedt] [<őrült>] [<merev>] <boldogtalan> [karmában] <csőrében> [meghasadunk] [meghasa] [<hol-lüktet>] [<agyunk és szívünk>] <mivé> [<lett szívünk?>] [<üresen>] [<lüktet a szívünk.>] <lettünk?>
- 4 [Tél van. Ecetes felhők. Meghasadunk.] [<m>]
- 5 [a Egeinkben tél van azóta.] eláll a
- 6 [Befagy a] [Befagy a hullám] [;]<,> <Hullám befagy;> [<m>] /E/eláll
«lüktetés;»   nak
- 7 [lüktetésünk]/./;   /M/meghasad[unk]<nak> az evidenciák [:]<.>
- 8 [Újabb madárraj érkezik a] [magasból.] [Szavak érkeznek] [a magasból.] <mindenünnen>
- 9 Érkez[nek újabb] <het[nek még]> [<tisztább>] [<épeb>] [szavak valahonnan.]
- 10 <valahonnan> újabb [és használhatóbb mondatok?] <mondat valahonnan?>

MS 5932/9 f°188 – Szövegállapot 2

Kézirathú átírás

Kérdés

- 1 Hol járunk már az éden fáitól!
- 2 Világunk büszke madarának
- 3 csőrében mivé lettünk?
csobogás, , lüktetés, dobogás.
s a s eláll a lüktetés.
- 4 Hullám befagy, és; lüktetés eláll/./, eláll!
- 5 Meg /m/Meghasadunk az evidenciák.
- 6 Akárhonnan,
- 7 /É/érkezhet még egy újabb mondat valahonnan?

MS 5932/9 f°188 – Szövegállapot 2

Linearizált átírás

Kérdés

- 1 Hol járunk már az éden fáitól!
- 2 Világunk büszke madarának
- 3 csőrében mivé lettünk?
- 4 Hullám befagy, [és]<;> [< s a>] [lüktetés eláll/./,] <csobogás><[,]> <lüktetés, dobogás> eláll!
- 5 [Meg] /m/Meghasad/unk/nak az evidenciák.
- 6 Akárhonnan,
- 7 /É/érkezhet [még egy] [újabb] mondat valahonnan?

Kérdés

Hol járunk már az éden fától!
Világunk büszke madarainak
csőrében mire lettrünk?

csőrében? ^{csiriztetés, dobogás}

Hullám befagyás; ^{csiriztetés, dobogás} ~~csiriztetés~~ dallás, dall!
Meg meg hasadnak az evidenciák.

Árterhemen,

Érkezhet ~~meg~~ újabb monolat valószínű?

MS 5932/9 f°166 – Szövegállapot 3

Kézirathú átírás

Kérdés

- 1 Hol járunk már az éden fáitól ?!
- 2 Világunk büszke madarának
- 3 csőrében porladunk.
- 4 Hullám befagy,
- 5 lüktetés, csobogás eláll,
- 6 meghasadnak az evidenciák.
- 7 Akárhonnan,
- 8 érkezhethet mondat
- 9 akárhonnan?

MS 5932/9 f°166 – Szövegállapot 3

Linearizált átírás

Kérdés

- 1 Hol járunk már az éden fáitól [?] !
- 2 Világunk büszke madarának
- 3 csőrében porladunk.
- 4 Hullám befagy,
- 5 lüktetés, csobogás eláll,
- 6 meghasadnak az evidenciák.
- 7 Akárhonnan,
- 8 érkezhethet mondat
- 9 akárhonnan?

Kérdés

Hol járunk most a den fától!
Világunk búske madarának
csőrében porladunk.

Hullóim befagy,
lejtetés, csobogás elől,
meghasadtak a evidenciák.

Akárhonnor,
érkezet mondat
akárhonnor?

Linearizált-szinoptikus átírás

- 1 Hol [vagyunk] <járunk> már az éden fáitól [,] ! . [?] !
- 2 [miko] [mikor] [/é/Értelmünk] <Világunk> [<szárn> <szálló>] <büszke> madarának
- 3 [dermedt] [<őrült>] [<merev>] <boldogtalan> [karmában] <csőrében> [meghasadunk] [meghasa] [<hol-lüktet>] [<agyunk és szívünk>] <mivé> [<lett szívünk?>] [<üresen>] [<lüktet a szívünk.>] <lettünk?> *porladunk.*
- 4 [Tél van. Ecetes felhők. Meghasadunk.] [<m>]
- 5 [a Egeinkben tél van azóta.] eláll a
- 6 [Befagy a] [Befagy a hullám] [;] <, > <Hullám befagy;> [<m>] [és] /E/eláll
- 7 «lüktetés;» [lüktetésünk]; [< s a>] [lüktetés eláll/./,] <csobogás> <[,]> <lüktetés, dobogás> eláll!
- 8 /M/meghasad[unk]<nak> az evidenciák: .
- 9 [Újabb madárraj érkezik a] [magasból.] [<Szavak érkeznek] [a magasból.>] <mindenünnen>
- 10 *Akárhonnán*, Érkez[nek újabb] <het[nek még]> [<tisztább>] [<épeb>] [szavak valahonnán.]
- 11 <valahonnán> [még egy] [újabb] [és használhatóbb mondatok?] <mondat [valahonnán?>] *akárhonnán?*

K É R D É S

Hol járunk már az eden fáitól !
Világunk bűszke madarának
csőrében porladunk.

Hállám befagy,
lúktetés, csobogás eláll,
maghasadnak az evidenciák.

Akárhonna,
erkezhetsz mondat
akárhonna ?

MS 5939/1 f°51 - Szövegállapot 4

K É R D É S

Hol járunk már az eden féltől !
Világunk büszke medarának
csőreben porladunk.

Mullám befagy,
lúktetés, csobogás eláll,
meghasadnak az evidenciák.

Akárhonna,
erkezhetsz mondat
akárhonna ?

A GENETIKUS KRITIKA: A SZÖVEGGENETIKAI ELEMZÉS

Az írás folyamata, amelyet a szöveggenetika vizsgál, szinte minden irodalomtudományi diszciplína és kritikai módszer figyelmére számot tarthat. Hatása ilyen értelemben valóban heurisztikus, hiszen egy új kutatási területet nyit meg a tudomány számára, ahol minden kritikai irányzat próbára teheti, csiszolhatja, gazdagíthatja elméletét, módszereit, konceptuális eszközeit. A legtöbb irodalomtudományi diszciplína és kritikai irányzat él is ezzel a lehetőséggel. Ahogy a kritikai kiadások is egyre inkább számolnak a szöveggenetika létével és az általa olvashatóvá, értelmezhetővé tett dokumentumokkal, az irodalomtudomány különféle ágai és irányzatai is egyre gyakrabban folyamodnak a szöveggenetikai elemzés és interpretáció eredményeihez.

A szöveggenetikai szempontból feldolgozott és átírt genetikus dosszié mindenki előtt nyitva áll. Más kritikai irányzatok képviselői az esetek nagy többségében csak azért folyamodnak ezekhez a dokumentumokhoz, hogy alátámasszák hipotéziseiket, amelyekre a végső változat mélyreható elemzése során jutottak. A szöveggenetika eredményei ezen a téren is mérhetetlen segítséget nyújthatnak, s az erre a kirándulásra vállalkozó kutatók gyakran többet találnak, mint gondolták volna.⁵²⁶ A különféle megközelítésmódok egymást kiegészítőnek mutatkoznak: „...a genetikus dosszié ismeretében nemcsak a szöveg keletkezéséről alkothatunk hipotéziseket, hanem az interpretáció hipotézisei is megerősítést nyerhetnek.”⁵²⁷

---

⁵²⁶ Vö. pl. François RASTIER, *Thématique et génétique. L'exemple d'Hérodiade*, Poétique, n° 90, 1992, 205–228.

⁵²⁷ *Uo.*, 223: „...les documents génétiques permettent de formuler des hypothèses sur la génération du texte comme de confirmer les hypothèses suscitées par son interprétation.”

Ma már az irodalomtudományi módszerek szinte mindegyike figyelembe veszi nemcsak a szöveggenetika által feltárt adatokat, hanem elméleti feltételezéseit is, és a maga szakterületén belül megkísérli levonni az ebből eredő tanulságokat, esetenként, mint láthattuk, a szöveggenetika és saját szempontjainak ötvözésével kidolgozni új, genetikus kutatási irányokat.⁵²⁸

A szöveggenetika nem szándékozik a már intézményesült kritikai módszerek helyébe lépni. Nem kérdőjelezi meg más irodalomtudományi megközelítések létjogosultságát, és nem hiszi magáról, hogy meglelte az irodalmi jelenség értelmezésének totális módszerét.⁵²⁹ A különböző kritikai irányzatok mindaddig a „végeredményt”, a szöveget vizsgálták, fogalmi készletük és elméletük ennek megfelelően alakult. Szempontjaik természetesen érvényesíthetők az írás folyamatának vizsgálata során is, ahogy ezt számos genetikus és egyéb szempontot kombináló remek elemzés bizonyítja.⁵³⁰ Ezen a kritika számára feltáratlan, új terepen meglehet, az elméleti és konceptuális fegyverzet egy része nehézkesnek vagy akár hasznavehetetlennek bizonyul. A kritikai megközelítés körébe vont új jelenségek értelmezéséhez új terminológiára, az elméleti alapok újragondolására, esetenként módosítására van szükség. Ez pedig magától értetődően visszahat a szöveggenetikára is. (Jó példája ennek a magát szöveganalitikusnak (textanalyste) nevező Jean Bellemin-Noël és a narratológus Raymonde Debray-Genette elméletalkotó munkája, akiknek a szöveggenetikusok az előszöveg, illetve az endogenezis és exogenezis fogalmát köszönhetik.⁵³¹)

A kéziratok legfontosabb tanulsága éppen az – s talán ennek tudatosítása a szöveggenetika egyik legfőbb érdeme és változatlanul feladata –, hogy az írás folyamán bekövetkező változások, módo-

---

⁵²⁸ L. fentebb a *Metszéspontok* című fejezetet.

⁵²⁹ BIASI, 1988, 468.

⁵³⁰ L. pl. Jean BELLEMIN-NOËL, 1972; Michel COLLOT (*Génétiqve et thématique: Gravitations de Supervielle*, Littérature, n° 90, mai 1993, 49–61); Raymonde DEBRAY-GENETTE, 1988; Henri MITTERAND (*Zola. l'Histoire et la fiction*, Paris, P.U.F., 1990); Jacques NEEFS (*Noter, classer, briser, montrer, les dossiers du Bouvard et Pécuchet = Penser, classer, écrire. De Pascal à Pérec*, Saint-Denis, P.U.V., 1990, 69–90) írásait.

⁵³¹ L. bővebben fentebb, a *Szöveggenetika és a pszichoanalitikus kritika és a Szöveggenetika és a strukturalista poétika: a genetikus poétika* című fejezeteket.

sítások és módosulások soha nem értelmezhetőek egyetlen szempontból. A döntő változtatások esetében, mint amilyen például a szöveggenetika egyik iskolapéldája, Kafka regénye narrátori Ich-jének K.-vá változtatása, mindig a különféle eredőjű impulzusok együtthathatása figyelhető meg.⁵³² A szöveggenetikai kutatások erre számos kézzelfogható bizonyítékkal szolgálnak.

E „produktív konvergencia”⁵³³ érvényesítése az értelmezésben is ígéretes vállalkozás. A genetikus kritika interpretációs kísérlete ezt is lehetővé teszi, bár az eddigi munkák általában megmaradtak egy-egy szempont kidolgozásánál, esetenként az egyéb szempontok jelzésénél. Az írás összetett folyamata azonban valószínűleg csak hozzá hasonlóan összetett, némelyek számára talán eklektikus módszerekkel ragadható meg.

---

⁵³² GRÉSILLON, 1994, 155.

⁵³³ BIASI, 1990a, 39.

ESETTANULMÁNY

PILINSZKY JÁNOS: *KÉRDÉS* (II.)

1. *Szöveggenetikai elemzés.* A kézirat a szöveggenetika fellépésével vált önálló kutatási tárggyá: intellektuális és esztétikai tárgyként, a mű monumentumaként és az írás folyamatát tükröző dokumentumként.

Sokféle kérdéssel fordulhatunk a kéziratokhoz: kereshetünk bizonyítékot vagy cáfolatot a műről alkotott feltételezéseinkhez, segítséget egy-egy vitatott vagy homályos pont megértéséhez, textológusként összevethetjük a változatokat a végleges, kanonizált szöveg meghatározása érdekében, támpontot kereshetünk a művek datálására, vagy szöveggenetikusként megkísérelhetjük végig követni a mű megírásának folyamatát, esetleg egy szövegrészlet vagy akár egyetlen szövegelem változását.

A továbbiakban azt a szöveggenetika kapcsán minduntalan felmerülő kérdést remélem megválaszolni Pilinszky János egy viszonylag keveset elemzett műve kéziratainak genetikus szövegvizsgálata és elemzése alapján, hogy mit tud hozzáadni ez az új megközelítés versértésünkhöz. Vagyis mire jó?

A vers születése szövegállapotról szövegállapotra

Szövegállapot 1 – MS 5932/9 f⁴

A f⁴ az első nekirugaszkodás minden jellegzetességét magán viseli: az írás nem olyan gondos, a betűk olykor kapkodók, elnagyoltak, a toll néha erősebben nyomódik a papírra, hemzsegnek a változatok, rengeteg a törlés.

A változtatások jó része az írásvariánsok közé tartozik:⁵³⁴ felbukkan, törlődik, majd újra előkerül egy elem, érezhetően a helyét

---

⁵³⁴ Az írás- és olvasásvariánsok (vö. GRÉSILLON, 1994, 246, valamint fentebb a *Szöveggenetika és nyelvtudomány: a genetikus nyelvészet* című fejezettel), azaz

keresi (pl. a hasadás-hasadtság gondolata már a 3. sorban megjelenik: [meghasadunk] [meghasa]; a 4. sorban visszallítódik önálló mondatként: [Meghasadunk.]; végül a 8. sorban Pilinszky a többes szám első személyű igealakot harmadik személyűvé változtatja, és alannyal bővíti a mondatot: [M]/m/eghasad[unk] <nak> az evidenciák[:].) vagy újra és újra nekilendülve egy szöveghely megformálásának, törlések buktatóin át jut el a végre megfelelőnek ítélt változathoz (pl. f°4 3. sor: [dermedt] [őrült] [merek] <boldogtalan> [karmában] <csőrében>; a vers zárata, 8–10. sor: [Újabb madárraj érkezik a magasból.] [Szavak érkeznek] [a magasból.] [<mindenünnen.>] Érkez[nek újabb] <het[nekmég]> [<tisztabb>] [<épeb>] [szavak valahonnan.] [<valahonnan>] újabb [és használhatóbb mondatok?] <mondat valahonnan?>)⁵³⁵

Feltehetően egy lendületből, egyszeri nekifutásra íródhatott ez az első változat, szóról szóra, sorról sorra latolgatva a lehetőségeket. Az asszociációk, gondolatok áradását tükrözik a rendezetlen sorok, sorjázó változatok, burjánzó szöbökrok, valóban valamiféle felszabadult örömet, amelyről Pilinszky az interjúkban is beszélt.⁵³⁶

A kötetekből ismert vers szinte minden eleme jelen van már, a szemantikai háló kész, a szemek illeszkednek (éden fái – tél, dermedtség – mondat), s Pilinszky tovább feszíti őket: törlései és betoldásai mindig a sűrítés, a redukció (l. 4–7. sor), és a nyitottabbá (és enigmatikusabbá?) tétel irányába hatnak (pl. 2. sor, 8–11. sor). Végül a következő szövegállapotot eredményezik:

---

a papírra vetés lendületében, azonnal végrehajtott és az azonnali vagy esetleg későbbi újraolvasás(ok)kor történt módosítások elkülönítése gyakran, különösen az ilyen jellegű kéziratok esetében igen nehéz, hiszen az írás során írás-olvasás-újraolvasás szinte egyidejűleg folyó műveletek. Ha a törlést rögtön, ugyanabban a sorban, folyamatosan javítás, a törlött elem megismétlése vagy újabb betoldása követi, egyértelműen írásvariánsról van szó (pl. f°4 2. sor: → ([miko]r); [<szárn>] [<szálló>] <büszke>).

⁵³⁵ Az írás folyamatának rekonstrukciója a kéziratokból levonható következtéseken alapul. Ez természetesen azt jelenti, hogy lehetséges más következtetések levonása, egy-egy szövegrész keletkezésének más rekonstrukciója. Írás-rekonstrukcióink tehát mindig csak hipotézisek, melyek lehetőséget teremtenek a szövegkeletkezés, az írás bizonyos törvényszerűségeinek, jellegzetességeinek meghatározására.

⁵³⁶ Vö. PILINSZKY János, *Beszélgetések*, Bp., Osiris, 1994, 82–83.

Hol járunk már az éden fáitól!
Világunk büszke madarának
boldogtalan csőrében mivé lettünk?
Hullám befagy; eláll a lüktetés;
meghasadnak az evidenciák.
Érkezhet újabb mondat valahonnan?

Szövegállapot 2 – MS 5932/9 f°188

A f°188 ugyanazzal a fekete golyóstollal íródott, mint a f°4. Elképzelhető, hogy közvetlenül utána, a fogalmazvány azonnali letisztázásának szándékával készült. Másolat tehát, de nem egyszerű másolat: a készülő vers újraírásának tekinthető.

Nézzük, milyen állapotban mutatja nekünk a szöveget:

Kérdés

Hol járunk már az éden fáitól!
Világunk büszke madarának
csőrében mivé lettünk?

Hullám befagy; csobogás, lüktetés/lüktetés, dobogás eláll./!
Meghasadnak az evidenciák.
Akárhonnan,
érkezhet mondat valahonnan?

A f°188 legszembetűnőbb, már első olvasásra is szembetűnő vonása, hogy a tisztázatnak induló kézirat lassan fogalmazvánnyá válik, olyannyira munkakézirattá, hogy sok kérdés eldöntetlen marad: a betoldások alternatívaként jelennek meg (pl. 3. sor: csobogás, lüktetés/lüktetés, dobogás), a mondatmodalitás bizonytalan (pl. 3. sor vége : . vagy !), a zárlatban már megjelenik a későbbi, hangsúlyos, a mondat elején és végén is határozatlan névmással kérdező szerkezet, de még két különböző, egymással nem egészen összeegyeztethető jelentésű névmással (l. 6–7. sor).

Ezt az elnagyoltságot-nagyvonalúságot magyarázhatja egyrészt talán a megkönnyebbülés, a tisztázás közben megérlelődő bizonyosság, hogy a vers összeállt, másrészt talán Pilinszky akkori intenzív munkatempója,⁵³⁷ valamint munkamódszere, a tisztázó újírás, amely során majd minden úgylis helyére kerül.

Új elemként jelenik meg a cím, kétszer aláhúzva, mint a kapcsos könyv tisztázatainak mindegyikén. Egyértelművé válik a nyitó mondat modalitása. Nyilvánvaló Pilinszky törekvése a tagolásra: először a három, majd a két versszakos szerkezet mellett dönt. Változtatásai itt is a szöveg feszesebbre húzása érdekében történnek (l. pl. a verszárlat alakulását, 6–7. sor: <Akárhonnan,> [É]/é/rkezhethet [még egy] [újabb] mondat valahonnan?) Ilyennek tekinthetjük a 4. sor mellérendelő tagmondatai szerkezetének azonossá tételét is (névelő nélküli köznévi alany + igei állítmány).

Érdekes még az 5. sor lapszusa: meghasadunk bukik elő Pilinszky tollából itt is először, pedig előzőleg már a személytelenebb többes szám 3. személyű alak mellett döntött (l. f° 7. sor).

Szövegállapot 3 – MS 5932/9 f° 166

A f° 166 tisztázata az íráskép és a lapalji számozás, az írószközvältás, és a későbbi, piros tollal történő javítások (l. kurzívval az átírásban) tanúsága szerint a publikálás, kötetbe szerkesztés szándékával készülhetett.

Az előző szövegállapothoz képest a következő változások történnek: Pilinszky a két versszakos szerkezetről (l. f° 188) visszatér a három versszakosra; a versszakokat hármassorokba rendezi; dönt a központozásról (l. 1., 4–6. sor); véglegesíti a zárlat kettős, nyomatékos, a mondat elején és végén is ugyanazzal a megengedő jelentésárnyalatú határozatlan névmással kérdező mondatát.⁵³⁸ A

⁵³⁷ L. *uo.*, 82: „Volt nap, hogy ötöt írtam. A fáradtságtól már azt mondtam a nővéremnek, hogy most már be kell fejeznem, mert fizikailag annyira kimerültem. És visszaültem, és még gyorsan megírtam egy újabb verset. Soha azelőtt így nem dolgoztam.”

⁵³⁸ A verszárlat önmagába fordul mondat szerkezte egyébként távolról a köznyelv „Ez, mi ez?” kérdését, valamint a francia beszélt nyelv – megértést segítő, gyorsító – kérdőszóismétlő, kérdőszót hátravető szerkezetét idézi (pl. Quand, le train part quand?).

semmiből, legalábbis minden írásos előzmény nélkül felbukkan a vers második mondatának állítmányaként (l. 3. sor) a porladunk ige, és a mondat egyúttal kijelentővé változik.

A piros tollal írt változtatások (l. 1. és 9. sor) olvasásvariánsok: nem a szöveg lejegyzésével egy időben, hanem valamikor később íródtak. A két stratégiai fontosságú pont, a felütés és a zárlat modalitása még mindig bizonytalan: Pilinszky – talán részben a cím sugallatára – hirtelen, minden előzmény nélkül kérdőjellel zárja le a versnyitó ambivalens, kérdő formájú felkiáltást, és csak az utolsó, piros tollal végzett átnézés során törli, és állítja vissza a mondat tartalma által megkövetelt felkiáltójelet. A vers végén pedig pirossal átírja, megerősíti a kérdőjelet: ez arra utalhat, hogy a kérdés változatlanul foglalkoztatja.

Szövegállapot 4 és Szövegállapot 5 – MS 5939/1 f° 51 és MS 5939/13 f°45

A gépiratos másolatok szövege mindenben megegyezik a kötetekből ismert vers szövegével. Autográf javítás nem található rajtuk.

2. Értékelés. Mit ad tehát hozzá a szöveggenetikai megközelítés versértésünkhöz?

Az átíratok, a szövegkeletkezés rekonstrukciója és elemzése talán majd a kritikai kiadás készítőjének is segítségére lehet. Ennek ellenére véleményem szerint másról van itt szó, mint hagyományos filológiai vizsgálódásról és előmunkálatokról. A szöveggenetika által létrehozott kézírathű átíratok és a mű linearizált „genetikus szövege” a különféle interpretatív kísérletek kiindulópontja lehet, a szöveggenetika célja azonban más: az írás folyamatának vizsgálata és interpretációja, nem hibák keresése,⁵³⁹ nem variánsok számbavétele, és nem az irodalmi szöveg-hagyomány – írott örökségünk – megőrzésének szempontjából létfontosságú „leghitelesebb” szöveg-változat meghatározása és kanonizálása. Szöveggenetikai nézőpontból nincs hiba, nincs variáns, szövegállapotok követik egymást,

---

⁵³⁹ Vö. STOLL, 1987, 6.

és a variáns statikus fogalma helyébe a variálódás lép.⁵⁴⁰ A végső szövegállapot, ahol az írás megáll, megállapodik vagy esetleg kifulladás, nem a hierarchikus sor csúcsán álló, legértékesebb szövegállapot, csupán a szövegállapotok egyike, igaz, kitüntetett, kiemelten fontos szövegállapot, mert a szerző legtöbbször hosszas munka után engedi útjára művét, s az át- és újraírások általában – a szerző szándékának megfelelően – növelik a mű esztétikai értékét. Orientáló szerepe is tagadhatatlan, mivel ha a vele való találkozás nem jelent számunkra esztétikai-intellektuális örömet vagy/és kihívást, feltehetően nem fogunk bele a kéziratok tanulmányozásába.

Hogy kerülhető el mégis a teleológia csapdája, ha a szöveggenetikus kéziratról kézira, az első töredékes feljegyzésektől, jegyzetektől a végső szövegállapotig, a végleges, publikált műig tartó írás folyamatát elemzi?

A kéziratokban a szöveg lehetőségeiben van jelen, s ha az írás folyamatát a maga összetettségében vizsgáljuk, kitérőit, üresjáratait, buktatóit és göcsörtjeit, véletlen, önkényes választásait és a szöveg valódi útkereséseit, szétágazásait is számba vesszük, kirajzolódnak azoknak a lehetséges szövegeknek a körvonalai, amelyek virtuálisan gyakran a végső szövegállapotban is benne rejlenek, s akár a helyébe léphettek volna, ha az írás egy adott pontján a szerző másképpen dönt.

Milyen lehetséges versek írótak tehát bele a kéziratok tanúsága szerint Pilinszky *Kérdés* című versének végső szövegébe?

1. A f°4-ön felsejlik egy *kifejtettebb, az interpretációnak több támogatást adó vers*. Jellegzetes pilinszkys kép és életérzés: az ember (többes szám első személy!) értelme foglyaként (l. 2–3. sor: [Értelmünk] <Világunk> [<szárn>] [<szálló>] <büszke> madarának [dermedt] [<őrült>] [<merév>] <boldogtalan> [karmában] <csőrében>), számkivettként, kiúzva a paradicsomból (l. 1. sor), az idegen, nyomasztó világban áll a rideg ég alatt (l. 4–7. sor).

A későbbi szövegállapotokban az ég csak hiányként, megnevezetlenül van jelen, itt kétszer is megneveződik, először az 5. sorban ([Egeinkben tél van azóta.], majd a vers végén, körülírva (l. 8–9.

⁵⁴⁰ Bővebben l. fentebb, *A filológiai hagyományhoz való viszony: a szöveggenetika és a szövegkritika* című fejezetben.

sor: [Újabb madárraj érkezik a magasból.] [Szavak érkeznek] [a magasból.]].

A vers sok – a kéziratban láthatóbb, világosabban kimutatható – szállal kötődik az előző korszak verseihez: az 1. sorban még ott zúgnak az *Apokrif* „óriási fái”; explicit módon megneveződik „Pilinszky évszaka, a tél”⁵⁴¹ (1. 4. sor: [Tél van.]), emlékezetünkől előhíva nemcsak az *Utószó* hasonló sorát („Tél van azóta, téli éj-jel.”), hanem *A szerelem sivatagának* azonos szerkezetű mondatait is („Sosem felejttem, nyár van./ Nyár van és villámló meleg.”)

Sőt, mintha Vörösmarty Pilinszky által is sokat emlegetett, idézett,⁵⁴² társaságban sokszor elszavalt⁵⁴³ és legkedvesebb versei közé válogatott⁵⁴⁴ *Előszavának* egyik sora, Pilinszky szerint „a világirodalom egyik legszebb »romantikus« sora”⁵⁴⁵ is felsejlene a f°4 4–7. sorának törlései és betoldásai mögött. Jó példa és bizonyíték ez a Szegedy-Maszák Mihály által konstatált sajátos pilinszkys intertextualitásra, amelynek lényege, hogy „addig hasonítja magához szellemi forrásait, míg az utalások fölszíni rétegénél sokkal mélyebb jelentésszínhez kapcsolódnak szervesen”.⁵⁴⁶ A kézirat azt sugallja, hogy a 6–7. sor („Hullám befagy, eláll a lüktetés”) a híres „Most tél van és csend és hó és halál” távoli parafrázisa.

2. A f°4 végső szövegállapota egy *rezignáltan-kiegyensúlyozottan komor, statikus*, Tolcsvai Nagy Gábor szavával „*folyamatos állapot-történet*” *tükröző verset* mutat.⁵⁴⁷ Az ilyen jellegű versek alapvető mondatfajtája a kijelentés, s a f°4-ön valóban több helyen kérdéses a modalitás: a nyitó mondat – nyelvtanilag egyébként meghatározott – modalitása eldöntetlen marad, a verszárlat első megfogal-

⁵⁴¹ Vö. NEMES NAGY Ágnes, *Pilinszky János két verse* = *Uő, A magasság vágya*, Bp., Magvető, 1992, 263.

⁵⁴² L. PILINSZKY János, *Tanulmányok, esszék, cikkek II*, Bp., Századvég, 1993, 37–138: *Egy lírikus naplójából*; 233–234: *Levél Petőfi Sándorhoz* (a továbbiakban *TEC*) és *Beszélgetések*, Bp., Századvég, 1994, 188.

⁵⁴³ Vö. PILINSZKY János, *Beszélgetések*, Bp., Századvég, 1994, 191.

⁵⁴⁴ L. *Ők*, Bp., 1981, Hungaroton SLPX 13886 Stereo.

⁵⁴⁵ PILINSZKY János, *TEC I*, Bp., Századvég, 1993, 100.

⁵⁴⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus*, ItK, 1982, 500.

⁵⁴⁷ Vö. TOLCSVAI NAGY Gábor, *Pilinszky János*, Pozsony, Kalligram, 2002, 151.

mazásai (l. 9–10. sor) állítások. Ez a bizonytalanság még a második tisztázaton, a f°166-ón is jól látható.

A záró sorokra érdemes további figyelmet szentelnünk. Pilinszky rajtuk dolgozott a legtöbbet (l. f°4 8–11., f°188 6–7., f°166 7–9. sor). Az újabb jelző a későbbi, kötetekbe került szövegről, a gépiratos másolatokról és a f°188-ról már hiányzik, a f°166-ón Pilinszky törölte. Megléte a kapcsolat, a kommunikáció folyamatosságára, múltbéli jelenlétére utal, ezzel is erősíti a vershelyzet állapot-szerűségét.

3. A f°188 5. sorában – lapszusként? – visszatérő, az első papírravetéskor azonnal elvetett (l. f°4 4. sor: [meghasadunk]) de még kétszer felbukkanó (l. 4. és 7. sor) többes szám első személyű igealak arra enged következtetni, hogy az írás egy adott pontján a vers fordulhatott volna *vallomásosabb, személyesebb* hangvételűre. A f°4-ön még a téli táj sem olyan rideg, ember nélküli: a többes szám első személyű birtokos személyragok visszalopják az emberi jelenlétet (l. 5. sor: [Egeinkben tél van azóta.]; 6–7. sor: Eláll [lűktetésünk.]).

Ezek a verslehetőségek nem valósulnak meg. A szöveggenetikai elemzés képes a kéziratokból kibontani őket, miközben a szöveget létrehozó írás sajátosságait, esetlegességeit és törvényszerűségeit vizsgálja. Versértésünket – a fenti befejezett versek felismerésén túl – a vershez vezető út elemzésével gazdagítja.⁵⁴⁸

Mi jellemzi tehát Pilinszky írásmódját a vizsgált korpusz alapján?

Legsajátabb vonása a gondolatok kezdeti áradása, a szövegrészletek egymásra torlódása, az ötletek burjánzása, valóban valami-féle oldottság, a dolgokhoz közelítő koncentrált figyelem, és az ezzel szinte egyidejűleg történő mérlegelés, törlés, szigorú rostálás. Mivel a papírra vetést szinte azonnal visszavonás, áthúzás, korekció, újabb változatok követik, kezdetben az áthúzás dominál. A f°4, a vers első általunk ismert fogalmazványa több, mint kétszer annyi szöveget tartalmaz, mint az a szövegállapot, amelyet Pilinszky átmásol a f°188-ra. Valójában újírás ez, előzetes válasz-

⁵⁴⁸ Ezért tekinti a „keletkezésesztétikát” vagy „teremtésesztétikát” Jauss is a recepcióesztétikával egyenrangú, s vele sok ponton érintkező megközelítésmódnak. (vö. JAUSS, 1989).

tásai jóváhagyó leírása-átmásolása, illetve módosítása. Ez az első tisztázati – és második fogalmazvány – a munkakéziratok azon típusába tartozik, ahol bizonyos kérdések lebegtetve, függőben maradnak (l. f°188 4.sor). A következő újraírás során, a f°166-ón dől el a nyitva hagyott szövegrészletek sorsa. Véglegesítődik a forma, a tagolás, de még itt, az írás viszonylag kései stádiumában is felbukkannak a vers egészét meghatározó új elemek (l. pl. f°166 3. sor, 7–9. sor). Ezt a második újraírást nem elsősorban az írás logikája, a valódi tisztázás, az eldöntetlenség felszámolása és a rendteremtés kényszeríti ki, hiszen ez a munka nyugodtan folytatódhatott volna az előző tisztázaton is. A piros tollal írt két bejegyzés feltehetően egy utolsó, a kötet egészére kiterjedő átnézésről tanúskodik.

Mit tükröznek Pilinszky változtatásai?

Mindenekelőtt sűrítést, a redundáns vagy annak vélt elemek eltávolítását, a lehető legnagyobb tömörségre törekvést (l. például f°4 4–11. sor). Úgy tűnik, nem a dolgok, adott esetben a téli táj leírása, hanem jelenvalóvá tétele a cél.⁵⁴⁹ Hasonló következtetésre jutott Schein Gábor Pilinszky hetvenes évekbeli versírói fordulatait elemezve.⁵⁵⁰

Kétségtelen az egyszerűbb, szókincsében, mondatszerkesztésében a beszélt nyelvhez közelítő megfogalmazások túlsúlya. Pilinszky változtatásai rendszerint ebbe az irányba is hatnak (l. például f°4 3. sor, valamint a verszárlat). Ez természetesen azt is eredményezi, hogy minden apró elmozdulás, elütő szó – itt nevezetesen a tudományos szókincsbe tartozó egyetlen szó, az evidencia – még erőteljesebben hat.⁵⁵¹ Strófa-, sor- és mondatvégi helyzete hangsúlyosságát tovább növeli: ez az utolsó mellérendelő tagmondat a maga fordított szórendjével (állítmány-alany) mint-

⁵⁴⁹ Vö. „Az irodalom ugyanis nem leírás, még csak nem is kifejezés, hanem a dolgok megszólítása.” (*TEC II*, 348.)

⁵⁵⁰ Vö. SCHEIN Gábor, *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Bp., Universitas, 1998, 159–160.

⁵⁵¹ Nem egyedülálló eljárás ez Pilinszkyknél: hasonlóval találkozunk *A szerelem siva-tagában*. Ott – miként Nemes Nagy Ágnes felhívta rá a figyelmet (NEMES NAGY Ágnes, *Pilinszky János két verse* = *Uő, A magasság vágya*, Bp., Magvető, 1992, 263–264) – az alkonyat kataton jelzője hat így a maga váratlanságával, evidens másságával.

egy záróköként csapódik rá az előző két azonos mondat szerkezetű (alany-állítmány) tagmondatra.

A többes szám első személyű igealakokat, illetve birtokos személyragokat Pilinszky a második versszaktól mindenütt visszavonja (l. f°4 4–7. sor, f°188 4–5. sor), marad a konstatáló-megjelentető 3. személy: a történés túlnő a személyen.

Szócserei a vers nyitottságát és enigmatikusságát, interpretációs lehetőségeit növelik. A kéziratok azt mutatják, hogy Pilinszky nagyon is tudatosan törekszik a vers kitágítására, a különböző értelmezési lehetőségek játékban tartására, növelve a szövegben a kitöltetlen-eldöntetlen helyek számát, amelyek olvasójukra várnak.

Végezetül érdemes ebből a szempontból megvizsgálnunk két kulcsmondat, a felütés hangnemet meghatározó ambivalens kérdő felkiáltása után következő konstatáló-konstituáló mondatsozortat legelső tagjának, valamint a sorozatot és egyben a verset is lezáró kérdésnek az alakulását a kéziratokban (l. lineáris-szinoptikus átírás).

A kezdő metaforának, az értelem büszke madarának a kevésbé megszokott (vö. az értelem szárnyalása, emberhez méltó értelem stb.) világunk büszke madarává változtatása kitágítja a vers világát, és egyúttal megnyitja azon megállapítások sorozatát, amelyek e világállapot megjelenítését szolgálják. A f°166 *trouville-a*, a mivé lettünk kérdő szintagma helyébe lépő *porladunk* igealak hirtelen, minden írásos előzmény nélkül bukkan fel, de nem a semmiből: az ember evilági, folyamatos, „boldogságig lelassult” pusztulása Pilinszky alapélményei közé tartozik.⁵⁵² E szócserevel ugyanakkor a mondat modalitása kérdőből kijelentővé változik, és kirajzolódik a beszédhelyzetet meghatározó nyitó kérdő felkiáltástól a létállapotot megjelenítő kijelentéseken át a végső kérdésig vezető ív. A múlt idejű igealak jelen idejűvé változtatása szintén a megjelentett lét- és világállapot változtathatatlan állandóságát sugallja.

A verszáró – és a címet inspiráló – kérdés gondolata az írás során merülhetett fel. A kéziratok legalábbis erre engednek következtetni, hiszen a zárlat első megformálásai még kijelentések

---

⁵⁵² Vö. még pl. *Agonia christiana*.

(l. 4 8–10. sor). A szó, a beszéd helye még korántsem bizonytalan (l. 4 8–9. sor: [Szavak érkeznek] [a magasból.]) Pilinszky azonban – ahogy fentebb is láthattuk, minden explicit égi, transzcendens utalást visszavon, töröl. Fedőszóként a mindenünnen általános névmás lép először a helyébe: szavak érkeznek, záporoznak, nincs biztos hely, nincs biztos forrás, a szorongatottság egyre nő. Fordított pascali élmény: nem a végtelen terek csöndje, hanem felénk forduló teljes nyitottságuk rettentő.

A verszáró kérdést talán a valahonnan határozatlan névmás hívhatta elő, amely a szavak eredeteként ismét egyetlen, de ismeretlen helyet jelöl meg. A kérdés feltételes módú igealakot hoz magával (l. 4 10–11. sor: Érkezhetsz újabb mondat valahonnan?) A vers írása során itt jelenik meg először valamiféle remény, és hozzá kapcsolódva valami jövőképzet. Azzal, hogy az akárhonnan lép a valahonnan mellé, majd helyébe (l. 188 6–7, 166 7–9. sor), a vers tovább tágul. A mindenünnen által megidézett szorongatottság tér vissza, a mindenünnen bizonyossága nélkül. Ez már a kiszolgáltatottság nyitottsága, és a nyitottság kiszolgáltatottsága. Az, hogy Pilinszky az utolsó tisztázaton még egyszer, piros tollal megerősíti a verszáró kérdőjelet, arra vall, hogy még kísérthetett valahol az első megfogalmazások lekerekítettebb, rezignáltabb, kijelentő formájú zárlata. Nem is valódi kérdés ez, inkább állítás: fegyelmetlen kétségbeesett vallomás az emberi – olvasói és írói – esendőségről és kiszolgáltatottságról, amely ugyanakkor remény és esély.⁵⁵³

3. *Összegzés.* A szakirodalom – bár szinte kivétel nélkül mindenki fenntartásokkal vállalkozik a korszakolásra, hangsúlyozva Pilinszky életművének egységét⁵⁵⁴ – a *Szálkákat* általában fordulópontnak tekinti.⁵⁵⁵ Már a kortársak érzékelik a változást, Weöres Sándor például úgy látja, hogy Pilinszky először mutatkozik meg „papucs-

⁵⁵³ Azóta is visszahangzik a magyar irodalomban: Esterházy Péter regényei például e kérdésre adott válaszkísérletekként is értelmezhetők.

⁵⁵⁴ RADNÓTI Sándor, *A szenvedő misztikus. (Misztika és líra összefüggése)*, Bp., Akadémiai, 1981, 120; BALASSA Péter, *A látvány és a szavak. A Harmadnapon – huszonöt év után = A látvány és a szavak*, Bp., Magvető, 1987, 169; FÜLÖP László, *Pilinszky János*, Bp., Akadémiai, 1977, 230.

⁵⁵⁵ FÜLÖP László, *i. m.*; BALASSA Péter, *i. m.*, 142; TÜSKÉS Tibor, *Pilinszky János alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1986.

ban”.⁵⁵⁶ A *Szálkák* versei gyűrűttebb, érdesebb, szögletesebb, a mindennapok nyelvén megszólaló, mégis gyakran enigmatikus versek. Pilinszky esetében – aki a magyar prózairodalmat jóval megelőzve, kivételes intenzitással hasonított magához (és hasonított el, interiorizált ily módon) minden őt megragadó szöveget és gondolatot,⁵⁵⁷ ezért műveinek intertextuális, egybe-összeolvasó megközelítése feltétlenül szükségesnek tűnik⁵⁵⁸ – a kéziratok szöveggenetikai elemzése különösen sok tanulsággal, a szövegről alkotott feltételezéseink némelyikének igazolásával, alkalomadtán akár újdonsággal is szolgálhat. A Pilinszky-versek sajátos összefüggérendszerének felrajzolásához járulhatnak hozzá a fentiekhez hasonló elemzések.

A szöveggenetika azonban mindenekelőtt a tudományos szempontból elemezhetővé tett írás tudománya. Pilinszky írásmódjának tanulmányozása nyilvánvalóvá tette, hogy az, amit néhány korabeli kritikus a kifejtetlenségnek, homályosságnak talál,⁵⁵⁹ valójában nem más, mint a lényeges mozzanatok kiragadása, az átkötések elhagyása, vagyis a klasszikus retorika szerinti ellipszis, amely nagy teret enged az értelmezési lehetőségek játéknak, és már a versírás során poétikai szervezőelvvé válik. A kérdés mindig eleve elliptikus: kiegészítésre, válaszra vár. Ugyanakkor felhívás, odafordulás az olvasóhoz.⁵⁶⁰

---

⁵⁵⁶ Tiszatáj, 1991/12, 28.

⁵⁵⁷ Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *i. m.*; TOLCSVAI NAGY Gábor, *i. m.*, 27; Pilinszky és Simone Weil, Dosztojevszkij, Kempis Tamás, Camus, Mauriac életműve közötti kapcsolatokról l. pl. a *Merre, hogyan?* című tanulmánykötetben (szerk. TASI József, Bp., PIM, 1997) REISINGER János, TVERDOTA György, SZÖRÉNYI László, HANKOVSKY Tamás tanulmányait, a *Vigilia* 2000 júliusi számában SZÁVAI Dorottya és BENDE József írását.

⁵⁵⁸ Ezt példázza JELENITS István munkássága: neki köszönhetjük a Pilinszky művek bibliai utalásainak, rejtett idézeteinek, hittani háttérének feltárását. L. pl. *Az ének varázsa* kötet (Bp., Új Ember, 2000) vonatkozó írásait.

⁵⁵⁹ FÜLÖP László, *i. m.*, 244; BÉLÁDI Miklós, *Pilinszky: Szálkák*, *Kritika*, 1973/2, 22; DIÓSZEGI András, *Pilinszky János: Szálkák*, *Kortárs*, 1973/10, 1675–1679; BENEY Zsuzsa, *Végkifejlet. Gondolatok Pilinszky János új versesköteteiről*, *Vigilia*, 1975/1, 38–43.

⁵⁶⁰ Ilyen értelemben beszél SCHEIN Gábor az „ellipszisben rejlő provokatív energiákról” (*i. m.*, 225).

A kéziratok másik tanulsága az, hogy a meghatározatlanságok merész és vonzó játékát természetesen itt is a vers szöveggé szerveződésének kényszere korlátozza. Louis Hay, a francia szöveggenetikai iskola alapítója úgy fogalmaz, hogy a végső szövegállapot a lehetséges szövegállapotok egyike, az írás folyamán jelenlévő és a szövegben gyakran továbbra is ott rejtőző lehetőségek szükség-szerű, a szöveggé szerveződés kultúránkat meghatározó kényszeréből fakadó megvalósulása („un des possibles nécessaire”).⁵⁶¹ Pilinszkyvel szólva annak belátásáról van szó, hogy „nekünk magunknak muszáj végül is a présbe kényszerülnünk. Befejeznünk a mondatot.”⁵⁶²

---

⁵⁶¹ HAY, 1985, 158.

⁵⁶² PILINSZKY János, *Címerem = Szálkák*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 43.

SZÖVEGGENETIKAI BIBLIOGRÁFIA

1. Bibliográfiák

Bibliographie de critique génétique, Texte, n° 7, Toronto, Trintexte, 1988, 287–352.

Bibliographie sélective de critique génétique, n° 1, Paris, C.N.R.S.–I.T.E.M., janvier 1992.

Bibliographie sélective de critique génétique, n° 2, Paris, C.N.R.S.–I.T.E.M., décembre 1994.

Jacques NEEFS, *A select Bibliography of Genetic Criticism in French*, Yale French Studies, n° 89, 1996, 265–267.

Bibliographie sélective de critique génétique, n° 3, Paris, C.N.R.S.–I.T.E.M., janvier 1998.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques*, Genesis, n° 1, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1992, 167–187.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques*, Genesis, n° 3, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1993, 179–185.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques*, Genesis, n° 5, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1994, 191–198.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques*, Genesis, n° 7, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1995, 192–200.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques*, Genesis, n° 9, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1996, 190–200.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques 1995–1996*, Genesis, n° 11, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1997, 173–184.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques 1996–1998*, Genesis, n° 13, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1999, 165–175.

Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques 1998–2000*, Genesis, n° 15, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 2000, 185–203.

- Odile de GUIDIS, *Bibliographie des travaux génétiques 2000–2002*, Genesis, n° 18, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 2002, 175–200.
- Gilles CUGNON, *Bibliographie: études génétiques, éditions, manuscrits 2002–2003*, Genesis, n° 21, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 2003, 201–214. (Ld. az interneten is: http://www.item.ens.fr/contenus/centrdoc/Enrichiss_03.htm)
- Gilles CUGNON et al., *Bibliographie: études génétiques, éditions, manuscrits 2003–2004*, Genesis, n° 23, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 2004, 181–191.

2. Elméleti cikkek és művek

- Jean BELLEMIN–NOËL, *Le Texte et l'avant-texte*, Paris, Larousse, 1972.
- Pierre-Marc de BIASI, *Vers une science de la littérature. L'analyse des manuscrits et la genèse de l'œuvre = Encyclopaedia Universalis*. Symposium, 1988, 466–476.
- Pierre-Marc de BIASI, *La critique génétique = Introduction aux Méthodes Critiques pour l'analyse littéraire*, éd. BERGEZ, Daniel et al., Paris, Bordas, 1990, 5–40.
- Pierre-Marc de BIASI, *Pour une politique d'enrichissement du patrimoine écrit = Trésors de l'écrit. 10 ans d'enrichissement du patrimoine écrit*, Paris, Ministère de la Culture, Réunion des Musées nationaux, 1991, 10–31.
- Pierre-Marc de BIASI, *Édition horizontale, édition verticale. Pour une typologie des éditions génétiques (le domaine français 1980–1995) = Éditer les manuscrits. Archives, complétude, lisibilité*, éd. Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS, Saint-Denis, P.U.V., 1996, 159–193.
- Pierre-Marc de BIASI, *La génétique des textes*, Paris, Nathan, 2000.
- Michel COLLOT, *La Matière-émotion*, Paris, P.U.F., 1997.
- Michel CONTAT, *Du bon usage des manuscrits = De la littérature française*, éd. Denis HOLLIER, Paris, Bordas, 1993, 998–1004.

- Raymonde DEBRAY-GENETTE, *Métamorphoses du récit*, Paris, Seuil, 1988.
- Raymonde DEBRAY-GENETTE, *Histoire littéraire et critique génétique*, Revue d'histoire littéraire de la France, n° 6, 1995, 157–162.
- Michel ESPAGNE, *Les Enjeux de la genèse*, Études françaises, n° 20, 2, Montréal, P.U.M., 1984, 103–121.
- Michel ESPAGNE, *De l'archive au texte. Recherche d'histoire génétique*, Paris, P.U.F., 1998.
- Graham FALCONER, *Où en sont les études génétiques littéraires?* Texte, n° 7, Toronto, Trintexte, 1988, 267–286.
- Graham FALCONER, *Genetic criticism*, Comparative Literature, vol. 45, n° 1, winter 1993, 1–21.
- Daniel FERRER, *Modo-post, a Post-Modern View of the Avant-Texte = Writing the Future*. Papers from the 1986 Conference of the International Association for Philosophy and Literature, London, Routledge and Kegan Paul, 1987, 30–36.
- Almuth GRÉSILLON, *Les manuscrits littéraires: le texte dans tous ses états*, Pratiques, n° 57, Metz, André Petitjean, mars 1988, 107–122.
- Almuth GRÉSILLON, *Les silences du manuscrit = Il Encontro de Edição Crítica e Crítica Genética: Ecloração do Manuscrito*, São Paulo, Universidade de São Paulo, 1990, 89–106.
- Almuth GRÉSILLON, *La critique génétique française: hasards et nécessités = Mimesis et Semiosis. Littérature et représentation*, Paris, Nathan, 1992, 123–133.
- Almuth GRÉSILLON, *Éléments de critique génétique*, Paris, P.U.F., 1994.
- Almuth GRÉSILLON, *La double contrainte: texte et scène dans la genèse théâtrale = Les Cahiers de philosophie 20. La loi musicale*, 1996, 339–357.
- Almuth GRÉSILLON, *La critique génétique: origines et méthodes = Genesi, critica, edizione*, Pisa, 1998, 15–22.

Almuth GRÉSILLON, *Philologie et critique génétique: ressemblances et différences* = *I Nuovi orizzonti della filologia: ecdotica, critica testuale, editoria scientifica e mezzi informatici elettronici*, Roma, 1999, 53–58.

Francine GOUJON, *Brouillons d'écrivain, du manuscrit à l'œuvre*, Paris, Flammarion, 2004.

Louis HAY, *Quinze siècles de manuscrits modernes = Hommages à Jacques Petit*, Paris, Les Belles Lettres, 1985, 925–934.

Louis HAY, *Le texte n'existe pas*, Poétique, n° 62, Paris, Seuil, 1985, 147–158.

Louis HAY, *Nouvelles notes de critique génétique: la troisième dimension de la littérature*, Texte, n° 5–6, Toronto, Trintexte, 1986/87, 313–328.

Louis HAY, *Histoire ou genèse? Études françaises*, n° 28, 1, Montréal, P.U.M., 1992, 11–27.

Louis HAY, *Critiques de la critique génétique*, Genesis, n° 6, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1994, 11–24.

Louis HAY, *Le débat du Débat. Sur la critique génétique*, Le Débat, n° 105, mai–août 1999, 188–190.

Louis HAY, *La littérature des écrivains*, Paris, José Corti, 2002.

Jean-Louis LEBRAVE, *Hypertexte et édition génétique: l'exemple d'Hérodiade de Flaubert* = *Banques de données et hypertextes pour l'étude du roman*, dir. Nathalie FERRAND, Paris, P.U.F., 1997, 137–154.

Eric MARTY, *La génétique des textes. Une nouvelle rupture dans l'interprétation des textes littéraires* = *Actuel 1991. Dictionnaire encyclopédique Quillet*. Paris, Quillet, 1991, 138–143.

Henri MITTERAND, *Le Roman à l'œuvre: genèse et valeurs*, Paris, P.U.F., 1998.

Jacques NEEFS, *De main vive. Trois versions de la transmission des textes*, Littérature, n° 64, Paris, Larousse, décembre 1986, 30–46.

- Jacques NEEFS, *L'auteur dans son manuscrit* = *Hors cadre*, n° 8, Saint-Denis, P.U.V., 1990, 179–195.
- Jacques NEEFS, *Critique génétique et histoire littéraire* = *L'Histoire littéraire aujourd'hui*, éd. Henri BÉHAR–Roger FAYOLLE, Paris, Armand Colin, 1990, 23–30.
- Jacques NEEFS, *La projection du scénario*, *Études françaises*, n° 28, 1, Montréal, P.U.M., 1992, 67–81.
- Jacques NEEFS, *La genèse des œuvres* = *Grand Larousse annuel. Le livre de l'année. 1er janvier 1993/31 décembre 1993*, Paris, Larousse, 1994, 229–232.
- Jacques NEEFS, *La prévision de l'œuvre*, *Genesis*, n° 6, Paris, Jean-Michel Place–Archivos, 1994, 107–116.
- Jacques NEEFS, *La critique génétique, entre histoire et esthétique*, *Romanic Review*, vol. 86, n° 3, may 1995, 419–427.
- Roger PIERROT, *Les écrivains et leurs manuscrits*, *Bulletin de la Bibliothèque nationale*, n° 4, Paris, B.N., décembre 1979, 165–177.
- Jean-Yves TADIÉ, *L'écrivain et ses archives*, *Le Débat*, n° 102, 1998, 174–181.
- Catherine VIOLLET, *Des brouillons d'écrivains aux stratégies d'écriture* = *Vers une didactique de l'écriture. Pour une approche pluridisciplinaire*, Paris–Bruxelles, De Boeck & Larcier, 1996, 155–167.
- Michael WERNER, *Études de genèse et mythologie de l'écriture* = *Mythologies de l'écriture, champs critiques*, éd. Jean BESSIERE, Lille, P.U.F., Université de Picardie, 1990, 23–39.
- Michael WETHERILL, *L'histoire dans le texte*, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, München, 1985, 163–174.
- Michael WETHERILL, *La notion d'avant-texte, perspectives modernes et moyenâgeuses*, *Neuphilologische Mitteilungen*, 1/LXXXIX, Helsinki, 1988, 18–32.
- Michael WETHERILL, *Genetics and Incompletion*, *New Approaches in Flaubert Studies*, Lampeter, The Eward Mellen Press, 1999, 104–129.

Philippe WILLEMART, *Passion de l'ignorance et passions (la rature dans le manuscrit littéraire)*, Biffures, revue de psychanalyse, n° 1, 1997, 41–60.

Hans ZELLER, *La naissance de l'édition génétique au sein des lettres germaniques = Genesi, critica, edizione*, Pisa, 1998, 23–38.

Roberto ZULAR, *Criação em processus: ensaios de critica genética*, São Paulo, Editora Iluminuras Ltda, 2002.

3. Tanulmánygyűjtemények

Jacqueline AUTHIER-REVUZ–Marie-Christine LALA (éds.), *Figures d'ajout: phrase, texte, écriture*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2002.

Serge BOURJEA (éd.), *Génétique et traduction*. Actes du colloque d'Arles, Paris, L'Harmattan, 1995.

Dominique BUDOR–Denis FERRARIS, *Objets inachevés de l'écriture*, Paris, Presses de la Sorbonne nouvelle, 2001.

Claire BUSTARRET–Catherine VIOLETT (éds.), *Genèse, censure, autocensure*, Paris, C.N.R.S., 2005.

Michel CONTAT (éd.), *L'Auteur et le manuscrit*, Paris, P.U.F., 1991 (Coll. Perspectives critiques).

Michel CONTAT, (éd.), *Pourquoi et comment Sartre a écrit Les Mots. Genèse d'une autobiographie*, Paris, P.U.F., 1996.

Michel CONTAT–Daniel FERRER (éds.), *Pourquoi la critique génétique?* Paris, C.N.R.S., 1998 (Coll. Textes et Manuscrits).

Raymonde DEBRAY-GENETTE–Jacques NEEFS (éds.), *Flaubert à l'œuvre*, Paris, Flammarion, 1980 (Coll. Textes et Manuscrits).

Raymonde DEBRAY-GENETTE–Jacques NEEFS (éds.), *Roman d'archives*, Lille, P.U.L., 1987.

Michel DELON–Katia DMITRIEVA (éds.), *Problemy tekstologii i editsionnoj praktiki – Problèmes de textologie et pratiques éditoriales*, O.G.I., Moscou, 2003.

- Jep DEPPMAN–Daniel FERRER–Michael GRODEN (éds.), *Genetic criticism: Texts and Avant-textes*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2004.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Diderot. Autographes, copies, éditions*, Saint-Denis, P.U.V., 1986.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Hugo. De l'écrit au livre*, Saint-Denis, P.U.V., 1987.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Stendhal. Écritures du romantisme I*, Saint-Denis, P.U.V., 1988.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Sand. Écritures du romantisme II*, Saint-Denis, P.U.V., 1989.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Penser, classer, écrire. De Pascal à Pérec*, Saint-Denis, P.U.V., 1990.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *La fin de l'Ancien Régime. Sade, Rétif, Beaumarchais, Laclos. Manuscrits de la Révolution I*, Saint-Denis, P.U.V., 1991.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Chantiers révolutionnaires. Science, musique, architecture. Manuscrits de la Révolution II*, Saint-Denis, P.U.V., 1992.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Sortir de la Révolution. Chénier, Staël, Constant, Chateaubriand. Manuscrits de la Révolution III*, Saint-Denis, P.U.V., 1994.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Manuscrits surréalistes. Aragon, Breton, Éluard, Leiris, Soupault*, Saint-Denis, P.U.V., 1995.
- Béatrice DIDIER–Jacques NEEFS (éds.), *Éditer des manuscrits. Archives, complétude, lisibilité*, Saint-Denis, P.U.V., 1996.
- Paolo D'IORIO–Daniel FERRER, (éds.), *Bibliothèques d'écrivains*, Paris, C.N.R.S. Éditions, 2001.
- Claude DUCHET–Isabelle TOURNIER (éds.), *Genèses des fins. De Balzac à Beckett, de Michelet à Ponge*, Saint-Denis, P.U.V., 1996.
- Daniel FERRER– Claude JACQUET, *Writing its own wrunes for ever: essays in Joycean genetics*, Tusson, Du Lérot, 1998.
- Luc FRAISSE (éd.), *Le Manuscrit littéraire. Son statut, son histoire, du Moyen Âge à nos jours*, Paris, Klincksieck, 1998.

- Almuth GRÉSILLON–Jean-Louis LEBRAVE (éds.), *La Langue au ras du texte*, Lille, P.U.L., 1984.
- Almuth GRÉSILLON–Michael WERNER (éds.), *Leçons d'écriture. Ce que disent les manuscrits*, Paris, Minard, 1985.
- Almuth GRÉSILLON (éd.), *De la genèse du texte littéraire. Manuscrit, auteur, texte, critique*. Colloque franco-soviétique, septembre 1987, Tusson, Du Lérot, 1988.
- Almuth GRÉSILLON (éd.), *Les Manuscrits littéraires à travers les siècles*. Actes du colloque franco-russe, Tusson, Du Lérot, 1995.
- Almuth GRÉSILLON–Jean-Louis LEBRAVE (éds.), *Écrire aux XVIIe et XVIIIe siècles: genèses des textes littéraires et philosophiques*, Paris, C.N.R.S., 2000 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY (éd.), *Essais de critique génétique*, Paris, Flammarion, 1979 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY–Winfried WOESLER (éds.), *Edition und Interpretation. Édition et interprétation des manuscrits littéraires*, Bern, Peter Lang, 1981.
- Louis HAY–NAGY Péter (éds.), *Avant-texte, texte, après-texte*, Paris–Bp., C.N.R.S.–Akadémiai, 1982.
- Louis HAY (éd.), *La Genèse du texte: les modèles linguistiques*, Paris, C.N.R.S., 1982 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY–Claude JACQUET, *Genèse de Babel. Joyce et la création*, Paris, C.N.R.S., 1985 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY (éd.), *Le Manuscrit inachevé. Écriture, création, communication*, Paris, C.N.R.S., 1986 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY (éd.), *La naissance du texte*, Paris, José Corti, 1989.
- Louis HAY (éd.), *De la lettre au livre. Sémiotique des manuscrits littéraires*, Paris, C.N.R.S., 1989 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY (éd.), *Carnets d'écrivains I*, Paris, C.N.R.S., 1990 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Louis HAY–Daniel FERRER–Jean-Louis LEBRAVE (éds.), *L'Écriture et ses doubles. Genèse et variation textuelle*, Paris, C.N.R.S., 1991 (Coll. Textes et Manuscrits).

- Louis HAY–Daniel FERRER–Bernhild BOIE (éds.) *Genèses du roman contemporain. Incipit et entrée en écriture*, Paris, C.N.R.S., 1993 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Huguette LAURENTI (éd.), *Paul Valéry, „Ovide chez les Scythes” : un beau sujet*, étude génétique d’un manuscrit inédit de Paul Valéry par le groupe Paul Valéry de l’I.T.E.M. (C.N.R.S.), Montpellier, Univ. Paul Valéry, 1997.
- Jean-Pierre LEDUC-ADINE (éd.), *Zola, genèse de l’œuvre*, Paris, C.N.R.S., 2002 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Kazuhiro MATSUZAWA (éd.), *Colloque international: le Texte et ses Genèses*, Graduate School of Letters, Nagayo University, 2004.
- Jean MILLY–Rainer WARNING (éds.), *Marcel Proust. Écrire sans fin*, Paris, C.N.R.S., 1996 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Claudette ORIOL-BOYER (éd.), *Critique génétique et didactique de la réécriture: travailler avec les brouillons d’écrivains*, Paris–Toulouse, Bertrand-Lacoste–CRDP Midi-Pyrénées, 2003 (coll. Didactiques).
- Robert PICKERING (éd.), *Paul Valéry, se faire ou se refaire, lecture d’un cahier (1943)*, Univ. Blaise Pascal, Clermont-Ferrand II., CRLMC, 1996.
- Bertrand ROUGÉ (éd.), *Ratures & repentirs*, Pau, Université de Pau, 1996.
- Gisèle SÉGINGER (éd.), *Zola à l’œuvre: hommage à Auguste Deza-lay* (Actes du colloque Zola – Génétique et poétique du roman), Presses universitaires de Strasbourg, 2003.
- Sam SLOTE–David HAYMAN (éds.), *Genetic Studies in Joyce*, Amsterdam–Atlanta, Rodopi–G.A., 1995.
- Martine VALDINOCI–Jean-Michel POTTIER (éds.), *Génétique textuelle. Travaux-Recherches* (Actes du colloque organisé par

- l'UIFM de Reims, le 3 mai 2001) C.R.D.P. de Champagne-Ardennes, 2003.
- Catherine VIOLLET (éd.), *Genèse textuelle, identités sexuelles*. Actes du colloque franco-russe, Paris, 15–17 février 1996, Tusson, Du Lérot, 1997.
- Catherine VIOLLET–Philippe LEJEUNE (éds.), *Genèses du „Je”*. *Manuscrits autobiographiques*, Paris, C.N.R.S., 2000 (Coll. Textes et Manuscrits).
- Michael WETHERILL–David BEVAN (éds.), *Sur la génétique textuelle*, Amsterdam–Atlanta, Rodopi, 1990 (Coll. Faux titre).

4. Folyóirat-különszámok

- Littérature, n° 28, *Genèse du texte*, Paris, Larousse, décembre 1977.
- Littérature, n° 52, *L'inconscient dans l'avant-texte*, Paris, Larousse, décembre 1983.
- Langages, n° 69, *Manuscrits, Écriture, Production linguistique*, Paris, Larousse, 1983.
- Cahiers de textologie, n° 1, *Exercices de critique génétique*, Paris, Minard, 1986.
- Texte, n° 7, *Écriture, réécriture, la genèse du texte*, Toronto, Trintexte, 1988.
- Littérature, n° 80, *Carnets, Cahiers*, Paris, Larousse, décembre 1990.
- Critique génétique, n° 1, *Cahier*, Paris, L'Harmattan, 1991.
- Littérature, n° 90, *Formes et mouvement. Proust, éditions et lectures*, Paris, Larousse, décembre 1992.
- Études françaises, n° 28, 1, *Les leçons du manuscrit: questions de génétique textuelle*, Montréal, P.U.M., 1992.
- Genesis, n° 1–9, Paris, C.N.R.S.–Jean-Michel Place–Archivos, 1992–1996.
- Cahiers de textologie, n° 4, *Configurations d'archives*, Paris, Minard, 1993.
- Études françaises, n° 30, 1, *L'infini, l'inachevé*, Montréal, P.U.M., 1994.

- Filología, año XXVII, 1–2, *Crítica genética*, Universidad de Buenos Aires, 1994.
- Romanic Review, vol. 86, n° 3, may 1995. Actes du Colloque de Columbia University, 7–10 avril 1994.
- Yale French Studies, n° 89, *Drafts*, 1996.
- Word & Image, vol. 13, n° 2, *Genetic Criticism*, 1997.
- Équinoxe, n° 16, *La critique génétique*, 1999.
- Profile. Magazin des Österreichischen literaturarchivs, Bd. IV, *Handschrift*, 1999.
- Revue de la B.N. de France, n° 2, juin 1999, *Le livre annoté*.
- Text. Kritische Beiträge. Heft 5, *Textgenese 1*, Stroemfeld/Roter Stern, 1999.
- Langages, n° 147, septembre 2002, *Processus d'écriture et marques linguistiques: nouvelles recherches en génétique du texte*.
- Langage & Société, n° 103, mars 2003, *Écritures en acte et genèse du texte*.
- Études françaises, vol. 39, n° 2, 2003, *Zola, explorateur des marges*.
- Voix et images, vol. XXIX, n° 2, *Le laboratoire de l'écriture: manuscrits et variantes*.

5. Genetikus szövegkiadások

- Paul VALÉRY, *Cahiers 1894–1914*, IV vols., éd. Nicole CELEYRETTE-PIETRI–Judith ROBINSON-VALÉRY, Paris, Gallimard, 1987–1992.
- Gustave FLAUBERT, *Voyage en Égypte*, éd. Pierre-Marc de BIASI, Paris, Bernard Grasset, 1991.
- Gustave FLAUBERT, *Hérodias*, éd. Giovanni BONACCORSO, vol. I: Paris, Librairie Nizet, 1991; vol. II: Paris, Sicania, 1995.
- Gustave FLAUBERT, *Plans et scénarios de Madame Bovary de Gustave Flaubert*, éd. Yvan LECLERC, Paris–Cadeilhan, C.N.R.S.–Zulma, 1995.
- Gustave FLAUBERT, *Le Dictionnaire des Idées Reçues suivi du Catalogue des Idées chic*, texte établi, présenté et annoté par Anne HERSCHBERG-PIERROT. Librairie générale française, 1997.

Gustave FLAUBERT, *La Légende de Saint Julien l'Hospitalier; Corpus Flaubertianum III*, éd. Giovanni BONACCORSO, Paris, Didier Érudition, 1998.

André GIDE, *Les Caves du Vatican*, édition génétique électronique conçue, élaborée et présentés par Alain GOULET. Sheffield, Univ. of Sheffield/Gallimard, 2001. *Récit d'Edmond Jabès: les cinq états du manuscrit*, lectures de Marcel COHEN, Aurèle CRASSON, Irène FENOGLIO, Paris, Éd. Textuel, 2005.

James JOYCE, *The Finnegans Wake Notebooks at Buffalo: notebook VI.B.6, VI.B.14, VI.B.25*, eds. Vincent DEANE, Daniel FERRER et Geert LERNOUT, Turnhout, Brepols, 2002.

James JOYCE, *The Finnegans Wake Notebooks at Buffalo: notebook VI.B.16, VI.B.1, VI.B.6*, eds. Vincent DEANE, Daniel FERRER et Geert LERNOUT, Turnhout, Brepols, 2003.

Louis PASTEUR, *Cahiers d'un savant*, eds. Françoise BALIBAR–Marie-Laure PRÉVOST, Paris, C.N.R.S.–B.N.F.–Zulma, 1995.

Georges PÉREC, *Le „Cahier des charges” de „La vie mode d'emploi de Georges Pérec*, eds. Hans HARTJE, Bernard MAGNÉ et Jacques NEEFS, Paris–Cadeilhan, C.N.R.S.–Zulma, 1993.

Marcel PROUST, *L’Affaire Lemoine. Pastiches*, éd. génétique et critique de Jean MILLY, Genève, Slatkine Reprints, 1994.

Arthur RIMBAUD, *Une saison en enfer*; éd. André GUYAUX, Paris, Joseph K, 1995.

Marquis de SADE, *Les Infortunes de la vertu*, éd. Jean-Christophe ABRAMOVICI, C.N.R.S.–B.N.F.–Zulma, 1995.

STENDHAL, *Vie de Henry Brulard écrite par lui-même*, éd. Géraud et Yvonne RANNAUD, Klincksieck, 1996.

Paul VALÉRY, *Charmes d'après les manuscrits de Paul Valéry: histoire d'une métamorphose I*, éd. Florence de LUSSY, Paris, Lettres modernes, 1991; *vol. II*: Paris, Lettres modernes, 1996.

Paul VALÉRY, *Cahiers 1894–1914*, I–VI. Édition intégrale établie, présentée et annotée sous la responsabilité de Nicole Celeyrette-Pietri et Judith Robinson-Valéry. Paris, NRF/Gallimard, 1987–1997.

Paul VALÉRY, *Cahiers 1894–1914*, tome VIII. 1905–1907, éd. intégrale établie, présentée et annotée sous la responsabilité de Nicole CELEYRETTE-PIETRI et Robert PICKERING, Paris, Gallimard, 2001.

Paul VALÉRY, *Cahiers 1894–1914*, tome IX. 1907–1909, éd. intégrale établie, présentée et annotée sous la responsabilité de Nicole CELEYRETTE-PIETRI et Robert PICKERING, Paris, Gallimard, 2003.

Émile ZOLA, *Les Manuscrits et les dessins de Zola: notes préparatoires et dessins des Rougon-Macquart*, III vols., éd. établie et commentée par Olivier LUMBROSO et Henri MITTERAND, Paris, Textuel, 2002.

Émile ZOLA, *La fabrique des Rougon-Macquart*, éd. Colette BECKER-Véronique LAVIELLE, Paris, Honoré Champion, 2003.

Émile ZOLA, *Les Manuscrits et les dessins de Zola: notes préparatoires et dessins des Rougon-Macquart*, III vols., éd. établie et commentée par Olivier LUMBROSO et Henri MITTERAND, Paris, Textuel, 2002.

Émile ZOLA, *La fabrique des Rougon-Macquart*, éd. Colette BECKER-Véronique LAVIELLE, Paris, Honoré Champion, 2003.

NÉVMUTATÓ

- Angyalosi Gergely 100–101, 104, 142
Aragon, Louis 34, 61
Arrivé, Michel 102
Audiat, Pierre 114
Austin, John Langshaw 108, 158
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics 40
Balassa Péter 192
Balzac, Honoré de 29–30, 42
Barthes, Roland 25, 38, 40–41,
99–101, 103–104, 111, 114, 126,
128, 132, 142
Baudelaire, Charles 20, 28
Bárdos László 67, 92
Beissner, Friedrich 94–95
Béládi Miklós 193
Bellemín-Noël, Jean 9, 61, 63, 65,
69–71, 75–76, 78, 105–106, 110,
125, 180
Bende József 193
Beney Zsuzsa 193
Benveniste, Emile 108, 158
Bessière, Jean 64
Biasi, Pierre-Marc de 12–14, 19–21,
24, 26, 38, 44, 54, 57, 60, 63, 66,
68, 70–73, 82, 84–85, 88, 99, 112,
120, 127, 147–148, 150–153, 160–
163, 168, 180–181
Boie, Bernhild 21, 28, 30–34
Bojtár Endre 98
Bókay Antal 52, 102–103, 116, 121,
123, 141
Bonaccorso, Giovanni 82, 84
Bourdieu, Pierre 116
- Brun, Bernard 65, 84
Burke, Seàn 39, 41
- Callu, Florence 26, 28, 31, 34, 53
Cerquiglini, Bernard 22, 75, 79, 115,
129–130
Chateaubriand, François-René 29–
32, 50
Cixous, Hélène 35–38, 42
Collot, Michel 180
Contat, Michel 14–15, 26, 39, 41, 144
Crouzet, Michel 109
Culioli, Antoine 107–108, 158
- Dávidházi Péter 51, 59, 86, 89, 90–
92, 94–95, 115–116, 141–142
Debray-Genette, Raymonde 61, 63,
65, 106, 110–113, 124–125, 128,
154–156, 180
Debreczeni Attila 139
Derrida, Jacques 36, 38, 123–125,
127–128
Diderot, Denis 27–28, 32
Didier, Béatrice 82, 88, 118, 138–139
Dilthey, Wilhelm 51–53
Diószegi András 193
Doucet, Jacques 53
Duchet, Claude 118
- Eco, Umberto 103–104, 126
Erdősi Péter 33, 43–45, 47–49
Espagne, Michel 67, 89, 139
Esterházy Péter 192

- Falconer, Graham 64, 99, 115, 133
 Fekete Ilona 33, 44
 Ferrer, Daniel 14, 75, 79, 144, 156
 Flaubert, Gustave 19, 25, 32, 35, 50,
 61, 65–66, 82, 84–85, 112, 126–
 127, 155
 Foucault, Michel 38–39, 41, 133, 140
 Freud, Sigmund 115
 Fusch, Catherine 107
 Fülöp László 192–193
- Gabler, Hans Walter 81, 86, 91–96,
 119, 131, 137, 161
 Gács Anna 25, 41–42
 Gadamer, Hans Georg 86
 Genette, Gérard 20
 Gide, André 115
 Gleim, Wilhelm Ludwig 30
 Goethe, Johann Wolfgang von 30–
 35, 49, 51, 53
 Greg, Walter Wilson 98–90
 Grésillon, Almuth 14, 19, 21, 24–26,
 29, 31, 53–55, 57, 60, 63, 66, 68,
 71, 77–78, 81, 83–84, 86–89,
 93–94, 107–108, 120, 125, 135–
 136, 139–140, 153, 157–162, 181
- Hafner Zoltán 80, 164, 165
 Halliday, Michael 109
 Hamon, Philippe 119
 Hankovszky Tamás 193
 Hartog, François 47–48
 Hay, Louis 12, 14–15, 21, 23, 29, 34,
 50–53, 55, 57, 59–63, 64–66, 71–
 72, 81, 93–94, 102–103, 110, 115,
 117, 119, 122, 125, 128, 136, 139,
 154, 156, 194
 Heidegger, Martin 70, 121
 Heine, Heinrich 30, 60, 63–64, 92,
 135
 Hölderlin, Friedrich 94
 Hugo, Victor 31–35, 49, 115
- Jakobson, Roman 103, 107
 Jauss, Hans Robert 91, 103, 116,
 119–120, 142, 189
 Jelenits István 164, 193
 Joyce, James 65, 91, 96, 131
- Kafka, Franz 30, 181
 Kecskeméti Gábor 81
 Kelevéz Ágnes 139
 Kerényi Ferenc 58
 Kovács Ilona 14, 116
 Körmendy Kinga 164–165
 Kristeva, Julia 40, 71, 101–102, 104,
 125–126
 Kuhn, Thomas 67, 115
 Kulcsár Szabó Ernő 116
- Lacan, Jacques 125
 Lachmann, Karl 51, 89–90, 94
 Lanson, Gustave 77, 114
 Laufer, Roger 51, 58, 68, 74–76, 87,
 130
 Lebrave, Jean 60, 63–64, 72–73, 75,
 79, 81, 107–108, 156
 Leduc-Adine, Jean-Pierre 119
 Lessing, Gotthold Ephraim 50–51,
 89
 Levaillant, Jean 87, 122
 Lowenthal, David 43
- Martens, Günter 65
 Marty, Eric 12–13, 39, 40, 50, 68,
 71–72, 100
 McGann, Jerome 95
 Mitterand, Henri 61, 66, 82, 110–
 111, 124, 180
 Montaigne, Michel Eyquem 19, 26
- Nagy Péter 61, 64
 Neefs, Jacques 29, 57, 82, 88, 112,
 115, 118, 135, 138–139, 156, 180
 Nemes Nagy Ágnes 188, 190

- Orbán Jolán 123–124
 Ottlik Géza 116, 144
- Pascal, Blaise 19, 26, 45
 Petit, Jacques 121–122
 Petrarca, Francesco 19, 21, 25
 Pezzini, Isabella 103–104
 Péter László 58
 Pilinszky János 80, 164–168, 182–183, 185–194
 Pléh Csaba 109
 Pomian, Krzysztof 43–46, 48–49, 57
 Ponge, Francis 115
 Proust, Marcel 20, 32, 61, 65, 84, 115, 125
- Radnóti Sándor 192
 Reisinger, János 193
 Rey-Debove, Josette 107
 Ricœur, Paul 48–49, 59, 97, 116, 119, 121, 131–132, 142, 160
 Rousseau, Jean-Jacques 27–28, 31
 Rudler, Gustave 77, 114
- Samoyault, Tiphaine 40
 Sartre, Jean-Paul 65, 135, 142
 Sashegyi Gábor 21–22
 Sattler, Dietrich 65
 Saussure, Ferdinand de 107–108
 Scheibe, Siegfied 64
 Schein, Gábor 190, 193
 Schiller, Friedrich 53
 Schleiermacher, Friedrich 51
 Searle, John 108, 158
 Sgard, Jean 27–28
 Sonkoly Gábor 33, 43–45, 47–49
- Starobinski, Jean 65, 109, 119, 135
 Stern, Martin 65
 Stoll Béla 67, 73–74, 186
- Szabó B. István 67, 92
 Szávai Dorottya 193
 Szegedy-Maszák Mihály 188, 193
 Szirák Péter 116
 Szörényi László 193
- Tadié, Jean-Yves 114
 Tasi József 164–165, 167, 193
 Thibaudet, Albert 114
 Tolcsvai Nagy Gábor 109, 188, 193
 Tournier, Isabelle 118, 155
 Triolet, Elsa 34
 Tüskés Tibor 192
 Tverdota György 193
- Valéry, Paul 61, 65–66, 81, 84, 113, 115
 Vasy Géza 67, 92
 Viala, Alain 24, 26
 Viollet, Catherine 108
 Voltaire, François Marie Arouet 25
- Weöres Sándor 116, 192
 Werner, Michael 64, 66, 68, 89, 109, 115, 133–134, 158
 Willemart, Philippe 82, 161
 Woesler, Winfried 65
- Zeller, Hans 65, 94
 Zola, Emile 35, 61, 65–66, 124–125
 Zumthor, Paul 21

CSOKONAI KÖNYVTÁR (Bibliotheca Studiorum Litterarium)

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének szakmai hírnevét Barta János és Bán Imre professzorok kiemelkedő munkássága alapozta meg még az ötvenes-hatvanas években. A „debreceni iskolát” ettől kezdve jellemzi az elmélyült esztétikai és filológiai munka egysége, az irodalom és az emberi lét kérdéseinek egymással összefüggő vizsgálata, valamint a széles körű tájékozódás. A mesterek nyomába lépő tanítványok az újabb időkben is megőrzik és továbbviszik, újabb szempontokkal frissítik azt az irodalomszemléletet, amelynek jellegadó vonása a szélsőségektől tartózkodó szakmai igényesség.

A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében ma is elmélyült irodalomtudományi kutatómunka folyik. Az intézet és a Debreceni Egyetemi Kiadó közös vállalkozásának, a Csokonai Universitas Könyvtár című sorozatnak az a szándéka, hogy ennek a műhelynek az eredményeiről adjon számot, s emellett nyitott legyen más műhelyek szakemberei számára is. Az évente két-három irodalomtudományi művet megjelentető sorozat hosszabb távon a magyar irodalom valamennyi korszakának értékeit igyekszik új megvilágításba helyezni. *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata* című könyv az ötvenkettedik kötet.

A CSOKONAI KÖNYVTÁR-SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT:

1. *Debreczeni Attila:*
CSOKONAI, AZ ÚJRAKEZDÉSEK KÖLTŐJE (1993, 1997, 1998)
(A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)
2. *S. Varga Pál:*
A GONDVISELÉSHITTŐL A VITALIZMUSIG (1994)
(A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében)
3. *Tamás Attila:*
ÉRTÉKTEREMTŐK NYOMÁBAN (1994)
(Művek, irányzatok, elméleti kérdések)
4. *Dobos István:*
ALAKTAN ÉS ÉRTELMEZÉSTÖRTÉNET (1995)
(Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában)

5. *Imre Mihály:*
 „MAGYARORSZÁG PANASZA” (1995)
 (A *Querela Hungariae* toposz a XVI–XVII. század irodalmában)
6. *Márkus Béla:*
 ÁTDOLGOZÁSOK KORA (1996)
 (Sarkadi Imre és a sematizmus)
7. *Bitskey István:*
 ESZMÉK, MŰVEK, HAGYOMÁNYOK (1996)
 (Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról)
8. FOLYTONOSSÁG VAGY FORDULAT? (1996)
 (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)
 Szerk.: *Debreczeni Attila*
9. *Imre László:*
 MŰFAJOK LÉTFORMÁJA XIX. SZÁZADI EPIKÁNKBAN (1996)
10. *Lőkös István:*
 ZRÍNYI EPOSZÁNAK HORVÁT EPIKAI ELŐZMÉNYEI (1997)
11. *Bán Imre:*
 KÖLTŐK, ESZMÉK, KORSZAKOK (1997)
12. *Horváth János:*
 TANULMÁNYOK I–II. (1997)
13. *Tamás Attila:*
 KÖLTŐI VILÁGKÉPEK FEJLŐDÉSE ARANY JÁNOSTÓL JÓZSEF
 ATTILÁIG (1998)
14. *Deréky Pál:*
 „LATABAGOMÁR / Ó TALATTA / LATABAGOMÁR ÉS FINFI” (1998)
15. *Mezei Márta:*
 A KIADÓ MANDÁTUMA (1998)
16. *Szilágyi Márton:*
 KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR URÁNIÁJA (1998)
17. NÉMETH LÁSZLÓ IRODALOMSZEMLÉLETE (1999)
 Szerk.: *Görömbei András*
18. *Gámgó Gábor:*
 ÖÖTVÖS JÓZSEF AZ EMIGRÁCIÓBAN (1999)
19. *Bene Sándor:*
 THEATRUM POLITICUM (1999)
 (Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban)
20. NEMZETISÉGI MAGYAR IRODALMAK AZ EZREDVÉGEN (2000)
 Szerk.: *Görömbei András*
21. *Hász-Fehér Katalin:*
 ELKÜLÖNÜLŐ ÉS KÖZÖSSÉGI IRODALMI PROGRAMOK
 A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (2000)
22. *Oláh Szabolcs:*
 HITÉLMÉNY ÉS TANKÖZLÉS (2000)
 (Bornemisza Péter gyülekezeti énekhasználata)

23. *Nagy Gábor:*
 „...LEGYEK VERSEDBEN ASSZONÁNC” (2001)
 (Baka István költészete)
24. *Gábor Csilla:*
 KÁLDI GYÖRGY PRÉDIKÁCIÓI (2001)
 (Források, teológia, retorika)
25. *Madas Edit:*
 KÖZÉPKORI PRÉDIKÁCIÓIRODALMUNK TÖRTÉNETÉBŐL (2002)
 (A kezdetektől a XIV. század elejéig)
26. *Ködöböcz Gábor:*
 HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS KÁNYÁDI SÁNDOR
 KÖLTÉSZETÉBEN (2002)
 (A poétikai módosulások *Természete* a daloktól a „szövegekig”)
27. *Barta János:*
 ARANY JÁNOS ÉS KORTÁRSAI I–II. (2003)
28. *Onder Csaba:*
 A KLASSZIKA VIRÁGAI (2003)
29. *Tamás Attila:*
 HATÁRHELYZETBEN (2003)
30. *Vallasek Júlia:*
 ELVÁLTOZOTT VILÁG (2004)
31. RELIGIÓ, RETORIKA, NEMZETTUDAT
 RÉGI IRODALMUNKBAN (2004)
 Szerk.: *Bitskey István–Oláh Szabolcs*
32. *Lőkös István:*
 NEMZETTUDAT ÉS REGÉNY (2004)
33. *Taxner-Tóth Ernő:*
 (KÖZ)VÉLEMÉNYFORMÁLÁS EÖTVÖS REGÉNYEIBEN (2005)
34. A PRÓZAÍRÓ NÉMETH LÁSZLÓ (2005)
 Szerk.: *Görömbei András*
35. NEMZET – IDENTITÁS – IRODALOM (2005)
 (A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban)
 Szerk.: *Bényei Péter és Gönczy Monika*
36. „ET IN ARCADIA EGO” (2005)
 (A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése)
 Szerk.: *Debreczeni Attila és Gönczy Monika*
37. *Bitskey István:*
 MARS ÉS PALLAS KÖZÖTT (2006)
 (A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése)
38. *Balogh Piroska:*
 ARS SCIENTIAE (2007)
 (Schedius Lajos János tudományos pályája)
39. *Bényei Péter:*
 A TÖRTÉNELEM ÉS A TRAGIKUM VONZÁSÁBAN (2007)

40. *Tóth Zsombor:*
A KORONATANÚ: BETHLEN MIKLÓS (2007)
41. *Görömbei András:*
SÜTŐ ANDRÁS (2008)
42. *Penke Olga:*
MŰFAJI KÍSÉRLETEK BESSENYEI GYÖRGY PRÓZÁJÁBAN (2008)
43. *Keczán Mariann:*
„MIND KÁNTÁL, AKI SORSOT ÖRÖKÖLT” (2008)
(Márai Sándor emigrációbeli rádiós publicisztikája 1951–56)
44. *Knapp Éva–Tüskés Gábor:*
SEDES MUSARUM (2009)
(Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon)
45. *Tasi Réka:*
AZ ISTENI SZÓ BAROKK SÁFÁRAI (2009)
46. *Bódi Katalin:*
KÖNNY ÉS TINTA
(A magyar levélgény és heroida történeti és poétikai háttere) (2010)
47. *Baranyai Norbert:*
„...VALÓSÁGBÓL TÁPLÁLKOZIK, S MÉGIS KÖLTÉSZET”
(Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei) (2011)
48. *Takács Miklós:*
ADY, A KORAI RILKE ÉS AZ „ISTENES VERS” (2011)
49. *Száraz Orsolya:*
PAOLO SEGNERI (1624–1694) ÉS MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA (2012)
50. *Fazakas Gergely Tamás:*
SIRALMAS IMÁDSÁG ÉS NEMZETI ÖNSZEMLÉLET (2012)
(A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben)
51. *Bodrogi Ferenc Máté:*
KAZINCZY ARCA ÉS A CSISZOLTSÁG NYELVE (2012)
(Egy önreprezentáció diszkurzív háttere)

ELŐKÉSZÜLETBEN:

53. *Lapis József:*
AZ ELMŰLÁS POÉTIKÁJA (2013)